Shri Raghunatha Temple MSS. Library, JAMMU.

Accession No. ९३६ - घ

Title of the work : अनूपविवेकः

Author or Commentator : अनूपसिंहदेवः

Extent : ६६ Script. देवनागरी

तन्त्रम

Age of the MS.

६५८

अनूपविलासीयशालग्रामलक्षणप्रशंसारूपःपंचमउल्लासः

ग्र॰वृ॰ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॐ श्रीगुरवे नमः ॐ सिन्दूरस्फुरपरिस्फूर्त्तिनमदध्यालिमाला
वि॰ लिह्यद्दानपरिस्थे विततगण्डमाले शुण्डदण्डानविनिवारितनविघ्नमाले वन्दे गणेशमव
१ नीयसत्तैकमाले देयाद्वो मंगलानां ततिमतुलवपुर्ने यस्यद्दक्वानमात्र श्राद्धर्भूत
प्रभावाद्दयमतिभुवने विस्मयो निसमस्ते दोर्गणिभारे विदन्तेषिखिरमिष गणिपतिः शंभु
ततिप्रपंच सोयं विस्मः समन्तामवनि करणि शेरत्न नोराजनेषि गौरी मंजमुख्वार
विन्दमधुपमालासि भूषाधरः शाक्वाये विलेरजस्तमभरै लीनत्वमसनोभृश सू
लाद्यायुधभूषितात्रिनयनो दन्ताधरध्वंसनो नेयाद्वैः प्रमथैर्वृतो स्तभवनान्तक्षेमस
दाभूर्जेष्ठिः यर्वेतितिविदशोघ्रवस्पललनः विघेतिनागोगाना लज्जेते च समस्तदै
त्यवनितः सौदर्यदर्पोज्वलः यतदस्याकमलाकराजविष्टनप्रोन्मद्भलकल्हार
जिह्वे व्याप्तच्चरणारविंदयुगले भूयाच्छ्रवो भूतये यः प्रातच्चलद्रूपो विस्तजातिभु
वनेस्तस्तकमोनघकेमप्याहृस्तद्मूर्तिः प्रलयद्धवजनेभो हृद्रूपं करोति यस्मादेः १

विस्मेरेहः त्रिनगरध्वनकृत्तर्थं नारायणोसौ देयाद्वो वांछितानीतनिमनुवरतेद्रा
दृशान्नात्रिमूर्तिः हस्ताद्विवशलद्दैमायाहृदयेरविर्नेत्रे यस्य सनयतिदेवोलक्ष्मी
नारायणो देवः सनयति वंशो भूमाशस्य मोवैवस्वतोयस्य कवयोपिये नविद्विहिः
तेनयजेतिमार्गेन यात्यमति सगरभगीरथभरता यस्मिन्वंशे वभूवुरवनीशाः ये
षां कीर्तिकथयति सिंधुगंगावभारतेव तस्मान्वयस्य किंवा वक्तव्यं ख्यातस्य
स्य यस्मिन्पुराणपुरुषो रामेनाख्यः स्वयं जज्ञे अस्मिन्वंशे नृपास्त्रियाभूमिपालाः
श्रूद्रकेतिख्यातिमंतः पृथिव्यां जाताः तस्मिन्सिंहसेनोवलिष्ठः श्रेष्ठोपरेकान्यकुब्ज
वनीशाः अस्मानराजः सेजसेनस्तत्रवंशभूषणं पिता दस्य रवेशराज्यमलकायोनिर
गाद्धरान् स्वबाहुवलदर्पिनो विवधयुद्धकर्मा इरस्त्रनेकन्यपतिं वनोनृपतिम
एडलीमण्डनः स्वपूर्वजन्यपवैरनिवसितनामयोध्यापुरी विहायमरुदेशाकेसप
द्विभूवाधिपः तस्मिन्वंशे निविख्यातो भुजाख्यो भूमिपो भवेत स्वनाम्नायेन वि
हितेख्यातयोधपुरेवपरे तस्मान्मनोभूद्रविविक्रमाख्यः श्रीविक्रमादित्य इवाति

शृं॰ वि॰ २

विक्तः पैत्रे पदे स्वमिवावधार्य राज्यासनं येन कृतं नहि जांगले बीकानीरपुरीये
न निर्मिता भुवि विश्रिता नवनिधानां यानि नेहसनी वा मरावनी श्रीलोमकर्ण
स्तदपत्यमत्र तेजाततिक्षुरो महनीयकीर्तिः दिवानिशं योऽत्र वसत्कृतेऽपि यस्मा
न्नैनैव जहाति लक्ष्मीः तदात्मजः श्रीजयसिंहदेवो बभूव भूमीपतिमाननीयः २
सापत्नभावं सविहाय यस्मिन् स्थके निवासं कमला ग्रहीष्य तदांगजन्माथ बभूव राजा
कल्याणमल्लाकमनीयवाचिः यस्याभिषेके करदीकृता स्युः सामेन भूपा न जकृः क
दापि तदात्मजोऽभूद्विरायसिंहः प्रसर्थि भूपालकरीन्द्रसिंहः पैत्र्यं पदं प्राप्य वरो
ऽत्र नृपः स वैकुणतानिगीतसर्वनृपः तस्याभवद्राजकचक्रवर्ती श्रीसूरसिंहो निखिलः
प्रतापी नभूमिपालः शरणं न निमर्त्य यथा हि सूर्यं नत्रजातिः संपु तस्मात्तु श्री १
कर्णभूपः क्षितिपतितिलकः स्म तनोऽसौ यथाशाक तदस्त श्रीसूरसिंहः व निपति
निवहैः माननीयो बभूव श्रेष्ठो यस्मिन्महीयोगलतिहिसापगः शास्त्रजाले रिपूणां
कष्टं क्षितज्ञक वीनां सर्वादि विगलितनीवि का कामिनीनां कर्णः कथं साम्यम ८

२

मध्ये प्रयातं प्राचीनकर्णेन कथयामास तेन अपार्थयानैव पदीयश्शक्तिः स्वदैव संप
मज्जयैतत्तरीया तस्मात् श्रीकर्णांशभूपानुपतिस्तदृशान्कामरूपः स्वहृयो गजाश्चवि
स्मसेवी ममज निविषये नागलेभूपसिंहः द्रोणेनाप्यहि यस्मिन्प्रातयानिविषये
केऽपिनाभूद्दरिद्रा नापापी नैवदुःखी नृच्चकि मल्लिसं सर्वकाश्चैव मूर्खः । नि
जलोपिस्वकोटेशो दानवानिमवर्षिते: विज्ञापयेन निहिता स्वनामसत्तद्दृशः हि
तौ कीर्तिपदीयारोगेवव्यामलोकन्यूयेस्त ठाक्तु आदित्यवन्मतायोगिरोदसी
भामसयमले सभामामयते विस पाण्डुनैसादृशानि अवैनसनृदावानानाका
शास्त्रसंभूस्वा तस्य पुत्रस्समास्थाने भवत्कोलाहलो महत् पाण्डनेसम्यविशाणो
विज्ञ धंचयगृह्यं एकस्मिन्दिवसे जाता वृक्कलक्षणहेतुकः तेषां विटयमा
नानोत्तमनाज्ञानस्य शालिना सालयामृ शालाभूतिलक्षणेनास्यकार्यक अ
नत्वा मनलिहता नाद्य दिवसस्तेनवे तेन राज्ञामुनिमता सालग्रामयरीक्षणे
रूपनैयपविवेकाख्याकौतुकेन विरच्यते इहलिपयात्विकारेयचाउच्छाणां

प्र॰
वि॰
३

नैमित्तिककर्मानुष्ठानत्वेनावश्यानुष्ठानाशक्तानामप्यायासेनैव सालग्रामाधिष्ठित
विष्णुपूजनमात्रेणैव नित्यनैमित्तिककर्मबाहुल्यणादीनामुपकारार्णकोवेदाद्युक्तक॰
र्मानुष्ठानकोविदः श्रीमहाराजाधिराजश्रीनृपसिंहदेवः पूजाधिष्ठानसालग्रामलक्षा
साधारणकमेकथनेप्रसाधारणेलक्षणतावत्कीटकनिपतनप्रभिन्नोपवेसतिसा
लग्रामलक्षणेवक्ष्यन्ननस्यचलक्षणज्ञानमन्तरा सेसवामेन्नलसं वक्ष्यवनमालादि
केवानदिविशिष्टशिलाबाहुल्यादुत्तशिलाका नाम्नः ग्रहेतिष्ठामिनत्येवगिरिस्वरूपेण॰
नित्यदा तदिमशिला समलात्सुमनसत्स्वरूपानसंशयः पूजनीयः प्रयत्नेन किं पुनश्चक्र
लांछितः गण्डकीमवधन्योनः शृणुदेवि वचो मम सालग्रामशिलारूपस्वगर्भ
गतःसदैव निर्विशेषाव पतेन द्वितीयेषु पत्सः शुद्धशिलाग्रामप्रसवाख्याभवति नव
वकादीनां किं पुनश्च कलाचिह्नं इति पूर्वोक्तवाक्यशेषाभ्यां प्राधान्यं तन्वे नगुणभूत
नामन्यार्थेनैवापवेसनिवेशतीर्थवाचिह्नं गण्डकीन्यत्र शिलास्वसालग्री
मपदवाच्यत्वसम्भवेन नीनत्वात न लक्षणार्थेनार्थवाच्योगार्हानि सन्ति यथा कोम ३

लादिति पः। प्रभावाद्भगवतो नारायणस्य तामवेशेनैव नासामुद्रे जन्मन सर्वो मोक्षो न तथा
गण्डकाद्दौ हि किं तैन तस्यास्त्वयोनिषायवशात् तेन तद्रूपस्यापि भगवतो नारायणस्य सर्वोपे
नैव शिलारूपेण जन्मभवनिति चाशिलायाप्रकटरूपत्वान्न स्यादेकस्य रूपनैपुणकेस्तान।
मपाकमिति नदीविच्छिन्नवक्रभेदाद्वर्णभेदात् संख्यानविषयभेदाद्वैनयेजनवनमालाज
षापद्मशंखवामचक्रलादिभेदान्नतस्वरूपेनारायणस्याविर्भावनिर्वायेलक्षणाकरणेयोग
इति नन्वेषामपि पुराणादिषु प्रसिद्धत्वान्न प्रेषकरणानर्थक्यं न टवमिति मिति चे।
न्न तेषां पुराणभेदेन सम्मतलक्ष्ममूर्तीनां विलक्षणलक्षणानां यथासंवावासिता
वा विकल्पउत्तमाख्यानुकल्पोपि॥ उत्तमपक्षे इति पृथ्वानां पनिर्णयाय संप्रमन्तान
मर्यादात्वययो गच्छति पनेषां विकल्पानामुद्राहरणादिक्रमात्रेणप्रदर्श्यते ब्रह्मे दी
र्घचक्रवर्णो विष्णुत्रयविभूषितः मत्स्याख्यो मा शिला ते या भुक्तिमुक्तिफलप्रदे
ति विस्तरहसे मत्स्यरूपवदेवस्य दीर्घकालेन भूषितं विष्णुरूपमतपुस्तकेकल्पः।
वर्णेशोभने इति ब्रह्माण्डे दीर्घवक्त्रा पुनाति श्रीपाद्मा सप्ते दिव्यचक्रं चक्र चक्रमेके

अनू॰ वि॰ ८

पुच्छभागेऽस्ति दिगेणाफणाहन्ति वामेऽग्रदेशपतेर्वामस्य मूर्तिः श्रुमभ्रेदेति पुराणे
ह्येकस्यामेव मत्स्यमूर्तौ ह्येता निलक्षणानि कुलानि तत्रैकस्यां मत्स्यमूर्तौ सचक्रादिचिह्ना
यानमचक्रबोधकवाक्येन निश्चक्रायां मत्स्यमूर्तौ तेन निराकृतं नभेवं पूर्वस्मादेवायं अथ
वाक्ये श्रीकृष्णयुक्ता निश्चक्रा मत्स्यमूर्तिस्तथाष्ट्रचक्राङ्कितस्था त्रिचक्रादि इत्येवं विकल्पः
अथवा वक्रश्रीकृष्णयुक्तासु ल्यालचिह्नयुता नानुकल्पेऽपि सर्वेषु लोऽनुकल्पः अथवा त्रिच
क्रायां यानि चिह्नानि निर्दिष्टानि तस्यानिर्दिष्टानां चिह्नानां मत्स्यवाक्योऽयमुपसंहार इति
अथैतेषां पत्रानां मध्ये कोवा पाठ उपादेय इति सम्यक् न्यायेन निर्णीतं नतु पञ्जीवावे
न किंचित्ता वराह स्मार्त्तं यथिकारेण मेनब्रह्मणा मवेदव्यानि लिक्तानां न स्वानं तत्रैव २
वेदाननधीत्य वेदौ वा वेदं वापि यथाक्रमं अविप्लुतब्रह्मचर्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहे
त् इति याज्ञवल्क्याञ्चो वेदाध्ययने श्रामे यथाञ्जलाङ्गुलाणे एकस्मिन्नेव वद
ने श्वेतश्चक्रोम्बुदप्रभः चापबाणाङ्कशाङ्खचक्रध्वजचामरसंयुतः वनमालाधरो दे
वः सीतारामस्य कीर्तितः सर्वसौभाग्यदः प्रोक्तः सर्वेषां विजयप्रदः तत्रैव वार ८

द्वेषवतस्त्रक्रोधवामनश्चैकवक्त्रको वा प्राणनाशायपापस्य: सीताराम: स्वामिनिवृद्ध:
ति नारसिंहनिर्बलत्वेवचने सालग्रामशिलास्वनाविनम्योग्रातिमानवः सर्वत्र
लादि विष्णुग्रामाकल्पेजापनेशक्तिमितिति हेमाद्रौ देवलः सालग्रामस्य देवेष्व
न्यस्य पूजयेच्चरइति नरकेणकवलेष्वापि यस्त्रिन्नगुप्तकवा हेमाद्रौ देवलः सालग्रा
मस्य देवेष्विन्द्रः यदि विप्रः सुपुत्रस्य सालग्रामशिलार्चने नस्यपापविष्णुज्ञंसिध्याय
स्थिरन्ध्रुदाहृते ब्रह्मलोकंतु वेदमत्र दिनैकस्मिन् द्विजेगम् मामस्यागोपणेकुक्षु
वर्षेनीडम्बरेचरेन सालग्रामोपदानालिनद्रवैवापूतेज्वा श्मशानसदृशं
गेहं सविप्रःपंक्तिदूषकः इत्यादिवचनसंदोहवर्णेनात्रिमले प्रवृत्तोलभतेपुत्रे
सालग्रामपूजनात्इति अत्रसालग्रामपवनाशयणत्वेनपूजनीयः विष्णुवा
त्रस्थिविधंमगाइपचलंवाचलमेवच चलंसत्पाम्निनोरूपमचलंपतिमादिके
नदीमयानितीर्थानिनदेवास्तुशिलामयाः तेपुनःपदकालेनदर्शनादेवसाध
वरत्यादिब्रह्मपुराणभागवतादिपुराणवचोभ्यासालग्रामविष्णुत्वेनपूज

प्र॰ नीयं केचिदाहुः तत्र अप्स्वग्नौ हृदये सूर्ये स्थण्डिले प्रतिमासु च पूजनीयो हि भगवा
वि॰ न् यथा सूर्ये शिवाग्नौ लग्नोऽग्नावश्मादिभेदपूजानियमस्तेन मार्गत्रयं नादिविरोधात् वि
५ ष्णुनीचेष्वके न प्रावचन्ति अर्चने भार्गवेन पिप्पलेया सोऽर्चनं अर्चनं पञ्चकाउन्तरबन्ध
5 लार्चने इति अप्सार्थः हेमिवमेयास्ता सम्यग्लालितः स्थूलप्रतिमापूजकः अर्चनमा
वेनमकर्षेणार्चने अरदेवीसाद्रेपञ्चकावालः अल्पकालिनीलघुप्रतिमापूजकः
स्वयमप्यर्चनप्रकर्षेणार्चनपूजनाने सूत्रकोवाच्यनीय इत्यपेत्तयाभाहृत्यवनेति
पुंसप्रतिमासाविस्तृतेन न पूजनीयः किं तर्हि स्वभर्दैणशीलोतेजः परमात्माख्य
मर्चनेति तस्मात्चौपिष्ठितपत्तुविसनार्चनं ति स्त्रव्याप्तमिति वक्रचक्राथवाया
साज्ञयचक्राहृपोत्पवे पूजयेत्लायसारेनतः खमेवलभेनसः शेषायायागाद्दि
नाप्यो कास्तागदहीनवपूजयेत् इत्यादि पुण्णेसाटहे मत्स्याख्याक्रमेसेष्वका
लमीव्यामत्स्यसप्तुतः दध्यात्मामोत्ससिद्धिवसचर्येणपूजिता अष्णहेत्राखिल
तणाख्याने ब्रह्माण्डपुराणेनादटेप्रतिव्रलोवचनात् हेचेनाचैविधयोकमूर्ति ५

नोवर्णेन सत्या मिश्रलवणश्वेतिविज्ञातं वै विचिन्त्यते: वामनाम्बुनेन स्यान् श्रीधराणां २
बवामने दैत्येन्द्रवराहमूर्तेश्च श्रीधरं तालिलप्रदं हयग्रीवस्य वाराहे लक्ष्मीत्वेन मत्स्याधिवा
त्वेन नारायणो त्वेयं मन्ये घोषकमशालत्रयेति कपिलनारसिंहस्तु वामनेन सितप्रभे दामो
दरेण नीलाभं श्रुनिरुद्धं तथैव च श्यामानारायणे वृत्ते कृष्णवर्णे वैष्णवं वक्रवर्णे
मनेन च श्रीधरं पीनेऽप्यनते नृसिंह ह्यराणे वासुदेवं सितं त्वेयं मके सकर्षणं तथा दा
मोदरेण नीलाभं श्रनिरुद्धं तथैव च श्यामेनारायणं त्वेयं पवं चक्रानि शुभावेति श्रुत
णे संगदे वासुदेवं सितं विद्यात् मके सकर्षणं तथा श्रनन्तश्चापि कपिलेनारसिंहस्य
वामनस्यासितप्रभा वासुदेवं सितं त्वेयं मके सकर्षणं तथा दामोदरं नीलाभं श्रनि
रुद्धस्तथैव च श्यामेनारायणं प्रोक्ते कृष्णवर्णेन वैष्णवं वक्रवर्णे मनन्तस्यानन्तोनेश्री
परं सुव्यते लक्षणं तस्यो गोनवत्वेवं चक्रदाहवेश्मिनेहसावितलक्षणे वनत्रसकाहरिद्र
रसीतारामजनार्दनः त्रिविक्रमः कमलदीलक्ष्मीनारायणमलया वटपत्रशायोमलसो
त्रउलत्रदवत्रभुजः गोवर्धनधरश्चैव श्रात्मजश्च कामभवानिहि पंचचक्रमनेयोपि

प्र०र: तत्रैव सीतारामश्रीमद्राघवोपंचचक्रविभोस्स्मृतौ षट्चक्रात्मत्रैव श्रीमूर्तिस्तारकब्रह्म
वि: सीतारामस्त्रिमूर्तिकः भरतो लक्ष्मणो व्यापश्चैव शत्रुघ्नस्तथैव च पद्माभिरामः षट्चक्रामूर्ते
६ यः समुदीरितः सप्तचक्रात्मकस्तत्रैव अनेनतः प्रथमो भेदः स्वसिद्धः सर्वेनानुगः सप्तच
6 क्राविभोद्धो नविज्ञेयो सर्वेस्तु विभिः अष्टचक्रात्मकस्तत्रैव मत्स्यानारायणश्चैव चक्रपाणि
पितामहो अनेनतश्च शिवनारा हृष्टचक्रा समीरितः इति नवचक्रमूर्तयः विष्वक्से
नाद्युपसर्वो नवचक्राः समीरितः दशचक्रमूर्तयोपि तत्रैव हृषीकेशो यज्ञगो विष्वक्से
नेनो विश्वरूपकः महाविष्णुस्वपानालस्त्वसिद्धः शुक्लचोन्नमः सत्यवीरश्च सर्वेते दश
चक्राः समीरितः अथैकादशचक्रमूर्तिः शुद्धात्मेनो रुद्रचक्रो रुद्रानेनतस्तथैव च
अथ द्वादशचक्रमूर्तिः तेयो द्वादशचक्रकस्त शुकेश्वरः सूर्यपवच अत्राखेभमत्स्या
द्यामूर्तयउच्यते मत्स्यः कूर्मो वराहो नामसिंहः तत्रहंसवौ भार्गवश्चापरामः रामः
सीतः प्राणनाथः तथा मोहनः शौनकः श्रीहंसमारो हिरण्यपोपि गुरुः तथाकल्कीति
विख्यातो ह्यवतारा विभो दश नारायणस्यक मतः कप्पनेलस्तोणनश्च तत्रादौ ६

मत्स्यमूर्त्तिलक्षणानि ब्रह्माण्डपुराणे दीर्घश्चारुश्च नः स्निग्धा द्वारमध्ये हि चक्रयुक् चक्र
मेकं पुच्छभागे स्याद्दक्षिणे शफराकृतिः वामे भद्रस्वरूपं तेन चैव मत्स्यमूर्त्तिश्च भद्रदे पद्मपु
राणे त्रयो मत्स्याः स्मृताः स्वरूपा माद्रि चक्रास्याः कर्मसंयुतः तेषां संदर्शनादेव सर्वकामान
वाप्नुयात् स्कंदपुराणे मत्स्याकृति मुखाकारे सुपक्षे सुस्वरूप चक्रके श्रीवत्सविन्दुमा
लाढ्यं मत्स्यमूर्तिं प्रपद्ये विज्ञेयेति तथा नानावर्णयुतं दीर्घं सूक्ष्मचक्रे न दक्षिणे वामे
वा मत्स्यं संयुक्तं मत्स्यं सर्वफलप्रदं इति पुराणसंग्रहे विन्दुत्रयसमायुक्ते चक्रे।
वा स्याद्विलम्बके दीर्घे च दक्षिणे स्याच्च मत्स्यचक्रसमो रिन सिति ब्रह्म दीर्घाकृति चक्र
च वर्णेन विन्दुत्रयविभूषिता मत्स्याख्या सा शिला ज्ञेया भुक्तिमुक्तिफलप्रदा तु वि
स्वरूपे मत्स्यरूपं च देवस्य दीर्घका सुपूजिते विन्दुत्रयसमायुक्ते कमलवर्णस
शोभने अत्र मत्स्यादोषक्यादिचक्रा सर्वा विज्ञेया मत्स्यमूर्तिश्च विशेषेण स्या कार्या श्रीव
राहोऽके कोदण्डो कुम्भाज्ञा मेघरूपो मत्स्यो न न सूक्ष्मकः वैवोद्य समायुक्तो द्वारपार्श्वे
पद्मधरः श्रीराम इति विख्यातो भुक्तिमुक्तिफलप्रदो ते अथ कूर्ममूर्त्तिलक्षणानि

ग्रन्थः वि· ८

पद्मपुराणे कूर्मसंस्थाकारचक्रौ काशिलकूर्मः प्रकीर्तितः इति इदं च कूर्मलक्षणं वि
शिष्टकूर्मलक्षणं बोध्यं ग्राले कूर्मलक्ष्योन्नतः पृष्ठे वर्तुलः वर्तसोभनः हरितं वर्णमा
पन्नं कौस्तुभेन च चिह्नितः इति पुराणसंग्रहे नतेलक्षणसंयुते भानोर्वेलयपंचके
कूर्मं तु पंसचक्रं चड्डलीभं सर्वकामदं इति विलक्षकूर्मो कूर्मलक्ष्योन्नतः पृष्ठवर्तुला
वर्मसंयुतः हरिद्वर्णः समाख्यातः कौस्तुभेनैव चिह्नित इति १ पाषाणजस्यांकितं दे
वे नीलवर्णे विशारदे कूर्मदेवं भुजंगनामक चलाप्रियमाप्नुयादिति १ पाषाणज
स्यांकितं देवे नीलवर्णे विशारदे कूर्मदेवं भुजंगनाम्नः चलाप्रियमाप्नुयादिति २
इन्द्रनीलनिभा स्थूला त्रिलेखा लोभकिनोन्नतः कूर्ममूर्तिः रथकाताङ्लभः सर्वका
मदेति ३ कूर्मं च कोन्नवपृष्ठवर्तुलावर्तसारिने सर्वकामप्रदं चेयं स्तब्धसोभार
गपवर्धनं इति श्वेतेमोहे भवेन्नस्थापजकस्थानमेशाप्यः अन्यच्चापि कूर्मस्यांकुन्नतशि
रः पृष्ठभागे वर्तुलान्वितः विख्यातो ऽङ्गलीभः सर्वमनोरथफलप्रद इति वराहपुरा
णे वर्तुलः कमठाकारो वनमालाभिचक्रका सुपालाभो हेमविंदुश्च कूर्मस्तु म

विडूलंभ इति ग्रंथांतरे वर्तुलं श्यामसूक्ष्मलेखाष्टभागेतनयोगमते ह्रिचक्रं वलनरेखोपेतकू
र्मदैवे सनातने इति चक्रवर्ती कूर्ममूर्तिः स्यात्पार्श्वभागे खरात्विना विख्यातान्कुंडलंभास
वंमनोवांछफलप्रदा विडूत्रयान्वितः शंखचक्रध्वजयुतानाषिवेति अथ यज्ञवराहे वराह
लक्षणे वराहपुराणे दीर्घास्य श्यामलाकारः पद्मवलयवेष्टितः द्वादशैलसंयुक्ते
भूवराहे विनिश्चितः पुराणमत्प्रहे अथोवकर्मसंध्यायेस्थोनमपीनके वाराहस्था
नफलदे सर्वैराराधनीयके ग्रंथांतरे जसाकारवदने भूवराहे शुभाविति इति अथ
लक्ष्मीवराहलक्षणे हस्तपादयुगले चक्रे समलग्ने प्रदेशाते वनमालायुतो लक्ष्मी
वराहः परिकीर्तितः इति अथ यज्ञवराहलक्षणे वराहपुराणे दीर्घवक्त्रो एनसमा
युक्तमेकदृष्ट्वा विमले वनमालायुते दक्षभागे नवराहमच्यते इति नृसिंहपुराणे
गोलाश्वर्णमतले वनमालांकितेनयोः खेनवराहके नाम नसायुज्यमवाप्नुयात्
इति अथ नृसिंहलक्षणमुच्यते ब्रह्मांडपुराणे विपारणमिपानसान्द्रसिंहहेदी
र्घकेसरे अनयद्गहहस्तांते दातितोणो ननमस्तके विदारणमिति ख्यातेन दृष्टासना

बृ.
वि.
८
8

सुपर्णशोभिते ब्रह्मचर्यविलोपेन नरसिंहो विलोपयेत् यो मदान्धभयेन सर्ववह्निनाद
द्युते दंष्ट्रमिति तथा कपिलोग्रसमालोक्य लीकविष्टम्भेन तनः विदारणनरसिंहो मे
दीर्घकेसरशोभितः अत्र च विशेषाभावे सति वामनास्थापिते चक्रे द्विचक्रे चेदूर्ध्व
कमित्यादि नृसिंहलक्षणं अथ वामनपञ्चाननृसिंहलक्षणं अथ लक्ष्मीनृसिंहलक्षणे वक्षोद्वि
तीयं च वक्षे स्वर्णकङ्कणकान्विते तदा स्तम्भितकेशरे वक्त्रे सिंहस्य दृष्टा पञ्चमिति स्तव
णेशोभमनं वर्णे तथा शङ्खचक्रसङ्गदा पद्मसंकेशः भावसमनोहरे तथा किरीटं समस्तेषु
नृसिंहे ग्रहहस्तकजिति अथ वामनमूर्तिलक्षणं वामनाख्यो हरे स्यात् निद्धिवि
यः प्रकीर्तितः शुक्लवामनसंज्ञेका द्विपादे वामना तथा दोषे शुद्धवामनलक्षणं
पञ्चमुखराणि वामनाख्यो भवे देवो हृष्टो यः स्यात् महाद्युतिः ऊर्ध्वचक्रस्वदेवकः सा
पिण्डार्थे प्रतोन्यलक्षणे अथ सप्तलक्षणे अतसीपुष्पसंकाशो विज्ञानाय रिभूषितः वनलक्ष्म
निः स्वस्वामनः परिकीर्तितः पुराणसंग्रहे अतसीपुष्पसंकाशो विज्ञनापरिभू।
षितः पादि जानन्धभेव स्रोव नील शान्तिशोभनः अत्र पान्नस्त मूर्द्धि श्यामलं स्वसौभाग्यव। ८

यैनः पुरोभपश्चाद्वस्थैववामनः परिकीर्तितः इति प्रयोगतो वैदूर्यजसमाकारवेः
खोपचक्रभूषितः वर्तुलश्चातिह्रस्वश्चवामनः परिकीर्तितः वराहे इंद्रनीलनिभाभा
संवनमालाङ्गजोज्वले ह्रस्वचवर्तुलेचैववामनेपरिकीर्तितः इति स्वल्पोद्भवाणो
वर्तुलेह्निषयमध्येनैकचक्रसमन्विते ह्रस्वमन्त्वनमध्येसूक्ष्मदीर्घस्यमनिगारूढे सू
रेखेखावालिप्यतेनाभिभलस्योच्चतोभवेत् चक्रस्योभयपार्श्वेत्त्व तदेशपृष्ठ्यात्कनिभवे
त् केशभारवद्वेनाभिहिष्टपोनेचक्रपार्श्वतः वामनेष्टहिरण्योभेहस्वलसौम्यमस्पप
दः वटकृष्णनवृष्णिचमूलामशिस्तितिभवे मध्यचक्रवातिह्रस्वः निग्निगम्यचक्र
मरे सूक्ष्मचक्रेवामनेचन्द्रगोमीयनदायके अनसोवृष्णश्चखोचकिंचिद्दवन
मस्तके नदासनेकामदेवकिंचिद्दृष्टपृचक्रके वर्तुलेनीलमेघाभवनमालाव
मन्विते स्वल्पभेष्टहृन्नरूसिंवामनेभुविद्युलभेइति श्रणपरशुराममूर्तिलक्षण
ज्ञामदग्न्यस्तुभगवाविष्णुप्रियः परिकीर्तितः पक्षस्थरतयाख्यातोद्वितीयःशंतस्तु
कः पुराणसंग्रहे सितकृष्णहर्णोपेतसौम्यकारेहह्ह्वेले भित्वभागगतेचक्रे।

प्र.नू:
वि:
९

वामरहितोऽतोपि वा चक्रभ्रमो भवेद्विन्युःपरस्याकृतिरेखया युक्तोस्ति विशेषः पृष्ठे
वापाख्येनोवापिरेखोर्ध्वं पुष्कविरचितं गमस्यानलभगवान् वर्णीतो यो महीभृतोऽस्ति
विलक्षहस्ते बाणचापांकितो देवः सुग्रीवपूर्णःकृत्वा सनः जयदग्निलब्नोरामो युर्
किभोगभयपञ्चति पुराणेनरे लसन्यवस्त्रोपत्वोभिस्सर्वैस्त्राणमलस्तोत्रनः नामिह
पालस्तुचक्रोरामोसौ जनमस्तिग्निनइति अथयशानमयपुरूपमलक्षणं पुराणसंग्र
हे केवलेलोक्किनेष्टेषे परस्याकृतिरेखया सम्यगमस्तिग्निभगवोशान्ताख्यःस्याति
दोर्विनःइति अथदाशरथिरामलक्षणं तत्रादौ भेदा पुराणसंग्रहे रामभूर्तिद्वार
शायानन्तम्योरनृपवहि वालरामोहितीयःस्यात्तीनाराममहत्नीयकः नवकव्बर
लिसंज्ञावस्यशोउटजलाननकः वीरोविजयकस्याम्पोत्स्य कोदंडस्ववेकः कालिना
शाकरोरामः श्रीरामपूनननः पर महाभिरामसंज्ञः स्यात् द्वादशः परिकीर्तितः अ
थैषांलक्षणं क्रमेण भरविस्तरभेति तत्रादौ राममूर्तिलक्षणं ब्रह्मपुराणे
रामचन्द्रस्तथा श्रीरामो हर्यीभवकशोभजः पृष्ठेदेवस्तथापाणी खोमितयस्तत्र ९

तद्दति अथवा शुक्लवक्त्रं सव्येनाधशङ्खपद्मनाय्येवचक्रःकार्यः पुराणसंग्रहे बाणेनयः
धनुषायुक्तः पद्मे वामे समे स्थितः कोदण्डकङ्कटाद्यभोमध्यचक्रे दिग्विजितः कल्पद्रुमसमा
युक्तः पद्मेचरणामवर्णकः गरोदापिरायिसेयोङलेभोभवनत्रयेश नि तेष्वान्तरे प
त्नेवाणगुह्ने दीमेस्थूलदीर्घेसविङ्के नाभिमध्येकेवलच्छिद्रपणामेदाशलेयेविद्रतेति
तस्मान्नाभिचक्रकथनात्सर्वं वह्निचक्रमयमेव नत्वेकचक्रोऽपि गरुडपुराणे एकवक्त्रा
त्रिवस्त्रेनेकलवर्णस्तथोभनः रोमभूतिर्विशेषापयुक्तवाससादलिप्तदेहेति अथवा
लाभमलदाणे ब्रह्मोदपुराणे चतुर्भुजोपवरेस्वावापवायोगिवुणस्थेयोः बालरामः
मविलेपः शुद्धपीतनेसणगः अस्यापिपूर्ववन्नाद्विचक्रमेव अथ सीतानाममलक्षणे ब्रह्मा
ण्डपुराणे एकस्मिन्नेव वस्त्रे वनस्थकोदण्डश्रमः चापवाणेकनाउत्रधनचामरसे
युतः वनमालापरीतदेवः सीतारामःकामितः सर्वसौभाग्यदः श्रोकः सर्वश्रीविज
यप्रदः अथवा ज्ञानहस्तेस्थलस्थकोकमनस्येकचक्रवो बाणन्तूणीरचापाप्तः
सीतारामःस्वरान्वितः पद्मे जङ्घाएकसमाकारअथस्थकेचजेडलेहारदेशः

ग्रं॰ समेचक्रे कल्पवृक्षस्य चिह्नितः वामपार्श्वस्थितचक्रे रेखा या पङ्मलाञ्छितः सी
वि॰ ताराम: सविज्ञेयो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः इति अथ तारकब्रह्मसीतारामलक्षणं ॥
१० पद्मपुराणे अनन्तः त्वनेन धन्वधारो विरेणच लाञ्छितः विलक्षयसमायुक्तः खङ्गादर्शी
10 नसंयुतः रपामलेन नपच्छ्यस्थूलजंबफलाकृतिः सीतारामः सविज्ञेयः तारकब्र
ह्मसंज्ञितः इति अथैसाक्षूपवषट्चक्राः अथ पट्टशाकेटाङ्गलोनकरामलक्षणं ब्रह्म
पुराणे कोदंडोऽज्ञ जटोडाम रपामठः पृथुसनन रेखाद्वयसमोपेतो द्वारपार्श्वेथ
रुधैः पञ्चधाकृतिकारेखा दक्षपार्श्वयुतोपि वा एषतो वाभवेद्रामो दपाकेटङ्गर
लोनक इति अथवीररामलक्षणे ब्रह्मांडे बाणतूणीरचापाब्जअंडलीहक्रमा
हिता: स्तूलकेसरचक्राढ्यो वीररामः श्रियावहः अथ विजयरामलक्षणं ब्रह्मां
डे खिवबाणेन संयुक्तचापतूणीरसंयुतः करालदृशानो पल्लविद्धयुकचक्रशोभि
तः सस्वाद्विजयरामाख्यः केसरोपेनचक्रकः इति अथमपिसकेसरद्विचक्रः अथ
हषरामलक्षणे हषराम इति सोनको भुक्तिमुक्तिफलप्रद इति अथमपिद्विचक्रः

अथ कोदण्डरामलक्षणं ॥ ब्रह्माण्डे पञ्चपैकेन संयुक्तो वनमाल: किञ्चिदायत: कोदण्डरा-
मनामासौ नृणुरनीलाम्बुदप्रभ इति अश्मापि द्विचक्र: अथ कलिनाशसमलक्षणं
नम्र: फलसमाकार: कृष्णवर्ण: सबिन्दुक: एकेन शिरसा चैव चक्रमकरकुण्डले ल-
लाटे हेमवाणेन विधुनाथन्वय: परत: कलिनाशकर: प्रोक्त: सर्वकामफलप्रद: अथ शै-
लमनेपत्रे सर्वमंगलकारणं इति एकेन शिरसा चक्रेण ललाटे मकरकुण्डलइते
वेष्टिचक्रकदम्बर्थ: अथ वेपथमूर्तिलक्षणं ब्रह्माण्डे अनन्तगरुडसंयुक्तं चक्रद्वयं तथा
भवेत् निर्वाणबुद्धसंज्ञो सो ददाति परमं पदं इति द्वितीयपुराणसंग्रहे अनन्तगरु-
रसंयुक्तचक्रेणराति तेन तथा बुद्धदेवं विजानीयात् जनकस्य शुभप्रदे स्कन्दपुराणे अ-
नं:शून्यंवहि: शून्यं हृत्कादिसमान्विते चक्रशून्यगुहावक्त्रे बुद्धदेवं प्रवदन्ते अथ
कल्किमूर्तिलक्षणं ब्रह्माण्डे अतिरिक्त: सुलम्बिल: सूक्ष्मचक्र: सिंहासन: कृपाण-
कान्तिकारेखाढ्य: सोपविमलके म्लेच्छनाशे भवेत्कल्कि कलिकल्मषनाशन: इति
पुराणसंग्रहे अतिरिक्ते सूक्ष्मचक्रे सिंहासनयुते तथा कृपाणाकृतिरेखा च कल्कि-

प्र.वि. देवैर्विदत्वया वराहे इंद्रनीलनिभोदीचीवनमालाविभूषितः शंखशाकारवद
मू. नोपनदः कल्किविग्रहः सर्वसौभाग्यदोनृणां सर्वत्रविजयप्रदः इति अथकेश
२२ मूर्तिलक्षणे पद्मपुराणे सौभाग्यकेशवोदयावत्सक्कोणेभवेद्गृहे इति नाम्नप
त्वमवेत्सवत्केवववदनानदे केशवः स्वत्वविलेपः सर्वसुखविनाशनः इति वि
त्वमहसे स्ववर्णेलस्तयास्थिमाप्षेवत्सविंभवेत नीलवर्णेस्तयास्थलः पृषुव
क्षः स्वशोभनः केशवः सर्वविलेपः सर्वेषामफलप्रदः वामपार्श्वस्थितेचक्रेवा
चैववर्द्धिते रुचिरः सुचिरः स्थिरः सौमः सुविस्तृतनः सौभाग्यकेशवे
दयावत्सक्कोणेभवेद्यदि ब्रह्मांडपुराणे नीलवर्णस्तयास्थलः पृषुवक्षः स्वशो
भनः शंखचक्रगदापद्मधृक्षेनलांछितः सौभाग्यकेशवोदयावत्सक्कोणे
भवेत्तयः तथा सर्वपश्चिमदिग्भागेयस्तत्कोणेसंनिधिः केशवेनामतोविद्या
महासौख्यप्रदायकमिति अथभेदसंख्याकथनपूर्वकंक्रमेणनारायणमूर्ति
नीलक्षणमुच्यते नरनारायण लक्ष्मीनारायण नरनारायण रूपनारायण ॥ २२

वीरनारायण मायानारायण शंकरनारायण महानारायणोऽष्टौ भेदा भवेति
ग्रथि श्रुताले पद्मनाभनारायणो देवो नाभिचक्रलक्षणान्वितः दीर्घरेखासमोपेतो द
क्षिणे सर्पिरेखान्वितः तथा पद्मपद्मांकितस्यैव दक्षिणावर्तसंयुतः वर्तुलश्चत्रसं
युक्तो भोगमोक्षप्रदायकः ब्रह्मपुराणे पद्मनाभनारायणो विद्याव्रणाभचक्रस्तथान्न
ने दीर्घरेखासमोपेतो दक्षिणे सर्पिरेखान्वितः इति ब्रह्माण्डे बिलनेत्रयुक्ते चक्रे मध्य
चक्रस्य शोभनः नाडकनामभरणाहारकेयूरलांछनः नारायणः समाख्यातः
सर्वसिद्धिप्रदायकः इति विष्णुरहस्ये वामपार्श्वस्थिते चक्रे रेखा चैव तु दक्षि
णे पाण्डुवर्णेन संयुक्तः स्थिरासनस्तु वर्तुलः मत्स्यनारायणो देवः सर्वपापप्रमोच
न इति अथ लक्ष्मीनारायणः भुजवनाङ्कशोपेतो वामचक्रः सुवर्तुलः लक्ष्मी
नारायणो देवश्चाल्पचक्रसमन्वितः एतन्नीयः सदा सद्भिर्वेश्मनो मोक्षकाम्युकै
रिति ब्रह्माण्डे एकवक्त्रश्चतुश्चक्रो वर्तुलः श्यामवर्णकः भुजवनाङ्कशोपेतो ।
मालाधृकः सविन्दुकः नातिह्रस्वो न च स्थूलो लक्ष्मीनारायणः स्मृतः तत्स्पर्श

ग्रं॰ वि॰ १२ 12

नमात्रेणेष्टभीष्टफलमाप्नुयादिति पद्मपुराणे तुलसीदामसंयुतस्यकौ वनमालो
किनो नरः लक्ष्मीनारायणः श्रीमान्भुक्तिमुक्तिफलप्रद इति श्रीमान्द्युतिमान्
तथा चतुर्बाहुसहस्रचक्रकिरीटहारभासोभवेदिति हि उद्देवनमालाचलक्ष्मीनाराय
णो भवेत् पद्मनीयः सदा भक्तो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः इति तथा गवाहतिविरेर
प्सा चलस्वको मध्ये स्थानः धनवंशोजशोपेतो वामवक्षःस्थलः लक्ष्मीना
रायणो देवः सर्वाभीष्टफलप्रदा इति ब्रह्माण्डे वर्तुले वर्तुलाकारे विंबभीरूवगार
ढ्वं समचक्रे समं वक्रे सुद्दे च वनमालया स्वर्णभेव सुमभं लक्ष्मीनाराय
णो वितरेदिति वराहपुराणे श्रियासन मनिस्विरंपेनापितस्थले स्वनाभिके वनस्य
कसमायुतंकेचाहरेखोसुशोभिते इति गरुडपुराणे लक्ष्मीनारायणः साक्षा
द्वनस्थककपुनलया चिचकोवामवेशमेच क्रं चान्वितशोभते लक्ष्मीनारायणे दे
वे भुक्तिमुक्तिफलप्रदमिति तथा कमलवर्णेश्यवक्षक्रे वनमालोपशोभिते धन
वंशांकशोभितेनेगोपदेनचचिह्निते लक्ष्मीनारायणे देवे सर्वकामफलप्रदमि। १२

ति तथा चिह्नितं वनमालाभिनत्र सो निर्दिष्टो हरिः तस्मिन्गेहे न दारिद्र्यं दुःख
शोकभयेन हि न चौरादिभयं न च न दुःखं परिभूतये अन्ते मोक्षो भवेन्नास्य नक
स्मिन संशयः इति स्कन्दपुराणे एकसंमुखफलेकारं चिह्नितो वनमालया एक
द्वारस्थ तस्य कोलक्ष्मीनारायणो हरिः गोलनाकार चक्राणो पूर्वभागे तु पुर
ष्कलः शोभिते न समायुक्तो ध्वजवज्रसमन्वितः श्री वनमालाङ्कितोपि नो मालया
परिवेष्टितः भुजगाध्वजसंयुक्तो लक्ष्मीनारायणो हरिः तथा एकमुखेस्य
तथ्यश्च वनमालास्वशोभिते नाभिरुद्धेवना निरीक्षे शालवक्रादिभिर्युते ग
दापद्मं च खेड्डं चनो मध्ये चापि शोभिते स्वर्णबिन्दुसंयुक्तो लक्ष्मीनारायणो स्व
ते स्वयं नरनारायणलक्षणे ब्रह्माण्डपुराणे नरनारायणोदेवः श्वेतवर्णः स
शोभवः तमालदलसंकाशाः स्वर्णपङ्कविलेपनः इति अथ स्वामानवं विशेष
वाक्यामाहि चक्रपव अथ रूपनारायणलक्षणं ब्रह्माण्डे शुक्लापद्ममाला
भिशोभेचक्रगदान्वितः रूपनारायणो देवो मुखे वापि मध्ये खेपतः सर्वसिद्धिप्रदो

ग्र.तू.
वि.
१३
13

देवः सर्वकामफलप्रदः इति रूपनारायणोऽपि पूर्ववद्विचक्रपद्म अथ वीरनारा
यणलक्षणं पुराणसंग्रहे तमालदलसंकाशः सर्वेसंकलिनस्तथा वीरना
रायणो देवो हेतिकचक्रसमन्वितः तथा वीरनारायणो देवः श्वेतचक्रसमो
मनः पुष्पलाङ्गमालामिपंचलचक्रगदान्वितः इति अथ मायानारायणल
क्षणं स्कन्दे नैमिले शुक्लेद्वे...पवकेसशोभने नाडेकनानाभ...रणहार
केयूरमालावनः मायानारायणो देवः सर्वसिद्धिप्रदायकः अथ समर्वका
कश्योऽपि चक्रपद्म अथ शंकरनारायणलक्षणं ब्रह्माण्डे शिवनाभियुतः
पार्श्वे वायवे दक्षिणे भवा नव शंकर पूर्वं वे नारायण इति रितः पुरा
णसंग्रहे गाडकेगर्भमेषु...यन्त्रकालयोगिने श्रीवत्स तिमप्रवायोपस्था
पं रुपामलपद्मं सरोज पटचक्राद्यम...श्रीद्र...नागौलिलक्ष्मीसमायु
कं शूलश्रीवत्ससंयुते शीर्षे ...जटागयावनमालापरिष्कृते सर्वाभीष्टप्र
देशो शंकरनारायणात्मक पंचमजयेत्तदा ...तमालज भामपवशा...नेष १३

त्रयैस्तैः परिहृत्रोपनयात्मसमन्वितः कोटिजन्मकृतैः पापैः स्पर्शान्मुक्तो विन
श्यति इह लोके सुखं प्राप्य अन्ते साधुजनसमवाप्नुयात् इति एवमाद्युक्तगुणेन साध
वोर्ध्वलिंगमुच्यते अथ मल्लनारायणलक्षणं स्कन्दे कृष्णवर्णो महास्थूलो
स्थूलचक्रसमन्वितः सौख्यचक्राकारयुक्तो मल्लनारायणः स्मृतः इति मल्लना
रायणलक्षणविशेषवाक्यादस्थूलचक्र एव अथ माधवमूर्तिलक्षणं वैखानससंहिता
यां माधवो मधुवर्णो भोगसाधकस्थूलवर्तुलः इति ब्रह्माण्डे मधुवर्णो मधुच
क्रः स्निग्धस्तथा दीर्घलक्ष्मा ... दिव्येयः पद्मिनीमोददायकः इति
विष्णुरहस्ये शुक्लवर्णस्तथा स्निग्धो ... वर्तुलो समन्वितः माधवः नालैलातेप्य
मोक्षैकफलदायकोऽसौ मिति ब्रह्माण्डपुराणे ... समाश्रितो मधुवर्णः स्नि
ग्धः माधवस्तु नृणामेयो महाभोगप्रदायकः इति अथ गोविन्दमूर्तिलक्षणं
पुराणसंग्रहे गोविन्दश्चक्रिकोपेतः कृष्णवर्णो महाद्युतिः दक्षिणेन गदाच
क्रेण वामे पर्वतलाञ्छनः इति गोपापपर्वगोमेदेषु वा नेमिनेचक्रमित्यर्थः॥

श्रवृ: ब्रह्मांडपुराणे नाभिस्थलः कृष्णवर्णो गोविंदः पंचचक्रकः वामचक्रो वृहद्द्वारश्छिन्नः
वि: नोमध्यनिम्नगः इति विष्णुरहस्ये यत्रा काधसविस्फाप्ले पंचवर्णैश्च चक्रकैः गोविंदे
१५ मूत्रैपत्रकामधेलक्ष्मीप्रदायक तथा इंद्रनीलनिभाभार्यो पृथक्चक्रासुशोभना
15 गोविंदाख्या च सा ज्ञेया भुक्तिसौभाग्यकारक इति वराहपुराणे कृष्णवर्णा तथा स्नि
ग्धा रेखाभिः समन्विता गोविंदाख्या शिला ज्ञेया सर्वसौभाग्यदायिनी इति अथ वि
ष्णुमूर्तिलक्षणे पद्मपुराणे स्थूलचक्रो भवेद्विष्णुः स्थूलचक्रः सुशोभनः मोदैकफ
लदो विंत इति ब्रह्मपुराणे कृष्णवर्णस्तथा विष्णुः स्थूलचक्रः सुशोभनः दारोप
वितथा रेखा हस्वने मध्यदेशतः इति आग्नेये स्थूलचक्रो भवेद्विष्णुर्मध्ये रेखा ग
दाकृतिरिति पुराणसंग्रहे कृष्णवर्णस्तथा विष्णुः स्थूलचक्रः सुशोभनः यस्य
मध्ये गदाकारः रेखिते पंचरेखकोऽति वैखानसंहितायां कृष्णवर्णस्तथा विष्णुः
स्थूलचक्रे सुशोभने गदाकृतिस्तथा रेखा हस्वने पृष्ठमध्यग इति ब्रह्मांडपुरा
णे स कापिल स्निग्धवर्णो विष्णुर्विषयभोगदा इति तथा वामचक्रो वृहद्द्वा १५

रखञ्जितो याध्यनिम्नगः साकापिलसिंहस्य वर्णो विष्णुर्विश्वभोगदः इति विष्णुरहस्ये
विल्वाकृतिनीलवर्णो रेखोद्भासितो वा नित्यं जले कृष्णवर्णोऽस्य पश्चाद्विष्णुः स्थूलचक्रेण शोभि
तः गदाकृतिनीलपार्श्वे रेखा च हस्तपत्रे मध्यदेशात इति वराहपुराणे कृष्णवर्णेन तथा विष्णुः
स्थूलचक्रेण शोभिते विल्वाकृतिनीलपार्श्वे रेखा च हस्तपत्रे मध्यदेशातः स्वर्णहस्तः स्वजये
त्रितयं धनधान्यसमृद्धिदः इति पुराणसंग्रहे विष्णुकोनस्तलाकारो वनमालाङ्क
चिह्नकः पद्माङ्कुशधराश्रीमान्विष्णुरित्यभिधीयते इति अथ स्थूलश्च महत्कन्दर्का
द्विचक्रो यस्तथा पूर्ववृत्तपद्मसहायख्यातो न कल्पो वा सतो याइति अथ महाविष्णुलक्षणम्
पुराणसंग्रहे महाविष्णुर्भगवान्रत्नचक्रेण संयुतः स्वर्णरेखासमायुक्तो माणिमा
णिक्यदीप्तिमानिति अथैन निगद्य व्याख्यानेन तस्य चक्र इति अथ मधुसूदनमूर्ति
लक्षणं वैखानससंहितायां नाभिपार्श्वे शरावे पद्मयुगदापमिश्ररूपते (?) मधुसूदनदे
वो सौ शान्तरूपः परिकीर्तितः वराहपुराणे मधुसूदनमहादेव एकचक्रो महाद्युतिः
स्वर्णेन समायुक्तो महानेजः प्रदः शुभः इति विष्णुरहस्ये विल्वाकृतिर्यदा रेखा र

श्रमू: विवरं चातिशोभनं मधुसूदनउक्तोसौ पक्षचक्रो महाद्युतिरिति तथा स्वर्णवर्णसमा
वि॰ कीर्णो नीलबिन्दुभिश्चावृतो यः स्ववर्णैलः स्निग्धवर्णो नालो रेखो सचिद्धिनः मधुसू-
१५ नदेवो भुक्तिमुक्तिप्रदायकः इति वराहपुराणे एकवर्णामला कृशमस्निग्धा शिला।
15 मधुसूदनसंज्ञा सा भुक्तिमुक्तिफलप्रदेति तथा मधुवर्णो महादेवः षट्चक्रेण सम-
न्वितः धनधान्यसमृद्धिं च दद्यान्मधुसूदन इति वामनपुराणे पीतनीलाम्बुजवर्णे
च नागयज्ञोपवीतेन मधुसूदनदेवो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः इति अथ त्रिविक्रम
मूर्तिलक्षणं अग्निपुराणे श्यामस्त्रिविक्रमो दन्ते रेखा वामे च शोभिका दक्षहस्ते
त्रिविक्रमाख्यो नाशिला हेमवर्णो महाद्युतिरिति त्रिविक्रमो महादेवः श्यामव-
र्णो महाद्युतिरिति तथा प्रशस्तैः पर्णवर्णैश्च वनमालाविभूषिता सा शिला कृ-
ष्णवर्णा सा ज्ञेया सर्वसमृद्धिप्रदेति त्रिविक्रमेतिशेषः पुराणे त्रिविक्रमो महादेव
श्याममूर्तिर्महाद्युतिः वामपार्श्वे स्थितो पद्मे रेखा चैव न दक्षिणे इति वैखानससंहि-
तायां त्रिविक्रमस्तथा देवः श्यामवर्णो महाद्युतिः वामपार्श्वस्थितेनेव चक्रे रेखा चैव न १५

दक्षिणे इति स्थूलचक्रद्वयमध्ये गुरुलालाभवर्णिका ह्यरोपवितन्यासेखाधनाका
रान दक्षिणे चतन्ते पटिष्ट्रष्ये नेरेखा वामे स्यात्स्वरूपा हे चक्रे मध्यमे देशेशिलायु
सपचतस्त्रचे सर्वात्रिविक्रमात्रे यायणमवर्णो मरूपुतिः इति श्रयणसंग्रहे कपि
लाभ श्रीवकचक्रचक्रांकित पश्चिमः त्रिविक्रमस्त्रलचक्रः स्याद्गत्रक सपनसंभायः व
लोड्शयाले त्रिविक्रम शिखिकोणाप्त स्थवयपसमन्वितः हिते द्वारेणमयस्ज्ञोन
नेषोडनकदाचनेति तथा श्रुपचक्रविशालाभकर्ध्वचक्रं सुदीर्घकं स्रमरान
न संकाशामीपृष्टे चैव त्रिविक्रमे ग्रक्षलयेविले विद्यानासी कोटिस्पुत श्रुप
दधिवामनमूर्तिलक्षणे श्रयणसंग्रहे श्रुपपक्रात्रविलसद्दृषिबिंवंस्त्ववनेले
वामनं नीलवर्णं भवदेनि दधिवामने इति पलन्नुलणसपुनकेदारेषु पशोभिने
वामनेनीलवर्णाभं कृस्वचेवस्रपदे इति विस्त्रधर्मोत्तरे खवाकारे पया कू
र्मेमध्यचक्रेसरेविपरर्पणे दधिविंडसमायुक्ते पञ्चलक्षनदधिवामने इति श्रथश्री
धरमूर्तिलक्षणे श्रयणेडे श्रीटरक्षनपाटेवविकुनोवनमालया कदमकस्त

श्रीनृ:
वि:
१६
16

माकारेरेखापंचकसंयुतः इति कदम्बकुसुमाकारो वनमालेत्यर्थः पुनरपि संग्रहे
श्रीपतेः सौन्दर्याद्देव वितिष्ठिनी वनमालया कदम्बकुसुमाकार मूर्ध्निलोचपादयो
रिति चलोत्कटे वक्षे देशमध्यदेशोनपंकजे नखपाणयोः समन्वितः सुलक्षणः श्रपाम
लाभः संयुतः श्रीधरस्तनः इति तथा निम्बारश्रिभिः पार्श्वे निम्बसमं सुवर्तुले २
निम्बचक्रमनिरूपं श्रीपूर्वं सर्वसिद्धिदे विलिखेत्सदा पत्रमध्ये गदाकारं रूपम्
नेपूर्वे रेखिका वामपार्श्वे स्थिता रेखा नयावेष्टनं दर्शितेण श्रीभले वामवक्षो हृदि
वणे शृङ्खस्थाने सौभाग्यसूत्रवलयात्सर्वसौख्यप्रदा स्थिता इति तथा वैतालक्षणे नृत्यभूमि
शुभ्रः पीताम्बरश्यामदेहशोभनः इति तथा चतुर्भुजलसंकाशो वनमालाविभूषितः
किंचिद्दक्षिणवक्त्राभ्रैः श्रीधरः श्रीकण्ठविष्णुः इति चक्रे पंकजे दृष्टलाकारं दक्षि
णाग्रे च चक्रिणः श्रीभवेन्नामविज्ञेयं सर्वसिद्धिप्रदायकमिति पुनरप्यन्यत्र सूत्रे
द्विचक्राणि विविधानि शुचिपीतानि दिव्यहारि वृत्तजलाहलमनेन च इति अपरत्र पार्श्वे
शाभूमिलक्षणे पद्मे अर्धचन्द्राकृति देवोहृतो वेश्या उदाहृतः तत्सर्वं लभते स्वर्गे १६

विषयासमीहितानिति वैश्वानरसंहितायां हृकरससन्निभाकारो यस्य केशाः स्व
वर्णसः नेत्रैकं हृष्यनेयस्य हृषीकेशः स उच्यते इति वज्रपंजरसंहितायां विस्तरह
सेव पदक्षिणावर्तेन तु वनमालाविभूषितः वर्तुलायचक्ररेखाच पृथक च क्रसम
न्वितः कुद्दालफलदा मूर्तिस्सानीयतेनसञ्जकेन इति तथा वर्तुलः स्निग्धसर्वांगो
गदाकारस्य हृषपने हृषीभाववर्तुलः पत्र पीताम्बरेखा तथैव च अनेकमूर्तिसंयुक्त
सर्वकामफलप्रदं इति पुराणसंग्रहे पेचरेभसताशुक्लेशा च क्रसमन्वितम्
श्यामले कोमले स्निग्धं हृषीकेशं च वक्ष्यते तथा अर्धवंशाकृतिर्देवो हृषीके
शाख्याहृता इति नारदीयपुराणे शोणपिंगलकेशो यो हृषीकेशस उच्यते अ
यं तु सैव वातौ नन्दतवर्णो न वा भवेत् इति वराहपुराणे इन्द्रनीलनिभाकारः
पृथक् चक्रः सशोभनः हृषीकेशस्तु विज्ञेयः सर्वकामफलप्रदेति अथ पद्म
नाभलक्षणं ब्रह्मपुराणे आरक्तपद्मनाभाख्यं पंकजं च चलेतु ने तत्र सार
जये त्रिपदविद्ः श्रीश्वरो भवेदिति ब्रह्माण्डपुराणे निष्केसरायचक्र तु हृय

ग्रं॰
वि॰
१२
17

चक्रस्य केसरः पद्मनाभ इति प्रोक्तो विपरीतो हि लाघुष इति पतस्यैव वक्रचक्र
वक्रवर्णीयोः स्वर्णावेष्टसफलत्वं स्मृयते पद्मपुराणे यथा वक्राभिर्विचित्रितस्य चक्रे
शुक्लवर्णो हि संयुतः दैत्यारिकमलालास्यैश्वगराराज्यप्रायोद्भवः पद्मनाभस्य देवा
स्यान्नूनमेकदेहायकः तस्मात्स्नानवैश्यावक्रचक्रपूजायते इति विलिवहणे
ब्रह्मसौपध्यसंकाशो विष्णुनोपरिशोभितः पद्मनाभ इति ख्यातो नाडुलेमः सर्वेका
मदः नानावर्णश्रीलाच्चैव पद्मनाभस्य दृश्यते दृष्ट्वा येने दृशी मूर्ति सतताप तु
नसृजयेत् इति वराहपुराणे पद्मनाभः स्थूलचक्रः शुक्लवर्णः सुशोभनः दे
वेदारणुस्थाकसेवकश्चैवावनाभिके वनमालाचक्रएटन श्रीवत्सांकस्य दृश्य
ते पद्मनाभे भवेदेवः जयार्थक यराजये ललाटे शेषनामस्य पिलार्थे च सका
वते सर्वप्राप्तस्य चक्रे स्वात्सौभाग्यवर्धने इति तस्या मुखे चक्रमध्यपूर्वे
श्रितः सृक्मेव दृश्यते तं पद्मनाभं विस्तरेयः स्वर्गे सौख्यकामदः इति अथ दामो
दरमूर्तिलक्षणे सच द्विविधः शुक्लो लक्ष्मीसर्वेकवनजायः प्रोक्तः पुराणे १२

संयहे दामोदरेन यास्थूलेमयचक्रप्रतिष्ठिते सर्वाभद्राशिसंकीर्णपीनरे
खाशुभेशुभे चक्रद्वयसमायुक्ते स्वजयेन्द्रवरसंपदे इति मध्यचक्रे यकोलिते
इति पाठः विलिखेत्स्थूलोदामोदरोऽहोयः सूक्ष्मचक्रोभवेन्नयः चक्रे
नमध्ये शास्त्रसृजितनत्सत्रस्वदइति सर्वद्वारेन संकीर्णपीनवर्णरेखे
रूपाते अनेकमूर्तिसंभिन्नः सर्वकामफलप्रद वराहरूपाणि स्थूलोदामो
दरोव्येयः सूक्ष्मंश्रीभवेद्यदि चक्रेनमध्यदेशास्त्रोक्तजितनत्वय सिद्धिद
इति लक्ष्मा उपशुयर्वपांसत्र्यक्रे युतिलिंगेयशुवेविले मध्येचक्रखालस्वैका
सवदामोदरः स्मृतइति अर्थात् दामोदरेवविशेषेयचक्रद्वयसमन्विते
रेकशुद्धेन मध्येयःसर्वकामान वाप्नुयात् इति नारदपंचरात्रे नउभयाख
प्यनवरूपाणायो दामोदरयोः सामान्यरूपेण लक्षणमुक्ते मध्यस्थूलाप्रति
शेषक चक्रशुंबहमिदाहृइति नारदेव्हाति संकीर्णःपीनरेखस्वरूपामवार
दामोदरस्याभिधानोयेविशेषाः गणेक्कोर्मणि अधीपारमिता सिद्धंसेवितः ।

श्रु॰ श्चेद्दृश्याविनश्यति अथ पद्मनेत्रशूलिलक्षणं स्कंदे वर्तुलः क्ष्मास्त्रवर्णो बलो
वि॰ मध्यचक्रसमन्वितः सोत्रबिन्दुरसाङ्कितो नद्मोन्नभ्मोद्रुः स्मृतः धनधान्य
१८ समृद्धिस्याच्चयोन्नाहिवर्धनः अथ षड्डिकरो देवो ठ्ठहे णं स्मर्वकामदः इति
18 अथ पंचकर्षेणं भूतिलक्षणं श्चोले होवक्रो यस्तेलनो पूर्वभागस्य पुष्पलः
संकर्षणाख्यो विज्ञेयः पूजानाम्भ्युत्तिमोक्षदः इति रुन्मयस्थस्थले जसैनिक
चित्रानरह्यर्धः लक्ष्म होवक्रो लेखसंलग्नो गोकेट लक्ष्मेः भवेन्न संकर्ष
णः सविज्ञेयो नृकामस्या हृष्टगः इति इकामाद्विस्थ चक्रं स्मृष्टः अनि
रुद्धसुखतिरिक्तो मोदपाघ्येयादिनानिचिजन्मार्थ वास्तु प्रसूणेचक्र
वनमात्रलनः सर्वाधिलेखवसेन्नः अस्तो भवाधीणोनाम सर्वसिद्धिप्रजने
सदा वामप्रद्युम्नो पांचचक्र यस्तुमेऽम्भसाको यस्थ हृष्टमाने संकर्ष
णस्त्रैवामो गयोन्नक्षेत्र पद्मपक इति अथ मत्स्य भूतिलक्षणं ॥
नष्टायोबलवैवान सत्वाहैलमोः कारदेह स्मे चक्रे हृष्टपतेना नवीयके १८

वासुदेवः स विज्ञेयः शुक्लाभ स्वस्थनेत्रसा शुक्लाभ स्वानिशोभन इति पाठः
नैनतीयके सैलाय अग्निप्रभाणो वासुदेवः तिलोद्धार वालालमद्धि चक्रक इ
ति विलिखेत् तस्मै सकनीलाशिला यस्य सम चश्चाम अहश्यते वासुदेवः स वि
ज्ञेयः सर्वकामफलप्रद इति वराहश्शाले द्वारभागसमे चक्रे द्दश्यते नान
दैयके वासुदेवः स विज्ञेयः शुक्लयोगोमक्षदायकः इति शुभमेघ्यपीनवर्णो
त्थिकः सत्त्वबोधभवनी लिखंश्या इक नया वासुदेवो जगाधोतिः पीतव
र्णोन विकृतः शङ्खेरा पदेशोव गोचरः परिकीर्तितः स्थिताश्रम वामपा
र्श्वस्थिते चक्रे स्थिनवर्णो नाभिधिनः वासुदेवः स विज्ञेयो दिशाप्रभुक्तिमुक्ति
द इति श्वेतविशालाङ्ग इति वाक्यशोभान्नविपवैशपयोहृज्जनैपिकाद्य इति
वैलोडे स्थूलाशिलासम चक्रस्था पृथक्चक्राङ्कं वासुदेवं च विज्ञेयः सर्व
कामफलप्रद इति अथ शान्त वासुदेवलक्षणं वराहपुराणे रेखापरच
यपरोत्तिमाश्चतरपाश्रमः नाभिचक्रयराशान्तो वासुदेवः प्रकीर्तितः ॥

अनु॰
वि॰
१९
19

इति अथप्रद्युम्नमूर्त्तिलक्षणं ॥ ब्रह्मविष्णुदेवानांसंहितायां प्रद्युम्नः सूक्ष्मच
क्रः स्यानीलाम्बुजनिभलक्ष्मा सद्वृत्तान्निःश्रियेन्दूणां सम्भक्तानापि प्रपूजिताः इति
गरुडपुराणे प्रद्युम्नः सूक्ष्मचक्रस्तु नीलवर्णस्तथैव च हरिः सूक्ष्मचक्रश्च
दीर्घकारलक्ष्मा भवेत् इति अथानिरुद्धमूर्त्तिलक्षणं यथा अनिरुद्धं नीलो
मेवन्नीलेचातिशोभने रेखेचूर्यत्त नक्षत्रेरूश्रेयमेन लोकैक्ति नेमित्ति हलवर्णे
ममहारे चक्रभित्तिसमीपतः सूक्ष्मचक्रं भवेद्रूर्ध्वं पार्श्वे च जलभृच्छके अनि
रुद्धमितिप्रोक्ते सर्वलोकैककारणे ब्रह्मपुराणे हलवर्णः समहारचक्रामा
पविभूषितः सूक्ष्मचक्रे भवेद्रूर्ध्वं पार्श्वे च जलभृच्छवो अनिरुद्धः पीनवर्णो
वनेतस्यातिशोभनः सोऽनिरुद्धः इति ख्यातः सर्वलोकैककारणं इति वृहदे ॥
नपाकसमसंकाशो वनमालाविभूषिते पञ्चबाणाञ्जघरम् अनिरुद्धं विवेष्टने यत
लक्षणसंयुक्ते सूक्ष्मचक्रे न संयुते सौवर्णे वैष्णवे ब्राह्मम् अनिरुद्धं विज्ञेया इति १
अथ पुरुषोत्तमलक्षणं ब्रह्मपुराणे प्रचारादि षट्काश्वयसार्थे हस्यनेसुवे

पुरुषोत्तमः सर्वविद्येयो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः इति सदेवदेवो विज्ञेयः पुराणपुरुषोत्तमः उ
मिथ्याविनाशकः पुनस्सनवाममनकम्मनाद्ध्यादशावक्रान्ते नारदपेचरात्रेपि श्रूयतां हृष्टा
दिशाखामध्यभूमिमासं वयसे वेन पुरुषोत्तमोमवेद्दैषभोगमोक्षगुणाश्रयः वनमाले
षट्चक्रवर्त्तिनीलावर्णवनमालाविभूषिते पुरुषोत्तमसमाख्यातः मिसिद्धिसिद्धिप्रदायक
कमिति तथानन्तैव मध्यचक्रसर्वाणि सुमङ्गलके पुष्पकर्णिके पुरुषोत्तमोमवेद्देवः
पूजकस्य शुभप्रदः इति पुराणसंग्रहे पुनस्सीपुष्पसंकाशो विद्रुमोपमविभूषितः
पुरुषोत्तम उक्तोसौ सर्वसौभाग्यवर्द्धनः इति तथा प्रतिष्ठात्मारके विहङ्गचक्र
स्तवचकाले ऊर्ध्वचिन्ताम्पिलसंयुक्तः स्थूलोद्योत्तमपद्मवा पुरुषोत्तमः सर्वविद्येयोऽहम
चक्रेण मण्डितः पाशाङ्कुशधनुर्बाणवामपार्श्वे सदा खगः इति नारदोयपुराणे
खगासनसमारूढे वाणासनशरायुधः उभयचक्रे शङ्खपद्मसर्वसौभाग्यप्रदायक
मिति विलसद्वनहंसः पारिजातधनोपेनोवनेलोवन्नसंयुतः पुरुषोत्तमः सर्वविद्येयः
सर्वसौभाग्यप्रदायकः इति पुनेयोभजनेमनीः शेषपर्यङ्कशायिने पुत्रपौत्रकल

प्र॰
ति॰
२॰
20

ग्राप्नोति विष्णुलोकं स गच्छतीति इति तथा यस्या मूर्तेः कृष्णभोगे चारुचक्रसमन्विते सा साक्षा
त्रिविक्रमेशानन्ताख्याप्रकृष्योनम इति अथ योक्तल्लमूर्तिलक्षणं वराहे अतिकृष्ण
एकरेखोऽहूमदेहः सचक्रकः किंचित्कपिलसंयुक्तः स्थूलो वासुदेवमपवक्त्रा अथोक्तम्र
त्रिविक्रमः पूजकस्य शुभप्रद इति वाराहे पार्श्वे लक्ष्मणक्षे चक्रमयो वदनसंयुतः अ
योत्रजस्त विज्ञेयो यः तिनिभहूजिता सदेति अथाधोवदनपार्श्वे चक्रद्वययुक्तो यतो नार
सिंहः अयं तो कल्पगर्भहस्यादो नदभय यीति विवेकः द्विचक्रादि शोभाढ्यैः सहोवपव अ
यान्नसिंह मूर्तीनां लक्षणं अन्यत्र पुराणसंग्रहे तेषां श्रुखेमवेदारव्यो लक्ष्मीशुक
त्तनः परः वालश्च कापिलो योगः सर्वतोमुख एव च पातालाकाशको विद्युद्यो
गुरुविभीषणः ज्वालामालाज्ञाति सर्वाविह नाम महाभयः अथोक्त पूर्वक श्चे
तन्नसिंहः परिकीर्तितः तेषां दशाववाभेद्भवालक्षणं विदारणं उक्तावज्र विशि
ष्टानां लक्षणानि क्रमात् वक्ष्यामीति शेषः तत्र श्रुखनसिंहलक्षणं गरुडे
वर्तुलस्थूलमध्ये तु स्फुटचक्रसमन्विते कृष्णशुक्तनमश्वेतवादीयो स्मानिहामजरम् २॰

स्फुरद्रेखावलिर्यस्तु येन नाभिस्तस्योन्नता भवेत् चक्रं सोमयपार्श्वेन स्वर्णबिन्दुच्छाकृति
भवेत् केशाभावेन वैतार्धं चैव दृश्यते चक्रपार्श्वत इति तथा नृसिंहः पीनवर्णस्तु महाच
क्रो मुखविस्तृतः यतिसंपूजयेत्तेन गृहस्थः परिवर्जयेत् इति ब्रह्मपुराणे नृसिं
हो महादेवः पृथुचक्रः स्फुटस्थूलकः ब्रह्मचर्येण पूज्येन नान्यथा विघ्नितो भवेदिति अथ
लक्ष्मीनृसिंहलक्षणं नृसिंहपुराणे वामपार्श्वस्थितेनैव केशरस्य वर्णैः सबिन्दुकः
लक्ष्मीनृसिंहो विख्यातो भुक्तिमुक्तिफलप्रदेति अत्र पात्रमहाहृदिः सौभाग्यरा
गयवर्धनः सुवेशमध्ये द्विचक्रो भिन्नपार्श्वः पुराणे त्वेवं वामभागस्थितेनैव केवनमा
लाविभूषितः लक्ष्मीनृसिंहो विज्ञेयः भुक्तिमुक्तिफलप्रद इति वराहपुराणे नर
सिंहस्थविबिन्दुस्थानकपिलश्च बिन्दुकः वामाश्रितेषु चक्रलेन लक्ष्मीनरहरः स्मृतन
इति गुह्यनृसिंहलक्षणविशिष्टो यो लक्ष्मीनृसिंह इत्यर्थः तथा द्विचक्रो यदि हृद्व
क्रैकः कपिलेकनकप्रभे लक्ष्मीनृसिंहनामा ब्रह्मचारिभिरर्चितः इति गोयोग्य
हस्थानां पूज्यो ब्रह्मचारिभिरवेनकन्यान अथवा लक्ष्मीनृसिंहलक्षणं पद्मे ॥

प्र॰नृ॰
वि॰
२१

लक्ष्मं पंचच्छिद्रचक्राक्रान्तं वनमालाभिरङ्कितं नक्रालनरसिंहाख्यं यत्निसेस्तासेचनमि
ति अथ यन्नृसिंहो पिद्धिचक्रपद अथ लक्ष्मीनृसिंहवामतिलकायतानरसिंहमूर्त्तयः सा
येगत्कस्याध्यालिसिकानोपृजालासेमोद्वैकपलदान्तनाउत्कस्याभ्नोविधिपोहृप्रानिवि
उत्ताबेति अथ कपिलनृसिंहमूर्तिलक्षणे यथे नृसिंहः कपिलो ज्ञेयः स्थूलचक्रो
ग्रदंष्ट्रकः त्रिबिंदुपंचबिंदुर्वा स्वस्वर्णवर्णप्रजितः ददाति वांछितान् भूणां मध्योदु
स्याघुनाशकः अथ मध्याजानुग्रैलेशोनानृकार्याविचारणेति अग्निपुराणे नृसि
हः कपिलास्थूलाचक्रः स्यात्पंचबिंदुर्वा वेध्यानसेव्यनाया कपिलानरसिंहस्तु
स्मृष्चक्रः सुशोभनः बलचसोधिकाराल्लिनास्पथासृजनं भवेद्विति ब्रह्माण्डपुरा
णे विहनासेवामचक्रे बनेले कपिलमयं नरसिंहगृहस्थानोभीतिदेविडभ
हेते यथे यस्सदीर्घश्चक्रेसुवैकाथिनेलीलक्षणेयुक्ते रेखाश्चकेसराकारानरसिंहः
से कापिलः अथ मध्येहिचक्रायुक्तसामान्यनारसिंहमायपठितनवान् उपसंहारा
दिप्रवर्तवदिति अथ योगानृसिंहलक्षणे ब्रह्मपुराणे स्थूलचक्रकवयमध्येतु २१ २१

लाद्या सवर्णके ह्रारोप रितिप्याले वाल्हसिंहो योगासे त्रिक इति विस्तरहस्ये ।
सप्तभागे रेखाने पञ्चरेखा पतिते मविंशके योगेन्हसिंहे हे वैसो गोत्रकीर्तिप्रवर्धन
इति गोत्रकीर्तिविवर्धन इति कपनाम् हस्यानां मध्ये प्रशस्तः अथ द्विचक्रं व
साहसे वश्यन्तर्पुस्तहस्तादिके हस्ते वृद्धिरिति सर्वतोभद्रनृसिंहलक्षणं अथलाडे
समवर्के वह्नपञ्चक्षस्त्र भोनास्वर्णे भूषितं सर्वतोभद्रमाख्याने वक्षवर्णे च भो
न्नटे तथा समूच वक्रः समाख्यातो नृसिंहः सर्वतोभद्र इति अथसानुम चक्रं त्वस्म
छुत्रयसहस्तादिसर्ववर्तन अथ पातालनृसिंहलक्षणं अथलाडे हृदचक्रं हृदः ।
द्वावेव कृत्स्न वर्णे मध्ये हस्त पातालनृसिंहलत्वाभिनिस्त्रुता समशनपदमिति तथा हृ
दयच्छकादारभ्य पार्श्वतोलिप्त चक्रकः सर्वतोभिद्व होनं स्ववृहत्प पृथ्वे भवेत
पातालनृसिंहसो पूनीतो मोक्षदायक इति तथा विरचिते हृभित्रवर्णे सवर्णे
कंनकाङ्क्षिते पातालनृसिंहाख्येवनवाङ्गे मिरवैतामिति अथ षडविधचक्रः
सन्वास्या श्वेतचक्रान्तरमाखचक्रपर्यन्त उत्तमसप्तमादि माध्येन पातालम

ग्रनृ: रसिंहो द्वयाचक्रस्मृतः अथ कालानलनृसिंहलक्षणे आलोडे अस्याष्टचक्रे मध्यसुमः
सि: लभारेमछेदे आकाशानरसिंहाख्यं वनवासिभिरर्चिते अथ मपिसामान्यनृसिंह
२२ पठितलाञ्छिचक्रप्रवेति अथ विशुद्धिज्वालानृसिंहलक्षणे आलोडे द्विचक्रादिमुखंवसु
22 ले सर्वभेचोत्तमेशिरः दोविदमलिंदंपुसाख्यविशुद्धिज्वालनृसिंहके तथापरः पार्श्ववासु
षुष्टे वाचकैरस्याभिरोपिते अघोरमुखमिति ख्यात मर्चकानां विमुक्तिदे इति अथ वि
भीषणनृसिंहलक्षणे पुराणसंग्रहे दीर्घाकारदीर्घचक्रे मेचकाख्यं बृहन्नृ
विभीषणमिति प्रोक्तः दीर्घदंष्ट्रः खफलप्रदमिति मेचकाख्यमानस्य प्रकारणोत्कर
स्वर्थः अथ मधिनृसिंहसायपठितलाञ्छिचक्रे प्रवेति अथ हाटकनृसिंहलक्षणे पुरा
णसंग्रहे स्वल्पावर्षे द्विचक्राख्यं वनमालाविभूषिते तथा रसिंहाख्यं वर्णेन स्त
सारमोचके इति अथ ज्वालानृसिंहलक्षणे आलोडे अथ ज्वालनृसिंहा ज्वालानृसिंह
दीनाभीषवापिलक्षणे भेदभावेस्तानि संज्ञाभेदस्त्वेकस्यैव प्रोक्तस्सदर्शयाचेणाम
वैवस्यादि संज्ञामात्र भेद वदेकास्यापवमूर्ते पुराणभेदान्संज्ञामात्र भेदपवेति । २२

पवेतिज्ञेयं एवं पूर्वं यत्र यत्र लक्षणभेदे सति संख्यामात्रभेदस्तेनैवमेव द्रष्टव्यो अथ पञ्च
दशाक्षसिंहलक्षणं पुराणसंग्रहे अष्टसप्तचक्रमलयाख्यमत्स्यभावेमहोदरे ततनुर्वि
नारसिंहाख्यं वनवासिभिरर्चितं अयमपि पूर्ववद्विचक्रपव अथविह्नाख्यनरसिं
हलक्षणं पद्मे विह्नाख्येवामचक्रे वर्तुलेकपिलप्रभे नरसिंहे घटहस्तो नाभीनिदे
वेष्टिभिर्हतं अयमपि पूर्ववद्विचक्रपव अथ ज्वालासिंहलक्षणं ज्वालासिंहपुराणे श्यामार्घ
कमुखैरेव विकटैस्ताम्रवर्णके महाज्वालासिंहसंज्ञे चतुर्भुजे ये तत्परमायातिः भवति
निशेषः अथ अघोरज्वालासिंहलक्षणं पुराणसंग्रहे दंष्ट्राकरालवदने हृद्ध चक्रम
भक्षितं अघोरज्वालनारसिंहं यतीनां मोहदायकमिति अयमपि पूर्ववद्विचक्रप
वेति अथ ज्वालासिंहमूर्तीनां सद्लक्षणानि ॥ अथाच्युतमूर्तिलक्षणं चतुर्भिः
सुचक्रे प्रवामदक्षिणपार्श्वगैः अधिष्ठितो मुखैरस्य मण्डलमयशोभिः शोखच
क्रगदाशार्ङ्गबाणकौमोदकीपरः उत्पलपत्र पृष्ठे पृक्षक्षवन्नाशो हेतनः सो
च्युतः कथितोनानामाड्रलैसमत्स्यप्रसाविना चतुर्भिर्वदनैर्दृष्टचक्रे यकेशि त्वयोः ॥

अनु: वि: २३

२३

चक्राविवदनान्यस्य वामदक्षिणपार्श्वयोः सुदर्शनस्यैकचक्रमिति पाठो नरवरा
हपुराणे अच्युतो मधुवर्णाभो भास्वत्पद्मकान्तिशोभनः पार्श्वे विष्वक्समायुक्तो नेमिकैर
चितो भवेदिति तथा वह्निपुराणे समायुक्तो मेनत्यक्षचक्रयालंकृते देवं तमच्युतं ज्ञेयं सूक्ष्म
देहं सुशीतले इति तथा ऊर्ध्वस्थूलमथो हीनेऽष्टारे चक्रे लेखयेत् अच्युतं नाम दे
वेशान्तपीलोकप्रदायकमिति अयं च नव चक्र त्रिचक्रो वा मुख्यो नु कल्पनेन ज्ञेयः
अनन्तचक्रलक्षणं यथा सेभवपुपसे हार्यकार्यः तथा नाचिरूनामपीनार्थः अथ जन
नार्दनलक्षणे अग्निपुराणे वाचयेथानन्तचक्रो जनार्दन इहोच्यते चक्रद्वयं मध्य
गतं चक्रयुग्मं च सुवृत्तः अलंकृते सर्वे भागे कवदनः पश्चादेकास्यस्ततः जनार्द
नश्च तत् स्वक्षः श्रीवत्सो विघ्ननाशन इति पद्मपुराणे वाराहे यथा तत्स्वकस्मसमवा रवि
भूषितः जनार्दनसाविज्ञेयोः पुत्रलाभे प्रयच्छति तथा शालिवक्राज्जमालोको
नीलः स्थूलाकृतिः शुभः जनार्दन इति ख्यातो हिमांशुपादशीतल इति पुराणमेय
हे जनार्दने खिजन्मी याधनमाला विभूषिते ऊर्ध्वपादे समे चक्रे स्तम्बचक्रस्वविह २३

नः वराहे देवउत्पन्नस्थूलत्वस्थको जनार्दनः इति ब्रलोडे यथा मेरूले महाविश्वेमध्य
चक्रे स्वशोभने देवंजनार्दनेनामसहालक्ष्मीप्रदायकमिति ग्रंथेनवदनवयेस्त्रथापु
वस्थितचक्रः अनंतकचक्रास्याधोलक्षणं ब्रः पूर्ववत्मकवणायाठितस्याबाल्यात उपस
हे वेणाद्वादशयेचक्रकलनमू पंते प्रयोपेंद्रलक्षणं ब्रलोडे उपेंद्रोमणिवर्णोभोर
द्रसूचक्रोनिशोभनः यथामलः कोमलामसचक्रपार्श्वेसचक्रपुष्टिति यथामलःक
मलामइतिचपाठः तथा योचचक्रावमालेकोनीलः स्थूलाकृतिः प्रभासउपेंद्र
इतिख्यातो मुक्तिमुक्तिफलप्रद इति चक्रेननानि वदनेशालाभिप्रायपठितत्वमि
तिव्याख्यानिर्मितेनैव संयये उपेंद्रइंद्रनीलाभः कृशाकारो महाबला समचक्रःसमो
गस्थपार्श्वेदेशवाचयालिनः अथहरिमूर्तिलक्षणं ब्रलोडे ऊर्ध्वमुखेविजानीयाउ
तिनेहरिरूपिणं कामभोत्तप्रदंचैव हर्षदंचविशेषतः तथा ऊर्ध्वमुखेविजानी
यानरणामाभवतीलेशुभं अयोविंडु समायुक्तेसर्वकामार्थसाधकमिति ब्रलोडे
अल्पद्वारसमोयेनाहरिमूर्तिरुदाहृतेति गरुडपुराणे सर्वामरकनामाच

ग्रा॰
वि॰
२५

नाभिचक्रं तथोन्नतः हरिमूर्तिरिति ख्यातः शोभनं पुञ्जसमन्विते विस्तारकृते अनन्तोपु
च्छे कासा विद्रुमवस्त्रसमन्वितः पारिजातधरो पीतो वनमालावातिशोभनः प्रदक्षिणा
वर्तशुभा वनमालाविभूषिता सा शिला हरिसंज्ञोक्ता उत्पन्ना मन्मुखे वसेदेति पुराण
संग्रहे श्यामलकोमलेस्त्सच्छवपार्श्वेस्तव्यकके हरितं तेन विजानीयात्सर्वपापप्रणा
शने इति अथ कृष्णमूर्तीनां सभेदलक्षणमुच्यते पुराणसंग्रहे कृष्णः सबालः
गोपालगोवर्धनधरो स्थिता त्रैलोक्यमोहनः कृष्णः सौभाग्यवर्धनलक्षणः रुक्मिर
एणविजयाह्वचूडामणि घट्टे धनेजयान्त सनातनः पारिजातः सामन्तकहरो नथा
केसकालियचाणूरादिप्रमर्दनसूर्विका गोवर्धनश्रीमन्तनानलक्ष्मीमर्दनवेशानः
उक्ताः किंच गोपाले गोवर्धनधरलक्ष्या भेदास्तेषां मध्ये वक्ष्ये लक्षणानि यथाक्र
मं नन्दारो कृष्णमूर्तिलक्षणे पद्मे प्रदक्षिणावर्तशुभा वनमालाविभूषिता या शि
ला कृष्णसंज्ञा सा धनधान्यसमृद्धिदेति इदं सामान्यकृष्णशिलालक्षणं ब्रह्माण्डे
समचक्राकारदेशे कृष्णवर्णस्वशोभना सा कृष्णमूर्तिर्विज्ञेया श्रीजिता सौख्यदा २५

ध्यितेति तथा कृष्णः पीतः कृष्णतनुः वक्रपार्श्वेन चक्रयुक्त हारवल्लोमवेन्नाभिः
कूर्मकारस्तत्पृष्ठतः कृष्णो वृत्तः कान्तिमान्सर्वपापनाशन इति पीतः पीत
चिह्नयुतः चिह्नं चात्र पीताम्बरश्रीकारं चिह्नं रेखादि संज्ञेयं तथा श्रीवत्सश्चायुध
परं वनमालाविभूषितं अन्यच्चिह्नलक्ष्म अंकं कृष्णमेनं प्रपन्न इति अथ यदारवट
शांगुलेनः पार्श्वे वाद्विचक्रः स्वच्छापवनपान्यचिह्नानाय धनसंभवमुपसंहरेण
तमसम्पमायमनूपेण कृष्णो ज्ञेय इति अथ बालकृष्णलक्षणं अन्लोके उक्तो
कृष्णवर्णो मोनिमित्रोधस्ताच्चिविद्धकः सबालकृष्णो विज्ञेयः दीर्घोस्यः पुत्र
मारप्रदः अथ मनिपिनामान्यदिशे सवबनाम्बाद्विचक्रपव अथ गोपालकृष्ण
लक्षणं यस्माडे कृष्णो निकृष्णो नव्यालक्ष्यकाभुजगपशाभितः वनमालाय
तः पृष्ठे श्रीवत्सशुभलांछनः दंड शृंगयुतः पार्श्वे वेणुनाशोभितोस्त्विति स
गोपाल इति श्रेको गोमूपाम्पयन प्रद इति अथ संप्रपवद्विचक्रः अथ गोव
र्धनलक्षणं वामनरूपाणं गोकर्णसहशोचक्रे वरूद्रपविशेषतः सवर्णः

ग्रनूः
वि:
२५
25

रूपविंधाश्चे वनस्यक्त्रात्कि किं भवेत् कलशांकस्व देवेशः स्ववर्णे सहशाश्रमः गो
वर्धनो भवेद्देवः सोऽच लोकत्रियमाश्रयेत् इति अथ त्रैलोक्यमोहने कमललक्षणे
पुराणसंग्रहे कल्पद्रुमे वा मलोगवनमालाविभूषिते कमलवर्णेन पाशहस्तं
हस्तं च चक्रेण संयुतं अंकुशो च शार्ङ्ग पंकज परिखा समन्विते त्रैलोक्यमोहनेक
ले सर्वसैत्यसदायके इति अथ सौभाग्यवरदे कमललक्षणे पुराणसंग्रहे ॥
उत्तरस्पृष्टभागे स्यात् रयोभागो नृवर्तेऽवः नीलवर्णे अनीकाशो धनुर्बाणसमान्वितः
संकर्षणो वामपार्श्वे च वनमालाविभूषितः सौभाग्यवरदः कमलः सर्वसंपत्प्रदाय
कमिति अथ मणिस्तम्बवाद्विचक्रपद्म अथ हृषीकेशी कमललक्षणे पुराणसंग्र
हे स्थिरसं रूपामद्दुरखेकत्तं ननमजाहृनदप्रभं समचक्रसूर्शोभासं वा मपार्श्वे
सवितुके अंकुशो वनमालाच कुंडलिखा समन्वितं तत्किंणीवल्लभं देवं कांकिन
णी कमलसंचिके अथ मणिविन्दुचक्रे अथ विजयकमललक्षणे पुराणसंग्रहे
पाञ्चोफलसमाकारः कमलवर्णेन संयुतः पञ्चबाणसमायुक्तो त्रैयो विजयकमर २५

त्मकः इति अथ मणिद्विचक्रपव अथ चूडामणिलक्ष्मलक्षणे स्कन्दे नेत्रफलसमा
कारः अङ्कुशासनसंस्थितः वर्णेनाकृतिरेखाभ्यां पूर्वरेखासमन्वितः पञ्चपाशा
ङ्कितो देवचक्रद्वयसमन्वितः पञ्चपाशाङ्कितो देवचक्रद्वयसमन्वितः सालयः
वेष्टितश्चैव लक्ष्मचूडामणिस्तन इति अथ मणिमङ्कुशासनस्य विशेषाविदानाद
च लेख्यानेभ्यः सद्भिर्निनिषेधोनप्रवर्तते अयं लक्ष्मस्य पञ्चवक्रचक्रः ॥ अथ पनेज
यलक्ष्मलक्षणे स्कन्दे सव्यापसव्यरेखाभिर्भूषितः स्थूलचक्रकः पार्श्वस्वरयुतो
देवो यनेजयविभुः शुभा इति अथ सनातनलक्ष्मलक्षणे स्कन्दे हिरण्यगर्भस
काशः स्थूलचक्रसमन्वितः लक्ष्मः सनातनः श्रीमान् पेष्टसर्वफलप्रद इति अथ
पारिजातलक्ष्मलक्षणे स्कन्दे लक्ष्मीयः पारिजाताख्यः पारिजातहुतिः स्मृतः
अल्पचर्मवनस्थेन पूजनीयः प्रयत्नतः अथ सीमन्तहारिलक्षणे श्यामवर्णः स्वे
नस्थूलचक्रभागो नितिशोभनः वनमालः परिवृत्तास्ते श्रीवनमालाख्यनः सोम
न्तहारी विज्ञेयः श्रञ्जश्रीकोनिवर्धनः अनन्तसी वर्णम्समूलीमितिवा पाठः अथ

श्रनृं
वि॰
२६
26

मणिद्विचक्रः अथ केशिमर्दनलक्षणे ब्रह्माण्डे स्कन्दे भोगिकवदनः पार्श्वेवदनसंयुतः कं
समरीक्ष वेल्लत्सेनीलाश्च पश्चिमः श्रमः इति सर्वलक्षणेकोपि वर्णविशेषेणान्यता
ईस्वभेदः अथ द्विभुजेन वृषनस्थ कंसस्थपद अथ कालियमर्दनकमललक्षणे तत्रैव
हस्तादिवास्वर्णेन कुण्डलधलानन्दयेमदा दे खोस्यामलकमलवर्णेभा विज्ञेयश्च विभूषि
ता कालीयमर्दनः सातान्तवेणुश्च निष्ठोनलद इति अथ मणिपूर्ववर्द्धिद्विचक्रपदं ॥
अथ चाणूरमर्दनलक्षणे तत्रैव स्कन्दविष्णुध्यानः यथा मोदेति भुजेनोपमः देवो
ह्रतिणोवामेपुष्टिवहस्फविङ्कः चाणूरमर्दनकोस्यामलवेशाश्वनिष्ठोनः अ
यमणिपूर्ववद्विचक्रः अथ गोवर्धनगोपालकलक्षणे ब्रह्माण्डे वनेलोमसक्षके
लिषः पार्श्वेराजतविडम्बः गोवर्धनधरो गोपालोदोर्व्योमाप्तवदानेण सवैक
पूर्वविनाशिनः साक्षात्भूपानपानद्मपद इति अथ मणिद्विचक्रपदं ॥ अथ श्रीगोपा
ललक्षणे संग्रहे पञ्चलक्षणेऽत्युक्ते श्रीकारे महोत्सवे श्रीगोपालमिमेषा
मः सर्वेखावेशानालके पञ्चलक्षणेमितिरिक्तचक्रनादिसामान्यकमललक्षणे २६

पुनःमिनर्षिः अथ संतानगोपाललक्षणं ॥ ब्रह्मांडे दीर्घकारः कृष्णवर्णः शार्ध्ववेंदु
निभाननः स्कंधास्थितानगोपालः पुत्रपौत्रादिवर्धनः अथ मधुपिच्छचक्रः अथ पलक्ष्मी
गोपाललक्षणं पुराणसंग्रहे शंखचक्रधरोदेवः श्यामो पीतो श्रीवत्सो वनमालया वेण
लोधलविशुभांगे रुंडलाभ्यांचविरूनः लक्ष्मीगोपालकोन्नमरुलेभोभुवनत्रय
विमलाभःशुद्धःसेवतु किंचुकिफलप्रदः अथ मधुपिच्छचक्रपव अथ मदनगो
पाललक्षणं ब्रह्मांडे योगोपालःपार्श्वभागेकल्पवृक्षतरुः पुष्पभवेत्र सहा
नमदनगोपालोमालांकुशलभूषितः पुत्रपौत्रधनैश्वर्यैः सर्वलोकैकवश्यता ।
इति पुराणान्तरे अथ श्यामोपुष्पकचशोलिचक्रगदाधरः दीर्घविष्णुधनःसहा
गोपालोमदनारूपइति अथ वश्यगोपाललक्षणं ॥ पुराणसंग्रहे श्यामोवि
ग्रंथनपावस्सवनमालाविभूषितेन चक्रदयपाठवेणविंद्रेनयसमल्वतव
वर्तेलदलमवक्षचरुर्धीलोकसमन्वितं धनवाणसमाश्रुतंवशगोपालसंज्ञ
कं अथ गोवर्धनधनलक्षणे वैखानसेहितायां चनश्यामस्तनस्वकोष्ठे

प्र॰नृ॰ विंशद्वयसमन्वितः कुर्याद्दिव्यसभासुतः पार्श्वे विशालं विंशकः स्थापयेद्विंशसभासनेको
वि॰ वनमालाविभूषितः गोवर्धनधरो देवो [illegible] विवर्धनः स्थापयेल्लक्ष्मणं वैक-
२० कं वदनं चैव वा चतुर्भुजः कर्माईनवत विशेषमासामान्यलक्षणान्यामवगन्तव्याः
२७ प्रथमं चन्द्रविंशतिमूर्तीनां लक्षणानि ॥ अथ पञ्चमशामानां सुकीर्त्तिमूर्तीनां ल-
क्षणान्युच्यन्ते नन्वथ पूर्वदिग्विभागानां नेत्रेण त्रिपाला लक्षणान्येनोयेषां धनन-
यानि सर्वाणि नवोधेन नासामपिस्त्रीसोपपञ्चकोश अनन्तरा अपि पायतनक्र-
मेण लक्षणमभिधीयते सव्यक अग्रकोनूपदेवेन ॥ शम्भो मध्यगतो हि
रीन हर भूदेवो हरो शोक रो भासेना गमस्तु नारवो हरगणेश जाम्बिका
स्थापिनः देवो विष्णुहरै कदेन स्वयो लम्बोदरे गेयरो नासो शोकरमा-
गनो निहलेवाव्यतान्तमेलानिर इति प्रथमार्थः शम्भोमध्ये स्थिति नरा ईशा
नादितिः आग्नेयामिनः स्थाने नैऋत्यां हर भूगणेशः वायव्यां देवेति । प-
वेहशे मध्ये स्थिति नरा ईशानो हरः आग्नेयामिसारः गणेशः नैऋत्यामिनः २२

स्तूर्यः वायव्यामम्बिकादेवीति २ देवीमध्येस्मति नलाईशानोद्भवः आग्नेयो
गणेशाः नैर्ऋत्यां विष्णुः वायव्यामम्बिकेति ३ देवीमध्यस्थानायामस्त्वा नलाईशा
नोविष्णु आग्नेय्यां रुद्रः नैर्ऋत्यामेवसूर्य्येनो गणेशाः वायव्यामम्बिकेति ४ लक्ष्मी
देवमध्यगतेस्मति नलाईशानोम्बि[illegible]देव्या आग्नेय्यामीश्वरः नैर्ऋत्यामिनः सूर्यः
वायव्यामायादेवेति ५ एवं पञ्चायतनक्रमेण
मनेकाव पद्ये सम्बन्धि प्रसङ्गे[illegible]लिखितः
श्रीमदनन्तूपदेवस्य श्री[illegible]णापास
कल्पान्तरस्तुत्यपेनवैलिवक्रमेणीकेषोलरुवण
नुचानेनचनावदिक्षापामानेनमूलिलदणमु

हविः	हरः	हरः	विष्णु	हरिः
स्तूर्यः	गणेशः	गणे	हरः	हरः
		शः	हवो	गणे
हरः	हरि	स्तूर्यः	स्तूर्यः	शः
हेकीनावै	हेवुमा	हेवी [illegible]	गणेश	हेवी स्तूर्यः

चाले सविद्विविधाविशेषाङ्गुरुवेलिआघ्यापिहिवि[illegible]पकनावदृष्टवक्रादिदृयो
दशाचक्रपर्यन्तापेक्षयाप्रमेनगान्तुनानिनरुषीकेशानन्तरमायानागवर्णोहनेता
त्मनानागमोगेनविष्णुः अनेकमूर्त्तिस्सेउनतसर्वकामफलप्रदस्तिलक्ष्मीनारायणः

श्रू: गारुत्मान् द्वितीयायां चतुर्दश्यां च कालात्मभवश्चविंशतिमूर्तयं ते विष्णुवदनेनतयो
वि: केवमूर्तिश्चकालात्मनवरूपमास्थायनमस्य माहिमभावेनानेकधा ग्रहणाश्च मूर्त्याले
२८ त्मसेव्यामतयाच्छमानलोकमस्य भवायेन विशेषेणाविशेषभावः ततश्चेमउपगता
२४ द्वितीयात्पंचविंशतिपर्यन्तासमस्तपाठक्षेभवचचकोक अमनमस्य माहिमभावेन
गृह्णातेन मूर्तिर्भवति अत्र सर्वाङ्गैकरूपभावमलक्षणामक्षरावेण रूपोतेमतत्त्वमपि के
वे स्थितश्चासौ यावल्लतलोकव्याप्ते ॥ श्रीविष्णुत्वे अनेनानामाभोगावैत्तेवाम्भा
वैकमूर्तिमान् इति कृष्णगुणे नानावर्णैरनेनतः स्वात्मनामाभोगेन विहित
वैवाहितसंहितायां नानावर्णैर्मनन्तेवनानाभोगेनाधिकृते अनेकमूर्तिसंभि
तेन रूपः सर्वकामफलप्रदः इति पत्ने अनेकरूपकोवरदाभिरनेकमुपलक्षितः अने
कः सप्तविशेषयः सर्वरूपाफलप्रदः इति ब्रह्मणोऽप्यत्र नानावर्णोऽसंमेतानामा
नागाभोगेनविहितः अनेकमूर्तिसंभिन्नः सर्वकामफलप्रदः सहस्राणां तु ते
लतवनमालाविभूषितः कृष्णवर्णोऽनन्तश्चापि यत्र नागश्चावरः पूजनीयः २८

ष्टयैन शिरः शिराश्ववर्तुलः पुराणोक्तेयद्रे पंचवक्त्रस्थूलनेत्रशुभ्रचंवद्धचक्र
के विश्वरूपमनेनेवाषुत्रयोज्वालिकाष्ट इदं चवक्ष्यमाणविश्वमूर्तेरपिलक्ष
णे तैये विश्वरूहसे कायशिरानानेत्रोाधनाकाराव्हशोभनः नानावर्णै
रनेत्रास्याग्रागोयेनचिक्रिन वेनसो पचरूपनेत्रैश्वाया सर्वैः समन्वितः अ
नेकमूर्तिसंयुक्तः सर्वकामफलप्रद इति नानिसूक्लेनानिरू स्ववनमालाशुते
हरिः अनेनइतिव्याख्यानेभूमौ सर्वत्रइलेभमिति अथयस्यहस्तचक्रकारदर्धं याव
नेभवचक्राकर्केस्तनम्हूलै विशिष्टानेतनसंतत्कोभवति इत्यनेनमूर्तिलक्षणे
विश्वरूपोहरिः सास्लाम्बारावनयालोचयमः वक्तुचक्रोक्तिनानेकमूर्तिरूपस
मन्वितः स्थूलं पंचवक्त्रः स्थूलप्रभाः शुक्लश्चोवर्द्धवक्त्राः विश्वरूपोलयनेत्रो
वायुत्रयोर्ध्वे लैकमष्टः अनेनोपवक्त्रचक्राकाम्बाष्टशचक्रो भवति नेनेन
सविश्वरूपानेनसंचक्रसंपन्नाने इति विश्वरूपलक्षणे अथ वैकुंठमूर्तिल
क्षणे ब्रह्मपुराणे वैकुंठेनगीर्वाणो भवचक्रैकानयाद्गुन कर्णादिः

श्रू: वि: २९ भवेद्रेखाकोणचक्राकारास्तुशोभनेति तथा वैकुंठो नीलवर्णाभ चक्रमेकेन तथाम्बुजन्म
द्वारोपरि तथाग्रे रेखाकोणचक्राकारास्तुशोभने अग्निपुराणे वैकुंठपकचक्रे वैमणा:
भःस्वकोरेखकः इति वैखानससंहितायां वैकुंठो मणिवर्णाभ चक्रमेकेन तथाम्बुजन्म
द्वारोपरि तथाग्रे रेखाचक्रचिह्नेन संयुत वैकुंठो मणिवर्णाभो वामपार्श्वैकचक्रकः
द्वारोपरि तथाग्रे रेखापद्माकारस्तु शोभनेति तथा अग्निशिखोभः स्वहत्रस्थवनेलद्वा
रसंयुतः विलमध्ये तथा वक्रे दृश्यते मंजशोभने वैकुंठो मणिवर्णाभो वामपार्श्वै
कचक्रकः चक्रस्फटिके पार्श्वे युगमणिभो रेखो भवेत् वनलाकारसंयुक्तो मेद्दा
टिपालदायकइति विमलदस्मे पद्मरेखागदाकारलांछने मध्यदेशतः वैकुंठो
मणिवर्णाभ चक्रमेकेन तथाम्बुजे इति तथा वैकुंठो मणिवर्णाभो वामतस्थ चक्रक
कः फलचक्रोतिशोभन इति पाठः द्वारोपरि तथाग्रे रेखापद्माकारास्तु शोभनेति तथा
वैकुंठो मणिरेखाचक्रमेकं गले भुजे द्वारोपरि तथाग्रे रेखापटाकारास्तु शोभनेति
श्राके वैकुंठे नीलवर्णाभे चक्रमेकेन तथाम्बुजे द्वारोपरि तथाग्रे रेखाकंजकारास्तु शो २९

मवेति तथा मधुवर्णीमहाश्मलेचक्रेवामोमासेस्थिते वैकुंठेवामदेवेशोवल्ललो
कमहामकमिति वैकुंठलक्षणं अथ हयग्रीवलक्षणं यथे हयग्रीवयसंस्ते
यो यैकशाघ्रमिरूपकः वेकाद्वयसमायुक्तः सूक्तितःपोत्येवसलनःस्रति ब्रह्मपुरा
णे हयग्रीवोहयाकारोद्देखावेकसूमोपमः वकूद्वपसमाकोणे:एकैसनील
रूपकइति मूलद्वयसमायुक्तोपशेवदेवीकमीलकमितिपाठः अग्निपुराणे हयग्री
वोऽकशाकारःशंखनीलःसाविडकः इति तथा हयग्रीवोऽकशाकारोद्देखापवभवे
तिद्दि वक्रोकेसमकोणोद्दशपवेनीलरूपकइति तथा हयग्रीवाहेतिलेवारे
खावायशैलाभदेन हयग्रीवाशिलामद्वात्सूजितात्तातलद्वात्त्रणामिति अथा
कतिस्नुविपसासाहमालेमीवलया यथाकतिभवेन्कापिहयग्रीवलसोमनः
पुराणसंग्रहे हयग्रीवोसिमगावोरकर्पीतादिमिश्रितः श्रेकशाकतिकलम्
ह्रावंदहयमह्लविल पद्याहतितथापार्श्वेकलिशाकतिदेववा हीनदेमोत्त
दोन्नणांमोगदोविननाशमाइति वाराहे हयग्रीवोऽकशाकारोद्देखाष्टकस

प्रकृ॰ समन्वितः कमलवर्णैः सर्वविद्याविनोदः सत्स्थानप्रद इति तथा कपिलो वर्तनैर्लोहि
वि॰ तः हलहस्तचक्रसमन्वितः पंचविंशसमोपेतः सर्वविद्याप्रदो नृणामिति अथ पद्म
३. नाभस्य मूर्तिलक्षणं बाले चतुर्भुजस्थानस्थश्चक्रो नवमेघसमद्युतिः सप
30 लाधिकारचक्रकासान्नवैषामभयप्रद अथ विशेषाभावादेकस्मिंवदनेवदन
द्वयेवा स्थानस्थकाले चेयं लक्ष्मीनारायणामिस्थानस्थकमूर्तिस्थवर्णकेन मंड
लाह्ने निकेवक्रमेवमवतीति विवेकः अथ गदाधरमूर्तिलक्षणं॥ अलक्ष
णे गदाधरलक्ष्यादेवो गुरुरूपसमन्वितः चक्रादिलिखितो निक्लस्यपथे शो
ष्वेव दक्षिणे इति गुरुरूपोऽलंकृतिवर्णैः पीतश्यामधूः अथ गुणेस्थहे गदाधरः
स्थिरेखाभिलाक्षेनोमध्ये देवतानः यन्नवन्नाश्चशेषो नोवामचक्रस्थवन्नल
क्षि स्कंदे चक्रवयेप्रभेयस्पर्शामोनोवर्तनैर्लोहितैः देवो गदाधरो नामस
वेभ्रतेफलप्रद इति तथा चक्रवयेप्रख्यैवयस्पर्शामात्रेवर्तनैर्लोहितैः दे
वो गदाधरो नाम सत्तानस्त्वैयफलप्रदमिति अथ पुण्डरीकाक्षलक्षणं॥ ३.

बलोडे पार्थिवा भूमिः षट्कोणायामसंदलयसंयुता। पुंडरीकाद्भूतिस्थानं सर्वलोकव
शीकरीति नथा ह्मकोशास्थितं पार्थ्वेंकोष्टमाकारं सप्तवोाममनेति पार्थिवा भूमिः षट्
कोणान् · षट्पत्रसंयुतेति प्रथमं तु समवकमला हि चक्रपद्मम्पसंहारादि सर्वं वत ॥ प्र
थम पुंडरीकाद्यलक्षणं ॥ बलोडे एकवक्त्रोऽपि नेत्रवक्त्रे शुक्लवर्णे समन्वितः पुं
डरीकः समाख्यातः सृजितो मोक्षदायकः इति प्रथमेकवक्त्रस्वरूपं ॥ प्रथम
भेदस्वरूपेण मूर्तिलक्षणं ॥ चतुर्णामेवाह स्वरूपेण पञ्चास्येयलक्षणानर
भेदतः पुरस्स्वरूपेणैव वनखेऽष्टस्वरूपेण स्वरूपेण समाख्ये वक्त्रे यलक्षणा॥
कोविदैरिति अघोरेश्वरस्वरूपेण लक्षणं चतुर्णामेवाह एकवक्त्रः सितो देशो
पार्श्वे शेषो हि विज्ञेनः अघोरस्वरूपेणो देवः सृजनात्सर्वकामदः अनसोविडम्
कोशोविडनोपरि भूषितः स्वरूपेण स्वनोदेवः श्यामो भूमिस्थस्वरूपः इति ब
लोडे स्वरूपेणनपारेवः श्यामवर्णोमहाद्युतिः वामपार्श्वेन एकवक्त्रे खावेवन
टलिरणेति बलोडे एकवक्त्रोऽपि सोऽहेशो कलमवर्णेत्पललक्षणा स्वरूपेण सवितेयो

ष्ट्र: सर्वपापप्रणाशनम् इति पश्चे चक्रकारेणाष्टविकिरणायत्रे लोमयाम्भवेत् स सर्वहेषा
वि नइसेवेल्लोन सुनापफलमष्टदृप्ति तथा पद्माकारं हृद्वके निम्ननाभि सहदर्शने पद्मा
३१ सनेहहस्वक्रे निम्ननाभिसहदर्शने पतिमेमृकलोनौ पृनरेकवक्र मसककेतथा सट
31 र्शने हस्तमवर्णेष्ठनमपरिकीर्तिते मध्यवर्णे मध्यमस्यान्त्रकपिलेलनपरिमृजेत तथा
नवांकितेहस्तवर्णविडनापदेशोभिले स्वर्णे लक्ष्मा पृकेन शाणमुकिर्शाकिटे
इति ध्रुतेहस्तस्ते पणमवर्णे सर्वचाकारकेमृवे कोमलेवर्तेलेखिपनराणेमु
विद्धलेमिति मध्यवर्णेन धान्तले रके केसरमेडिने सर्वक्रिड विनहानेवमट
हस्वः परिवर्जयेत् अथैभयसहदर्शने लक्षणं पकवक्र शिवेभागेन योग्येकव
क्रके पणाभवर्णेहस्तमरुपेनवांकेनाशिविडते सहशेनेवोमयाव्येस्वानामविड
लेभे पवेयः सत्त्वमेत्रिंस सर्वान्कामानवाप्नुयात् इति अथ सम सहदर्शने लक्षणं
नेत्रैव हस्तांगशि सिद्धकाभेणपूर्णकारेणभूषितः पणामवर्णैः पार्श्वभागेगता
शोलवांमटेसेवृतः समा सहदर्शनोहेवोभूनलेलेनौ व ज्येमः सजनीयः सदा सविहिंके

ष्टुं ह क्र छ वृष्टि ल ३१

ॐ अथ योगेश्वरलक्षणं ब्रह्मपुराणे हयग्रीवेशलिङ्गे सालग्रामसमुद्भवे सैव योगे
श्वरो नाम ब्रह्महत्यां व्यपोहति इति अथ प्रद्युम्नकचक्रनाभिचक्रं व अथ विश्वरूपेनरलक्षणं
वज्रकीटैर्वारेखा पंक्तीभूता यत्र वै सालग्रामशिलायां सा विश्वरूपं जगत्संज्ञिनेति ब्रह्मा
ण्डे यज्ञमूर्तिलक्षणं मगवो पीतरक्तादिमिश्रितः वामस्यवामनश्चक्रेस्त्र कस्तवोदरविपीतथा
पुराणे सरस्व पीतरक्ता यज्ञमूर्तिरभेदविहिविदुरिति अथ प्रद्युम्नकचक्रनाभिचक्रंव इति
यज्ञमूर्तिलक्षणे अथ दत्तात्रेयलक्षणे पीताकृतिः सिताभश्च शुभ्रविन्दुनेभवेत् अथ
मालाकृतिशुभ्रदत्तात्रेयश्शुभप्रदः तथा कूर्मो कमल पीतश्च दत्तात्रेयाभिधो भवेत् इति
अथ शिशुमारलक्षणे ब्रह्माण्डे शिशुमारोऽतिवक्राया शिला शालग्रामगह्वरः पृष्ठतः पृष्ठ
भागे तु चक्रेणैकेन संयुतः सर्वाधारः स विज्ञेयः सर्वसिद्धिप्रदो भवेत् लक्षणे पृष्ठ
भागे चैकं चक्रं वज्रे चक्रद्वयमेव मिलितं चक्रत्रयमेव ... अथ हंसमूर्तिलक्षणे
ब्रह्माण्डे हंसस्तु धनुषाकारो नीलश्च बिन्दुमिश्रितः चक्रद्वयसमोपेतः कोमलमा
तरो भवेत् इति गारुडे हंसः शालग्रामनिभो वनाभिचक्रस्तथा वर्तते रक्तिणपद्म

अनू॰ वि॰ १२ 37

घाकारो वामे चक्रमुद्दृश्यके ह्रस्वरेण भिन्नवर्णोत्तमोत्तरवासिस्फुटः शुभ इति अथ परम
हंसलक्षणे ब्रह्माण्डे परमहंसः खगो मानः पीतचक्रितालुसंतोभः स्निग्धपायनहन
शवतीलक्ष्मासंयुतः तथा विलमध्येन पाचक्रे ह्रस्वोऽतिशोभने वक्त्रसदति
णपार्श्वेयुमणिभास्वरो भवेत् वराहदेवानन्दामेद्दृश्यते बिन्दवः सनः मूर्तिपरमहं
साख्या चतुर्वर्गफलप्रदेति अथ लक्ष्मीपतिलक्षणे ब्रह्माण्डे शुक्लवापार्श्वतो वापि मसृ
णालसंनिभः हंसवर्णः सूक्ष्मचक्रः सपुलास्यः स्वशोभितः लक्ष्मीपतिरिति ज्ञेयो नीलर
क्तो संपत्तिदायक इति अथ गरुडध्वजमूर्तिलक्षणे ब्रह्माण्डे स्वर्णाभ्रमखरासौम्यो व
नीलः स्निग्धकेसरः चक्रमध्यगते कसैरेखाविन्दुविभूषिते लक्ष्मीकरो वैनतेयगरुड
ध्वजसंज्ञक इति अथ वटपत्रशायनलक्षणे ब्रह्माण्डे वटपत्रशायी भगवान्वै नीलो
ऽतिशोभनः दीर्घद्रुपवर्तादी नीलक्षेत्रविमिश्रितः वक्त्रसुवामतः शोभेद्दक्षिणे पद्म
सेवच वदनैके मध्ये शोभितयक्ष्मति विन्दुका इति अथ शेषशायिलक्षणे ब्रह्माण्डे
फलाकारा शिलापस्य उद्वे चक्रद्वयं भवेत् शेषशायी चैसचक्रेदे कमलवर्णो महाप्रभ

तिः ऊर्ध्वे रेखासमायुक्तो वनमालाविभूषितः श्रीधराख्येति विख्यातः सर्वैश्वर्यप्रदायकः
अथ विश्वंभरमूर्तिलक्षणं ब्रह्माण्डे चक्राणि चापि विंशान्यायुक्तो विश्वंभरः प्रभुः भुक्ति
मुक्तिप्रदो नृणां मंत्रमोक्षप्रदायक इति अथ पीताम्बरमूर्तिलक्षणं ब्रह्माण्डे स्निग्धगोरो
रोचनाकारः शंखचक्रेवर्तलोपि वा पीताम्बरधरो देवः सौख्यदाफलदो विभुः इति अथ
मत्स्यवीरस्यमेलक्षणं ब्रह्माण्डे शंखवर्तलो हस्तचक्रः सर्वांगे हेमबिन्दुकः मत्स्यवीरश्च विश्रो
कः सर्वसौभाग्यवर्धनः अथ वर्तुलः पंचचक्रान्वितः सर्वांगे हेमबिन्दुकः मत्स्यवीरश्च व:
श्रोक्तः सर्वसौभाग्यवर्धन इति अथामृताहरणमूर्तिः ब्रह्माण्डे वर्तुलो ह्रस्ववदनो ह्र
स्वचक्रोतिके सलः मध्यचक्रोतिवामा ठः अमृताहरणाख्यो नीलोत्पलसमप्रभ इति
अथ नरमूर्तिलक्षणं ब्रह्माण्डे नरमूर्तिस्तु भगवाननन्तोऽक्षस्तमप्रभः अथ नरमूर्तिल
क्षणं ब्रह्माण्डे एकचक्रसमोपेतो वनमालांकितः पार्श्वके अथ शेषमूर्तिलक्षणम्
पद्मे नागवत्कुंडलीभूतो रेखापंक्तिसमः शेषः इति ब्रह्माण्डे अथ वाजमण्डलो मूर्तना
गभोगसमन्वितः शेषमूर्तिस्तु भगवान् शेषैश्वर्यप्रदायक इति तथा पृष्ठे हि मूर्ध

ग्रा·सू·
वि·
३४

34

पर्यंतवलयाकाररेखया स्वर्णबिन्दुमयादिचिन्हसंयुक्ता दिसैरेखया संयुक्ता मम चक्राफ्ता
श्यामा नीलाथवा पीतवा शेषमूर्तिरिति ख्यातः सर्वैश्वर्यप्रदायिके इति अथ गरुडमूर्तिः
पक्षे पत्राकारे च चक्रे द्वे मध्ये लम्बा च रेखा का गरुडः स तु विज्ञेयो भुक्तिमुक्तिप्रदायकः इ-
ति ब्रह्माण्डे द्विपत्राभ्यामुपेतश्च पञ्चरुद्रैश्च विद्युल्लेखे उलेभे सम चक्रं च कलौ कलुष-
नाशने तथा कल्मषौघविनाशो स्यात् वलयाकाररेखया स्वर्णबिन्दुमयादिचिन्हसं-
युक्तमेव विलाया संयुक्ता शुभदा जीवस्थाने श्यामा नीला स्निग्धा पिवेति अथ वनमालि-
नो मूर्तिः एलाप्रभा च सत्कोण श्रुभमयचक्रास्य शोभनः वनमाली स विज्ञेयो हृत्स्थ-
मेधफलप्रदे अथ सुदर्शनमूर्तिलक्षणं पुराणसंग्रहे मध्ये चक्रोपलास्त्रिकोणं ट
त्रिकोणं गोपुच्छसंलग्नं सुदर्शनो विनायको घोरं व्याधिविनाशने इति अथ भुजङ्गमू-
र्तिलक्षणं पुराणसंग्रहे अभ्यासो वक्रचक्रस्तु श्यामवर्णोऽतिशोभनोज्वलः भुजङ्गः सर्वपा-
पघ्नः पौण्डरीकफलप्रद इति अथ षड्वक्त्रः षड्वक्त्र इत्यर्थः तथैवोक्तं ब्रह्माण्डे षण्मुखे
भुजङ्गाख्यः सर्वतुभक्तिप्रदायक इति षड्वक्त्रकल्पना द्वादशाच्चक्रः तथा हर्षोकाने

त्रलक्षणलक्षितं नाम्भुत्कटान्नतसंज्ञोऽपि भवति अथ श्रीवत्सलाञ्छनलक्षणं पुराण-
संग्रहे श्रीफलाकारसदृशं पीनवक्षसि भवेत् किल श्रीवत्सनामदेवेशो हन्ता को-
टिविनाशने इति अथ धरणीधरमूर्तिः अध्याये दशमे कौमोदकीचक्रधराश्शीलास्य-
च्छशोभनः धरणीधरसंविज्ञेयः सर्वपुण्यफलप्रदः अथ योगराजमूर्तिः विस्तरे देव-
वामांगे पुस्तकं विभ्रच्चक्रं चैव स्वहस्तके दिव्यमनेकलावण्येनाभिषेकं च पद्मवेन-
त्रके यः योगराजस्य लक्षणं योगदायकं अथ श्रीमूर्तिलक्षणं पुराणसंग्रहे अपीय-
स्त्वाङ्गि वृत्तेनः षट्चक्राकारणामलो विष्णुः श्रीमूर्तिरिति विख्यातः सर्वसौभाग्यप्रदायकः इ-
ति स्कंदे शंखचक्रादिकमलकमण्डलनिशाकरे मुखे त्र्यम्बकेसस्थकः श्रीमूर्तिस्व-
शुभप्रदः अथ श्रीमहानायकमूर्तिः पुराणसंग्रहे चक्रस्तकेवलैयस्तु पञ्चभिः
समलंकृतः वनमालाकिरीटश्रीवत्सज्ञेयः श्रीमहानायकः अथ देवदेवमूर्तिः स्कंदे
सर्वाभिः सत्यवदनः पीनवक्षाः स्वलंकृतः विदिक्षु दिक्षु सर्वासु स्वहस्ते तु समन्त-
या सदेवदेवो विज्ञेयः पुराणपुरुषोत्तमः अथ कपिलमूर्तिः स्कन्दे कपिलो वर्ण-

अनु॰ लोमेन ह्रस्वचक्रसमन्वितः पंचविंशमोक्तः पुण्यविद्याप्रदो नृणां अथ आद्यमूर्तिः
वि॰ वामे ष्ट्रविंशत्वर्णयुतो वनमालाविभूषितः कर्मदलोपेतस्थापितपद्मस्थानलरवे
३५ रः पूजनीयः प्रयत्नेन नृसिंहस्त्रिविधोपधनोलः वहुवर्णोऽथवा रक्तः सौम्यदर्शनचापायः
35 मूलवक्त्रसुवक्त्रनुष्वपार्श्वन्यासो ध्यानभावेन त्रिवक्त्रस्यात षट्चक्रवमवति अथ
नीलात्रिशायी स्कन्दे एकचक्रश्च बहुरेखश्च स्थूलस्समन्ततः पृष्ठे रक्तमलेरन्त्वे को
णे समन्विते चक्रसोमयपार्श्वेव स्थूलसन्नलशोभिते हस्तेलनशालिन्ये नीलात्रिश
यने विष्टदीते अथ स्थूलायनमूर्तिः वल्मीके बहलावलम्बितरेखाभिः एकचक्रेण संयु
तः स्थूलायमानस्संशोलवक्त्रपरान्वितः पूजनाच्चैव सर्वेषां भुक्तिमुक्तिफलप्रदः
अथ चक्रपाणिमूर्तिः वल्मीके पूर्वभागे विवृतः रेखाद्वैतसंस्थितः चक्रपाणि
रिति ख्यातः चक्रवाजिनवदायकः पतत्सपवनस्त्रैलोक्यादष्टचक्रवान् अथ वरुणमूर्तिः
वल्मीके समानेर्पृथक्चक्रे कमलाभः समन्वितः वरुणरूपी समाख्यातः सर्वसिद्धिप्र
दायकः अथ जगन्मोहनमूर्तिः वल्मीके ऊर्ध्वरेखाचैववेष्टनेः षट्चक्रः श्यामलाङ्ग

कः त्रिमूर्तिरितिविख्यातः सर्वसौभाग्यदायकः ॥ अथ जनमध्योनिमूर्तिः वृत्ते लोदे दाव
कौस्तुभवर्णो नृगयोनिः स(?)प्रशस्त इति अथ वैमूर्तिः कृष्णिपत्र विवरने वामनप्रा
णे चक्रत्रयसमेताच त्रिमूर्तिस्थानसुभगप्र थ्रीकलक्षणोकपट त्रिचक्राभासु
ख्यातकस्तनस्य समेव अथ विष्णुकेवनमूर्तिः एकदै पद्मकोशाकृतीकाशीनवच
क्रसमन्वितः विष्णुकेनस्तुभगवान्सर्वमेघफलप्रदः प्रमाणसम्प्रदे श्वेतचक्रवन
वक्रः शिरचक्रसमन्वितः श्वेतरेखासमायुक्तः कृष्णवर्णो सितासनः पंचवक्र
गदाभूनोयभुवाणसमन्वितः पद्मस्वयंभाश्री मा विष्णुकेसनप्रकोर्मितः अथ हेह
यमूर्तिः एकदे गम्भीराकारेन चक्रे द्वे पद्मेदातिणीनोवहिः पुष्पपत्राकृतिर्वा पिहेम
वर्णसमाकुलः हेदयल्लभुवे हेवसर्वेमिदिवङ्मयक इतिप्रकीर्णकलनण ।
विश्वमूर्तिः लक्षणानि अथ वैमवञ्चनपशानातेशाकमूर्तीनांलक्षणंप्रवृते ॥
तत्रादौ सद्योजातानामूर्तिलक्षणे एकवे हेमवर्णपुनाद्वेमविन्दुभिः समन्वितः
मत्स्यकेगोत्वरैश्वक्राचवरगणासमस्तभा सद्योजातनामाथापाश्च्छापत्रपोत्रसमन्त

प्रनु॰ विवाधिनी इति अथ वामनदेवमूर्तिः स्कंदे लिंगाग्रकोणकं वर्णोऽस्य चंद्रप्रभासुता
वि॰ वामदेवाभिधायाश्च स्थानवहि तिमिर्द्दु जिनामस देति अथाघोरमूर्तिः स्कंदे सर्वज्ञलोहि
३९ ताक्षरामूर्भिः रक्तजटाशशी अघोरास्य कुलिनाम्यान्ग हस्तैर्येर्निर्मूजितेनेति अथ तत्पु
१० रुषमूर्तिः स्कंदे पूर्वे विद्युज्जटाभानुकृर्ये लिंगजटाशशी तत्पुरुषाभिधानाम्नास्य
36 लेभ्यस्तदेकामदेति निस्रंकेयमपि अथ ईशानमूर्तिः स्कंदे द्विलिंगो वा त्रिलिं
37 गो वाथ चतुष्पादिलिंगवा पावदेवा समाख्यातो दैवदेवनंदायक अथ शंकर
नामाख्या हेवो विद्याफलप्रद इति तथा लिंगे पंचाभिरालोफाष्टहभिवा समभिस्त्रा
वा तन्मूर्तिपालेप्रणएभ्यपावकैर्न पायिने शंकदेति समाख्यातो भुक्तिमुक्तिफलप्र
देइति अथ चंद्रशेखरमूर्तिः स्कंदे पश्च वक्रांकितो देवो रौप्यवर्णोस्थिरासनः चंद्र
शेखरकोज्ञेयो महाभयविनाशनः विलम्बहस्ते गोकर्णस्त्र शेषेच वक्रांके चावि
शेषतः सौवर्णे रौप्य विदाफेन चंद्रशेखरके ज्ञेकमिति अथ शिवनाममूर्तिः स्कं
दे कर्मोकतिरयोभागे लिंगभागे खरान्वितः शिवनामेति विख्यातो उलेमः स्वर

र्वकामदः तथा यवमात्रं व्रणं तेसा लिंगमेकैकमेववा शिवनाभिरिति ख्याता तेच्छुलि
भः सर्वकामदः इति तथा कृष्णा कान्तं कमलवर्णं शोभितं च जटाधरं शिवनाभं च वि
ज्ञेयं सर्वकामफलप्रदमिति अथ पुनः सरूपवनिस्कृतः अथ भवदेवमूर्तिः विस्तरद्
से पाषाणजशक्तितं दैवं नीलवर्णसमन्वितं भवदेवं विजानीयात् वलं श्रियमा
मान् नमस्जनादितिशेषः अथ वैसवक्र मध्यमा गणेशमूर्तेर्लक्षणं प्रमाणं सुन
हे सुण्डादण्डेन दंतनाभ्याशोभना मध्यमलंकृतः एकेनैवाग्रदंतेन रक्षाविंडभिन्दविता
पार्श्वभागे कुचक्राभ्याशोभितानैवमांशिला गणेशमूर्तिविज्ञेया विघ्नहृदविनाशि
नी तथा सर्वलक्षणसंयुक्ता रूपा मास्त्रका मन्त्रशोभा यत्नपापूजयेत्तस्य तस्य लक्ष्मीस्थिरा
भवेत् विघ्नः सुप्रदिशो यत्नेहं तेनो मोक्षो भवेद् ध्रुवमिति ३ यस्मिंश्चैव द्वे चक्रा पूर्व।
क क्रमभागस्य सूर्यमूर्तिलक्षणं अष्टाङ्गे वाले वा भूतवदेशो चक्रद्वादशासंयुता।
सूर्यमूर्तिरिति ख्याता सर्वव्याधिविनाशिनी स्कंदे षण्मुख एव तेलाकार चक्रद्वा।
दशासंयुता सूर्यमूर्तिरिति ख्याता सर्वव्याधिविनाशिनी स्कंधे षण्मुख एव तेलाकार

प्र॰ चक्रद्वादशासंयुते शोभिते चक्रमध्यावकाशमध्यविदिक्कनविकृते हंसवर्णेन शोभायमानेरक्त
वि॰ रेखासमन्विते सूर्यदेवं विजानीयात् सर्वकामफलप्रदं वैष्णवे संहितायां सूर्यनाराय
३८ णलक्षणं अथ चक्रचतुर्वेदः शोभितचक्रसमन्वितः मस्तके चतुर्भुजः सूर्यनारायणो
38 भवेत् तथा हेमवर्णप्रतीकाशश्चक्रद्वादशशोभितः पताकाध्वजसंयुक्तश्चतुर्बाहु
मध्यशोभितः स्वर्णरेखासमायुक्तः सूर्यदेव उदाहृतः अथैकककमध्यामानां शक्तिमूर्ती
नीललक्षणमुच्यते विसर्जन्डलिन्याललक्षणं ब्रह्माण्डसंग्रहे केसराद्याशिरोभागे मध्ये
गर्तं भुजगवत् सार्धत्रिवलयाकाररेखया लोकितां तथा एषा मवर्णशिलायां तु वि
सर्जन्डलिनी मध्यात्तथा प्रोक्तचक्रादिचिह्नं च वर्जितैकेन संयुतः प्रथमभुजगा
कारेखया चक्रमध्यके शोभिता या शिला सा कुण्डलिनी स्मृता अथ सः
संभुजनाम्नी तु शुक्लवर्णा चिह्निता इति अथ विसर्जन्डलिनी मूर्तिः ब्रह्माण्डसंग्र
हे विसूलैकेसरेखा शिला या शिलायां शोभिता भवेत् वक्रे वा गर्ते मध्ये वा वलयाकाररे
खया सार्धत्रिवलयायुक्तप्रथमभुजगोद्भवं तन्मध्ये एकलिङ्गेन चिह्निताः मूर्तिः

तप्तभवेत् खेनविंदुभिराकीर्णशिवकुंडलिनीतस्मा यत्तसहस्रजयेन्नित्येशिवकुं
डलिनीनरः यावज्जीवंसत्त्वेभुक्त्वासौतेमाप्नुयात् इति अथ [illegible] शक्तिकुंड
लिनीमूर्तिः पुराणसंग्रहे गौर्येवावक्रमथ्येवा योन्याकारेणचिह्निता येनसमा
मथ्येवाकुंडलीभूतसर्पवत् [illegible] कविरेखाभिर्भूषिताशिलाशुभः शक्ति
कुंडलिनीसातुदेवानामपिदुर्लभः शक्तिकुंडलिनीदेवीनित्यंसहस्रजयेन्नरः इंद्रा
दितुल्यभोगान्भुक्त्वानिर्वाणमाप्नुयात् [illegible] शक्तिनं [illegible]
शक्तिकुंडलिनीमेवाहं [illegible] सर्वलक्षणकोविदैः
गौर्येवावक्रमथ्येवादंतशुंडायवाभवेत् सर्वांकलक्षणैर्युक्ताणिशीर्षचमाथ
वेत् सूर्यमण्डलयोगेनसौरीशेयाविचक्षणैः इतिमेवकुंडलिनीलक्षणानि
इतिपंचायतनात्मकेपंचकोशमूर्तीनांलक्षणानि अथ [illegible] शिलामध्ये
एजादिमूर्तीनांलक्षणान्युच्यंते [illegible] पकपवादिप्रभूतोलोकेवर्तते
निमशः नदिनाशंकरंविनानविनाकोशावंशिवः [illegible] शिवपवदहनिसाद्गतुडरिव

ग्र.नु. शिवः स्वयं तयोर्मध्ये रुद्रयोनिर्नवकाकोटिशालयेषु दैत्यादि वाक्यैरभेदत्वेन हरिशिव
वि. यौरस्ति विशेषो न तद्धरिमूर्तन्तरेषु अथ हरिहरमूर्तिलक्षणं ब्रह्माण्डे चक्रत्रयसं
३९ मेतो वा चक्रद्वयसंयुतोऽपि वा शिवनाभिः शुभो मूर्तिः स्पृष्टेवार्पितयैव च पत्रहरिहरौ
39 विघातृत्वं एतौ मामपूजायकमिति तथा च तत्र चक्रो हरिहरो हि शुक्लो देवताप्रियः ।
विनस्मृतिर्हरिहरस्थानमन्त्रहरवे तत्राकलुमिति विलिङ्गहरस्य मधुवर्णौ स्थानिस्वरूपा
सप्तचक्रेतिशोभनः चन्द्रविम्बान्वितः स्त्रियः सप्ताङ्गहरिहरौ विभरिति अथ धर्मराज
मूर्तिः विलिङ्गहरस्य त्रिकोणत्वमभवे घोरे चक्रे यस्मिन्दृश्यते धर्मराजस्वरूपोऽङ्कः
शोकसन्तापकराइति चक्रेन्द्रहरणेन गुप्तचक्रवान् अथ परमेष्ठिलक्षणं अ
ग्निपुराणे परमेष्ठी साधुचक्रः पृष्ठे तिरश्चि दृश्यविद्रुमो ब्रह्माण्डे परमेष्ठी नम्रकर्का
भः पद्मचक्रसमन्वितः विन्याहतनिलयापृष्ठे स्यात्सिरेचापि पुष्कलेइति तथा पर
मेष्ठीलोहितनाभश्चक्रमेकं तथाम्बुजे विलाहतनिलयाथ्रे वासशिरे वापि पुष्कले इ
ति पुराणसेयहे परमेष्ठी नम्रकाभश्चक्रपद्मसमन्वितः स्वर्णलतयापीतः

पृष्ठे च स्वाधिष्ठानेष्विति वैखानससंहितायां परमेष्ठी नरकाभः स्रुक्पद्मसमन्वितः
द्विबाहुः कनकाभश्चेच्चतुर्बाहुश्चाक्षिवर्तले पीतवर्णोऽथवापि भुक्तिमुक्तिफलप्रदः
इति विष्णुहृदये दीर्घश्वेतसमोपेतो दत्ते स्रुग्विधि पूर्वक परमेष्ठी लोहितः
नाम स्रुक्कमेकन्तथा मुञ्जः इति अथ पितामहमूर्त्तिः ब्रह्माण्डे पितामहश्चतुर्वक्त्रो
हृद्ध्रुवक्कसमन्वितः अथ हिरण्यगर्भमूर्तिः ब्रह्माण्डे हिरण्यगर्भजातो यो ममपिङ्गल
विग्रहे पद्मरोपेमनोज्ञश्च त्रिमूर्तिः सकलकामदः इति तथा वेदहस्तो हिरण्याख्यो
र्यश्मिमालोविनिर्दिष्टोत स्वर्णवर्णो वक्रलेपवत्स्फटिकद्युतिशोभनः ब्रह्माण्डे विशे
षः हिरण्यगर्भो भगवान् विशिविधो य स्वदृश्यते अव्यक्तः स्वर्णविशुद्धस्वर्णगर्भ इति कथ्य
त इति हिरण्यगर्भो भगवान्यविद्योभविद्वलम स्वः श्रुतधर्मिति समाहुक कस्सवर्णे
स्वहस्तकः तथा वर्त्तलोद्भवस्वर्णो स्रुक्कमण्डलुमेतिकोमलः श्रीवत्सकमलाकार
लाञ्छनैश्च पार्श्वके हिरण्यगर्भो विख्यातः प्रपनाभिसमेततः हिरण्येन विमे
पत्रश्रीमदः जलवर्धनमिति अथ स्वयम्भूमूर्तिः ब्रह्माण्डे हेमवर्णलसत्कामिण्ड

ग्र॰ तोनीलवर्णोवान् दीर्घोस्यात्पृथुवक्त्रकस्स्वयंभूरितिविश्रुतः केवलंमोक्षफलदोह
वि॰ येकस्थानसंश्रयः अष्टचक्रस्त्वष्टमूर्तिः यद्यपिवल्लादिमूर्तीनांनिष्कृत्यायाश्चवि
प॰ धानात नाचानिर्णयसाध्ययोजननस्याहि अज्ञानूपष्वेवेको सोमयजिकसालग्राम
५० मूर्तिकलंवरमाणोनकचक्रावेण पूजनंचैश्रीमेनसच चक्रांकान्निपुनासाधुसालग्रा
मधपूजयेत सालग्रामशिलास्पर्शात्कोटिजन्माघनाशनं शिलांपूजयेद्यस्तुसाक्षाद्या
तिपरमेपदे सालग्रामोद्भवोदेवोदेवोद्धारवतीभवः उभयोसंगमोयत्रमुक्तिस्त
त्रनसंशयः सालग्रामशिलाश्चक्रद्वारिकायांशिलानथा विशेषः पूजयेद्भीमा
मुक्तिमुक्तिचाप्नुवन्तिहि इत्यादिवाक्यैश्चक्रांकितशिलासहितायाः पूजनंभव
तीति येकेचिन्नरूपा पापेः कामवर्णेन कुट्टिताः तेषांस्पर्शनमात्रेणमुच्यतेस
र्वकिल्बिषैः ब्रह्महत्यादिकंपापंमनोवाक्कायकर्मजं नश्यतिविलयंयातिव
ज्रदेवस्यपूजनात् म्लेच्छदेशेपिचैवापिनक्रांकोयत्रतिष्ठति योजनानिदशादे
वमममतेचत्रकम्पादे सर्वोमेकेनविधानेनपूजयेदृत्नवैद्विजः विधानेपरमेष्ठोतप्य

न्मयामेत्रसंहृते सेवुत्संवेन्नयः प्रणोत्दर्शनेन स्पर्शनेन च ॥ अपि पापसमाचारः प्रविश्य दि
व्यमव्ययं स्वल्पकालेन संप्राप्ते हृदये येन त्वधारयेत ॥ चक्रांकपाषाणमनेस्यानिय
मेनागतिं हृदि क्षितेनेन चक्रांके स्वपूर्वे वैद्यस्य नस्य च नोपसर्पन्ति नाभूतास्तान्वाकालं
परित्यज्य वैष्णवं लोकमाप्नोति नान्यकार्या विचारणा ॥ गरुड उवाच ॥ अपरे शृणु वि
द्वान् वस्याणिलास्त्वयः चक्रांकितश्च चक्रांकाकारः एवमेव नश्यास्त्र्यं नास्मिन्नलक्ष
णं समस्तवस्यास्मैक मनः शृणु ॥ दशायाश्च प्रभिन्नास्या वर्णाकृतिविभेदतः एकच
क्रेणटं वेशा शिला यूत्रस्वशोभनः स्वदर्शनाभियो देवो द्वाभ्यां मुक्तिफलप्रदः
त्रिभिस्त्वानेन देवो सो विद्यते फलदायकः चोभदो रिपुहन्ता च चक्रोजनार्दनः
पंचभिर्वा सुदेवश्च जन्ममृत्युभयापहः षड्भिर्वा सो लक्ष्मीकोतिर्ददाति च
सप्तभिर्बलभद्रस्तु गोत्रकीर्तिप्रवर्धनः वा चक्रैतेन च पुष्टिमव्यक्तो ददाति प्रहेषाननः न
वभिस्तु नवव्यूहोऽतुलैभः सस्वैरशादि दशावतारोऽप्यशिभिर्दशाशांगोत्रिवहरिः
एकादशाभिर्वै सर्पमतिरुद्रः प्रयच्छति निर्वाणं नाम्बशान्माचक्रके द्वादशा

प्रनृः
विं
७२
५१

भिर्युतः पद्ममात्मानहर्षं निदर्श्यात्सौ विप्र[illegible]लीमंकृ नि मक्रान्दसेहिताभोनचक्रभेदा
नामभेदाष्टकः एकः स्वदर्शनो नाभ्यालक्ष्मीनामासत्तोमम्ः एकाएकचक्रयुतः २
स्वदर्शनाद्रमयीः एवमुनस्त्रास्मि त्रिभिर्मि त्रिविक्रमो नामचक्रर्भि स्वजनार्दनः पंचभि
र्वासुदेवश्चषड्भिप्रद्युम्नएवच सप्तभिर्बलदेवश्चअष्टभिपुरुषएवचेद्गभिश्चपुरु
षोत्तमः नवभिश्चनवव्यूहो रसाभिस्त्रामूर्तिकः एकादशाभिरद्यो हि द्वादशोऽद्द्वा
दशात्मकः अनेषु वक्र विंद्रे ऽपुरन्तेन पापिकोर्त्तिनः स्वदर्शनाद्युत्तशीलःशजि
नःसर्वकामदः अथचक्रोंकितशिलायां लक्षणमुक्तेमालवस्तो स्वरेदासम
चक्रांकाद्वारवणानोषिकः स्मन्तःवनेलः वनसंज्ञावनगाणांचतुलक्षणंत्रिकोण
विषमाश्चैवद्विरामध्यानयैवच अथविद्रुक्तित्योमक्रजाडानिभवेनया फले
नोस्पृश्यतेनसोश्रजिनाम्नोकरलावृत रुलेवचक्रतद्वरण गमरुडपुराणे चक्रलक्ष
द्वराश्शोकोमध्यकार्यंभयावहः क्षिद्रुमाविद्ध भास्याभिधं वेदयायसजिनःत्रिको
णाविषमश्चैवद्विरेमध्यनस्तथैवच अथस्वेदकाति श्चैवषष्ठजाडानेवनानुसा॥

अथ शिलावर्णलक्षणं स्कंदे कृष्णामृगपक्षनिते कपिलाद्यमयावहः ये गार्यन्ते
कर्बुरात्स्थानी नात्र विन्नविनाशिनी धूम्राभा विघ्ननाशाय नीलाकार्यविनाशिका
पुत्रपौत्रधनादीनि स्वर्गमोक्षौ सदाशिवः रक्तानि शुक्लवर्णानि जयसतानि समर्चयेत्
गारुडपुराणे इत्येवमुक्तानि नरेण चक्रवर्णलक्षणं कृष्णः कृष्णवर्णस्य
कपिलस्य भयावहः श्वेतचक्रं धनदं अनीलवर्णं वि नाशकं धूम्राभः पुत्रहा
शोको नीलाभा विघ्ननाशकः पुत्रपौत्रधनादीनि स्वर्गमोक्ष मयेशः स्व दद्याति
शुक्लवर्णं सर्वप्नेनैव न समर्चयेत् गण्डकी देवचक्रमुद्राणांहा कर्णनि स्कंसले
नाग्न्यान्हृ स्कंदे सेत्र माहात्म्ये तत्र गमनाः सेवाने हेमवसा नाना मानि
विधिपानि च लक्षणं च फलं च मकरकण्ठ यन्त्र महामते नारद उवाच शेखपर्मे
महाते यप च योजनमात्रं कावेरी हि गोमयं च पौष्य शालः मनायते सागरे
वेदसौ च सोमतीर्थसादि मिले अनन्त विजयोनाम शेष खन्न च श्रमायते सागरे हि
णां देशमध्ये सेनो यस्यश्चिमे अभितीर्थं च विख्यातं नाना रत्न समुद्भवं तस्मिं तीर्थे

मृ॰नृ॰
वि॰
५२
५२

कृत्तिकायां मृगशिरो पुष्याः प्रजायते वह्निस्थाने यो मध्ये शालग्रामो पीत निर्मले स्वचो
षोनाम शालग्राम जायते सर्वसिद्धिदः पूर्वमेव तथा शालग्रामः ऊर्ध्वस्थले प्रजायते द
रवमात्रि शिवेन वस्त्रनीर्थे प्रजायते नागचर्योनिनदी यत्र संगमे स्थाने निधिर्यो विष्णु
गोर्च्छल विद्ये ये मुक्तिके से मध्ये तथा नासिक्य नेम रूपं शालेन्देव वटं च प्रजायते सर्वेषु
शालग्रामयोः पुष्पेण च ये नोतिष्ठन्ति पूर्वमः दक्षिणावर्तं शालग्रामं मालं दर्भा प्रदायकः यत्र
स्वर्णो पञ्चवीमनं स्वच्छ नीरं स्थिरं समवेन नीरेण स्नापये विशे सदावर्तं विशेषतः अभि
षिंचेत् पञ्चगव्येन सर्वकामार्थसिद्धये तथा शालग्रामे दक्षिणावर्ते शालग्रामस्य
सर्वसिद्धिर्ते नमः स्वगलानि शिवदर्शनेन सकलस्मीभव एवता कन्वने मे खलाकायोत्त
विस्तानेन पापयेव सुरिना हृदये दिव्यं गम्भे प्रदनादिभिः पम्पूनर्ना पुयेत
शालेने वैष्णवे च प्रयच्छ पुनः सदैव सामलेन के मध्ये शालग्राम लक्षणं गोवरः शालग्रा
ल जायंते नानावर्णाः विशेषतः सर्वेषां शालग्रामानां वाद्येश्च प्रशस्यते गोस्ता
च वलान्विता गोसीषेनालो वहन्नेनः गोदावरनाद मस्तकः सत्यावने: प्रयाग्ने विश्व

ल्लाये मध्ये वनेषु हि देवीं च निधयैव च वामावर्त्ते च विल्वे च यस्तु सर्वसिद्धिप्रदायकमिति पद्मे ।
मध्ये तो बलमणो तैश्चोत्तम रुद्राक्षै सुभूषणः पीतवस्त्र वेश्म गोमयः हस्ता सुदर्शने च वच ।
त स्मात्सर्वः प्रशस्यश्च पुनर्योन रतस्तथा अथ दीक्षां नृसिंहदीक्षां मध्ये स्थलस्थयोऽभवे
न श्रुतिशास्त्रैः सविशेषोऽपि पुरीतोतिनिर्हितिरिति वेत्वा नतामेव शास्त्रया सर्वस
दा ब्रह्मा शोक मध्ये हि तेष्वः [illegible] वर्त्तते देवत्तस्मात्कुर्वेन मामृतेः श्रीरस्तोव रु
णः सोमो वा यत्राग्निस्तत्रैव च शास्त्रस्य दर्शितोऽनगो निर्विशिष्टेति देवनः शास्त्रेच
द्वाके देवसोवरु [illegible] थि देवनः शास्त्र चेद्वाके देवसोवरुणश्चापि देवनः स्पष्ट
पनिलकरोयमस्वतेदर्शनेन [illegible] सस्पर्शनेनापि नाशद विलयपाति
पापानि धानवज्रास्कृतेदये नमोशविके शुभ्रनामेंश मित्तवेस्य वे श्रीभिक्ष्यु
गोपिंव नस्पशल्यमननके तेपापा [illegible] वे निस्पृहायिपतत्कावे नमितः तवर्द
वश्वपवनस्नमोस्तुते शाकसृजो विनायक विश्व सृजो मम्या चेतं नत्सावेन प्रामा
मोति विल्मिव महानतः अर्चयेत् नरो [illegible] विशेषतः सर्वा कामान

प्र॰ वि॰ ५३
63

वामोति विमलो लोकेऽवगाह्वति तथा ब्रह्मपुराणे शोखस्थितेनुनोयेन यः स्नापयति के
शवं कपिलायः सहस्रस्य फलमामोति मानवः शवेनोदूसिके कृत्वा यः स्नापय
ति केशवं विंडमात्रेणाास्त्रशाङ्कलानोनारमेक्षमतेऽङ्गति इति शंखप्रकरणे सूर्यव
टलतुलणुकृतनारदीये वसिष्ठभास्करजसंवादे भास्करज उवाच यवायः परमेद्
पुण्येन मिश्रमिस्नापने तत्सर्वं ब्रूहि मे देव कृपया मम किंवल्लल वसिष्ठ उवाच
पच लोहमयीं चैव ताम्रलेणा निर्मिनाशुरः तस्यावाटनमाये णावाजि पैसफलेल
भेत त्रिलोह चटिता चैव रूप्यस्याह्रकारिणि तस्यावाटनमाद्येणो सहस्रफ
लेल भेत त्रिलोह चटिताचैव सौवर्णोनादेन यावद्रावर्जनो यः प्रयत्नतः तस्यानाव
मर्धी चूत कपी देव समेनिधौ चैत्यायाश्वशारोहेशोस्ववेनिधि जनार्दनः पारको
भास्करविद्याजे चापोनस्मरत्ती पार्थ पोस्वलरुद्देवचवक्रे चेद्रलयैवव इलाश्रितै
वसेचालवटानादेनतस्थानि सूर्यसेनपिशाच्याचारोध्रवीरगमात्मः चौटनादेन
गच्छेतिकटिस्वेवपरोमुखेः तथापंचराज्ञागामे आगमार्थीन देवानोगामनोऽर्थं

तवत्वमो देवदेवेश कुर्वीत पूजाकालेन यत्नतः इति पुनः पूर्वोक्तमेवाह उत्तमः स्मृत
चैनाद्योर्होयेनाद्र मध्यमः स्मृतः अधमः क्षिन्ननाद्र स्वन्वो भ्रष्टाद्य इति पत्रसंज्ञा प्रकाशादि
पूजार्थ योगवान्को भविष्यति इति चेदाह करणं पुष्प पूर्वोक्त मालत्या मलकरणो मर
यो जाता हि मूर्तीनामपि लक्षणं स्मृतं तेन न सांख्ययोगः पूजायामेव विना
भस्मत्रिपुंड्रेन विना रुद्राक्षमालया पूजितोपि महादेवो न स्यात्सफलप्रदः इति अ
थ रुद्राक्षमाहात्म्यं वासिष्ठलिङ्गे शिवकार्त्तिकेयसंवादे त्रिपुरो नाम दैत्येन्द्रः प्रासी
दजितो जयः जितब्रह्मेन्द्र रक्षश्च वेदविस्मृतिवालयः त्रिपुरस्य वधार्थाय देवानां
पालनाय च लोकानां भयनाशाय कृतनयनं महत्तये सर्वदेवमयं दिव्यं ज्वलनं घोर
रूपिणं चिन्तितेऽस्मात्मया पूर्वं चोग्रं मन्त्रमंसे दिव्यायानस्य भार्यायाः स्ताव
वर्षाणि दिव्यवर्षसहस्राणि च नत्न्मीलने मया पुटाभ्यामाकुलाक्षिभ्यां पतिता
जलबिन्दवः तेषां स्मृतिं विस्पोजनाम महारुद्राक्षवृक्षकः स्थावरत्वमनुप्राप्य भक्तानां
ग्रहकारणात् फलति सर्वकाले हि रुद्राक्षेण फलप्रदः सह ले अमोघ स्मृत कला

प्रः
विः
५५
55

ममरक्षणार्थं शंभो पुरास्वत्वविमुद्रितकाननकाले नैवैव परेत्तणानिरोग्यभवान्तिवारिरुद्रा
क्षधृक्तानिकरणानितदावभूवतिति अथ रुद्राक्षवर्णजातियुक्तस्तथैव ब्राह्मणः क्षत्रियो वै
श्यः शूद्रश्चेति विज्ञेयः श्वेतरक्तस्तु वर्णो भक्तस्तु वर्णश्च मध्यम पानेषु ब्राह्मणः श्रेष्ठोऽज
पमालाक्षकेषु अलाभे नाद्विजातीनां अभिमर्दोक्षजातयः जात्याद्वनिशेषः तेषु वे
भेदस्तन्मूलस्तथैवोक्तः चतुर्दशान्तवक्त्राणि रुद्राक्षाणांभवन्तिहि अथ तेषां फलानि
धारणे विविधानिमान् एकवक्त्रः शिवः साक्षाद् ब्रह्महत्यां व्यपोहति द्विवक्त्रो देव
देवेशो गोवधं नाशयेद् ध्रुवं त्रिवक्त्रस्त्वनलः साक्षात् स्त्रीहत्यां दहति क्षणात् चतुर्वक्त्रः
स्वयं ब्रह्मा नरहत्यां व्यपोहति पंचवक्त्रः शिवः साक्षात् सर्वपापप्रमोचकः षड्वक्त्रः
कार्तिकेयश्च धारयेद् दक्षिणे करे ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः सप्त
वक्त्रो महानागोह्यनंगोनामतः स्वयं गोवधं स्वर्णचौर्यादिभ्यो मुच्यते नात्र संशयः अष्टव
क्त्रो महासेनः साक्षाद्देवो गणाधिपः [illegible]नस्पर्शपापानि मूनोयातिपरांगतिं न
ववक्त्रो भैरवः स्याद्धारयेद्वामहस्तके भुक्तिदो मोक्षदश्चान्ते मम तुल्यो बली भवेत्

दृष्वावक्त्रोभवेद्वत्ससाक्षाद्देवोजनार्दनः पिशाचत्वगतदेवेनालब्रह्मराक्षसंपुनर्गतः से
भावितात्मदोषाश्चहित्रिशेनसप्तनिधारणात् वर्षैकादशकत्रातेत्रकृष्णपकादशाख्य
नः शिवायोधारयेत्त्रितेनसप्तपुण्यफलेशृणु अश्वमेधसहस्राणिसवाजिपेयशत
स्यच गवांशतसहस्रस्यसम्यग्दत्तस्ययत्फले तत्फलंसमवाप्नोतिवर्त्नेकादशीधा
रणात् वर्जनादशकृष्णाद्वभास्करवादशात्मके वर्णवर्णश्वमेधफलंप्राप्नोति
धारणात् वत्सत्रयोदशोपवासंकृष्णालेयनिधारयेत् सम्पूर्णंतेनभवेदेवैःप्राप्यते।
पुण्यमुत्तमे चतुर्दशीमुपवासैवकृष्णातेधारयेद्यदि सूर्यभक्तियेनेनदेवानुमतासिन्या
यवतेनरः पवित्रमथ्ववर्ज्जृष्णाशाप्तावेडापोरःस्वये वैष्णवेसमतंदेवैः सम्नेनशृणु
वैमुख वर्णलेश्याप्यतेपुण्यंभाग्यवाजायतेनरः इदमेवपवकाशानवेपणोकेनारद॰
प्रीणितकृष्णातकुले कृष्णातकलेवरस्यामिलोकानोतिंनकामायः एकवर्षेसप
ज्ञस्मितचलत्वीवसेत्तस्यायः दृशाःकल्पहतस्वचिन्तामणिश्चयाहशाः याह
शाद्वितीणवतेएकवर्षश्वयाहशाः कृष्णत्वइतिशेषः दत्तानिविपुलाभोगा

ग्रहः
वि:
५५
45

स्वराणामपितुलेभे विप्रोमेतिनिबिन्नकस्यक्षेयस्टेनाकारकः करोतिकलदेकारे
पारकामारयगमपि त्रिमुखोडुलीभोस्तेयोदेवानामपिसर्वदा लाभालाभंसुखंवै
वगजमानेनदानिच चतुर्मुखेचरुद्राणां विलोहेनेववेणुयेन स्तुखंसंस्थानंकर्यो
ङ्किषेदेतिस्वदाहृत्तो ग्रहौनवस्थानेऽयोन्यचवक्रस्यमालिका धारयेत्कंटदेशनो
वेष्यामाप्नोतिपुत्रकं उभौनवंशुखेकार्योहृदंगाहतिकोनया दूषेणनोस्वे
पायैसर्वेषांवपुषेन्मुखे नपसायायसेयसाजराप्नमनिराहतः वेष्यासाजाय
पुत्रसमवक्रस्यधारणान रुद्राक्षानपवक्रोचमलकेधारयेन्नयः नसाप्निवोर
भीनैव दुष्टग्रहास्मिन्देवगः पुकाटसाहरणास्पोनौस्वाङ्गहतैन प्रजितौ मृदे
गाहतिकोकायोस्वर्णेनाशिरःस्थितौ यस्सोनिशोधः राज्यार्थीलभतेराज्यं
स्तनार्थीलभतेस्तने भार्यार्थीलभतेभार्यांरूपशीलगुणान्वितांमिति विशेष शि
वरहस्ये एकवक्रः शिवासाक्षाद्ब्रह्महत्यांव्यपोहति ग्रवध्यंत्वंप्रतिष्ठोनोव
किलंभकरोतिच द्विवक्त्रोहरगौरीसाक्षाद्वधायचनाशाक्तर त्रिवक्त्राट्त्रि

जन्माद्यपापराशिं प्रणाशयेत् चतुर्वक्त्रः स्वयं ब्रह्मा नरहत्यां व्यपोहति पंचवक्त्रः स्व
कालाग्निरुद्रो व्यसविनाशकः षड्वक्त्रस्तु षण्मुखो यो भ्रूणहत्यादिनाशकः स
प्तवक्त्रस्त्वनंगः स्यात् सुवर्णस्तेयादिनाशनः विनायको ष्टवक्त्रः स्यात् सर्वान्यायविना
शकः भैरवो नववक्त्रस्तु शिवसायुज्यकारकः दशवक्त्रः स्मृतो विष्णुर्भूतप्रेत
भयापहः एकादशमुखो यस्तु सर्वैश्वर्यफलप्रदः द्वादशास्यस्तु सूर्यः स्यात् सर्वरोगनि
वारकः त्रयोदशमुखः कामः सर्वकामफलप्रदः चतुर्दशास्यः श्रीकंठो वंशोद्धारक
रः परः विना मंत्रेण यो धत्ते रुद्राक्षं भुवि मानवः स याति नरकं घोरं यावदिंद्रा
श्चतुर्दश पंचामृतेन पंचगव्येन स्नानकाले प्रयोजयेत् यथा ॐ अघोरेभ्यो ऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरे
ॐ ह्रां ह्रौं नमः रुद्राय पञ्च स्वाहा अनेनाभिमंत्र्य धारयेत् न ब्रह्मावरोऽस्मि व्यायेत
ति वासिष्ठलिंगे रुद्राक्षहीनेन क नैवेद्यमर्पयेन्नैव जपेत् रुद्राक्षमेव प्रवक्ष्या
मि स्वालिकाया समासतः अष्टोत्तरशतेनैकां पंच पंचाशतेऽथवा सप्तविंशति
मानां वा ततो हीनाधमाः स्मृता इति प्रजापतिः मोक्षार्थी पंचविंशत्या धनार्थी

प्रवृ॰ त्रिशतानि जपेत् उत्तापौ यदि विंशत्या पंचदश वामिचारिके समविंशति रुद्रार
वि॰ त्नमालया देहस्थितः यः करोति नरः पुण्यं सर्वकोटिगुणं भवेत् नरद्रेषो
५८ नभकारसो को लिंगपुराणे मणिपद्मनेत्रात्मेषु चेष्टेत्तनिन्निके चटयेटे
46 वह्रिखसमणीचैटेन चक्रिवत् अत्रेत्सर्वेषणाटेदजनुहानि भवेद्ध्रुवं स्ये
च्छेन रत्नकाले नवनी यज्ञ यशपतः अत्रोपमध्ये रोग वर्तते वा यथ्यथा शुभः
नेहान्न फलमप्नुते नैव योद्दालिद्विजैभ्य स्वरुद्राक्षं भवति सेत्तुवे नरस्पी
नो भवेद्दुदुःखपटे वधपक्वति प्रकारो न भेरण्हस्वध्ये धावणात्मुक्तं भूपदेवेन
स्तातो कालादेशो देशानप परिमिता मलके विंशतिदे षट्षट्कर्णे प्रदेशो
करपुगलहतेनेर्वारदशत्संसारता वा वारो विंदोक लाभिः नयपुत्रमहन्नेतेः
वृभेकेपि विप्रौ वनसाधुर्भाविकं यः कलयानि यान्न केसखपनीलकाएव
इति नत्वाम्याणिविशेषः वामिस्पूर्लिंगोध्रुकः स्नानेदाने नयाहोमेषु वैश्यदेव
स्वराचैने प्रायश्चित्ते न ध्यायाद्या इदीता काले विशेषतः रुद्राक्षधारी भूत्वाच

यत्किंचित्कर्म वैदिकं यो विप्रः सततं कुर्यात्तत्कर्म सफलं भवेत् । पद्मपुराणे कण्ठे
शिरसि हस्ते च कर्णयोरुपवीतके रुद्राक्षधारणादेव रुद्रो भवति मानवः । शिव
पुराणे रुद्राक्षान्धारयेद्विप्रः सन्ध्यादिषु च कर्मसु तत्सर्वं सफलं प्रोक्तं लक्षको
टिगुणं भवेत् । लिंगदर्शनवेलायां भवेद्रुद्राक्षधारणात् तत्र कोटिगुणं लभते धा
रणान्नरः । शिरसा धारणात्कोटिः कर्णयोर्दश कोटयः । गले दशकोटिशतं भू
भिः कोटिसहस्रकं अयुतं चोपवीते च लक्षकोटिर्भुजद्वये अष्टमेयफलं हस्ते
स्तु रुद्राक्षधारणो भवेत् । लिंगवासिष्ठे यस्तु मांसमपि वन्मप्य संगच्छेन्नुत्तमजातिभिः
मर्थो भवति पुत्रान्तो रुद्राक्षैः शिरसि स्थिते । स्कन्दे रुद्राक्षैकमात्रस्य स्थापिवा ।
म्रियते यदि सोऽपि रुद्रत्वमाप्नोति किं पुनर्मानुषादयः । उच्छिष्टो वापि कर्मस्थो यु
क्तो वा सर्वपातकैः मुच्यते सर्वपापेभ्यो नरो रुद्राक्षधारणात् । रुद्राक्षमालिका
कण्ठे धारयेद्भक्तिवर्जितः पापकर्माणि यानि स्युः सद्यो लोके महीयते । शिवपु
राणे श्रीरुद्राक्षधारी भूत्वा यत्किंचित्कर्म वैदिकं कुर्याद्विप्रस्तस्या मोघफलानां

रु॰
वि॰
८२
५१

सावामोनिनमले वक्षिहलिके रुद्राक्षधारणो लज्ज्ञा येषामस्ति महाघुने संकीर्ण
शाभवेद्भलेतेषां वेश्यापश्चपरा नेत्रानवे श्रद्रोमृक्षमनुष्याः तिनानि स्थूलकृशानि वा र
कोटरीमि ग्रदष्टानि कृज्जीर्णानि नवानि वा रुकदे श्रमाउत्तमखेडे श्रमकोवापि
भुक्तो वा बोचावीवचंतोपि वा रुद्राक्षधारणेयस्त्लज्जा नस्पर्वपातकैः रुद्राक्षधार
णे पुण्यं केनवा सदृशो भवेत् महाव्रतमिदं प्राक्तर्मुनयः तत्त्वदर्शिनः सहस्रं धा
रयेघस्तु रुद्राक्षाणां पृनश्चः तेनमंतिसुरः सर्वे यथा रुद्रस्तथैव सः अन्नाभेषलि
नेनिस्नरुद्राक्षः प्राकर्षकः दारिद्रवापि कस्त्वे एजराज समभाव्यि शुल्कामवा
लस्फाटिकाशैप्य वैडूर्यं कांचनैः समेता धारयेयस्तु रुद्राक्षान् शिवो भवेत् के
वलां वापि रुद्राक्षान्यथा लाभं विभर्तियः तेन स्पर्शनि पापानि नतमासीव विभा
वसे रुद्राक्षमाल याजप्यो मंत्रो नेन फलप्रदः रुद्राक्षेमलके वड्राशिरःस्थान
केशेनियः संगच्छातन परले नरस्राजायते नात्रसंपायः श्रुवामपउदृहनकेलिगंश्र
निरुपलोनिवहत्समस्वरस्फाटिनो भंगुरोलघुः भिन्न रुनोजीर्णा रुद्राक्ष स्ववरस्व

तइति इति कृष्णाजिनप्रकरणे अथापूर्वकेतकसालग्रामप्रयुक्तकपकरणे तडकेस्कंदे
प्रेतिमाकल्पापाडलयूपीनामेलल्पेवय रेकापूलाचवजायमहास्थूलानिलोः
क्लना कपिलाकवेरायमावरुचश्कैकाचकिका हृकमलोहह वक्रालमवक्रा
पवावनः वडवक्रानणकाविश्रनपृक्ताबयोगुलो नासापलालपितवेबस्रि
मपाभिद्धिकरामेवेकमलेकोतिदरातिच पाङ्लापापटहनोपीनाष्ठचपलमहः नी
लास्तर्हिशानेलदमीरकरोमप्रदायिनो नृलवोद्धेरालानिवक्रालाविश्रलायिनी
स्थूलानिहेतिवेवायनिपालाउबलोवल नः कपिलाकवेराभेरामभमावरुचश्कैक
चक्रका हृहनलोहह वक्रालमवक्रपवावनः वृहवकापवावासावश्रवक्राव
पोमवो पूनपेयः शमाटेनडः खमेवलमेनमः इति ब्रलोडपुराणे सर्वकर्म
महामेमाकरालाभयडःखदा मित्रयावशोकदेनिमेनलालादाविहृदापिनी शु
लमेमेनेकफलदारकामोनफलामपे अत्र रकाई षड्कामुदिरिकानुनिषिद्धे
व पीनायनकरीतिनेयार क्कालाजाप्रदाम्पेनी पनिस्कलोगारावहकमाकीर्निमर

प्र॰वृ॰
वि॰
५८
58

दारिद्र्यमेति पुराणं स्वयं हरिवचनात् तथा पीतादाति विघ्ननाशाय यत्कामोऽस्य फलाभये
हरितुलसीश्रीकरे नि:स्वं तथा नीलाभ्रच्छायिनी कपिलाहस्ते पापपञ्जलिचयं शालिग्रा
मशिलानाम्नी स्पर्शनाच्चैव मुच्यते तथा यतिनामभिः सूजिता सालग्रामशिलाचक्रे संस्थितो भगवा
न् हरिः निर्दहेत्सकलं पापं ज्वलितोऽग्निरिवेन्धनं इति विशेषतः प्रयोगेण परिज्ञाते
श्रीभगवानुवाच एवं सकलं प्रवर्त्तमानं सालग्रामे स्थिते हरिः सर्वस्थिते च संस्थितो नि
त्यं प्राप्तमावैष्णवे कथा लोके अतिविविधाकारे लाञ्छिते पद्म हस्त इति चक्राङ्किते
हरेः स्थापितं सालग्रामस्य लक्षणं यथा चैव विवाद्यैव दृष्टेन बोधयत्वतः श्रीहरे
शिलापरीक्षेण याप्यथापि विभागतः शिरःसन्नास्य स्वहस्तेन स्थिता कारायणाना
ना हस्मात्तथा पाण्डुरापीतानीलारुणाच्छ शुक्लका कपिला श्यावका भाग्य सर्वाभा
रक्तपिङ्गलः पतत्स्वशिलाया त्यामिश्र श्वेत विशेषतः शिरसा मनः परिज्ञेयाश्च
सामान्य स्तुत्य सदा पुंवानना च विज्ञेयाया वहे येषु स्थायिनी कोटिभाग्यप्रलाक
सापाण्डुरापापहारिणी पीताश्च प्रसादानि नीलश्मोऽशान्तिप्रदा तथा नीलाव

ऋत्वद्गोत्रयानश्चैवकोनिदायिनी प्रह्लिद्धिप्रदारूपामाश्रेनासाविकरायिनी काम
प्रदावकाधाभाद्देवी मापशुद्धायिका शकाश्रेरासंदानित्यं मिश्रामिश्रफलप्रदेति प
प्रभुराणे रूपामाहूस्मानयायेनाश्रेनाहूस्माचकापिला ऋतेविका प्रभवर्णोपि
पांगामधुपिंगला वह्रवर्णोकलेकावनस्यावसत्वपवर्णिनी इत्याहिवर्णोमेदेव
ज्ञेयानानाविधाश्रीला स्त्रियास्त्वाशीनलोमाहृत्वावोननमस्तकः यारुवका
वारुचकामध्यचक्राखगादृशा वनमालाप्रदाहृत्ववदनाकमलादिवस पनह्मा
त्रुविशेषेणसाधकस्यसर्वप्रदा सेनोपशानलोगाच हृत्वमेष्टप्रदायिका व
शीकाम्यचवावेशीनयायोन्नमस्तका सर्वसिद्धिकरीरूपानाकेस्मि कीर्तिविवर्धि
नी कीर्तिप्रदाचारुचक्रावाहूरूपाणदाप्रभवि वनमालापुनस्यापिदाससौभाग्य
दायका वृत्तानानाश्चकिकरीवावोकोशलप्रदायिनी पद्मादिरूपकासौभाग्यप्रद
येवफलप्रदा स्त्रिरासनपुनत्वाविराजभोगायवर्णदा वकेश्वकेसदाप्येवाय
लायंचकैसमलेहना वनमालालोविनायानमालेश्रीसहायवानिति ॥

ग्रन्थः त्रिपुरात्मे तथा व्यालमुखीकुम्भग्राववित्सावकुरवक्रिका विवर्तनाभिश्च
वि॰ नासिकाहीनश्चैव च कपिला विषमावर्ता रेखावर्ता च या भवेत् दुःखदा सततं विशे
५१ यः सुखदा न कदाचन तिर्यक्पणा मानप्या शुक्लानश्चैव समवक्रिका योनिभू
४१ र्तिर्नेत्रनाशाय गंभीरे च संपुटा तथा स्वल्पमूर्तिश्च सशुवोग्रजिनाछिद्रदायिका
याश्चैफलप्रमाणा याकारेणो भयसंपुटे सूर्ये याप्यय यत्नेन भत्या नोनेप्रपूजयेत्
प्रजिनाफलमाप्नोति इहलोके परत्र च नरास्ते संपुटा ये कुब्जाकोश भवेप्रा सेवनेले
च महाश्रिये च पंचेत्यम्भहा दुःखं सूला ये भवंतोष्ठवे लम्बाष्ट चैव दारिद्र्यपिशे
ये हानिवेव च लंद्यै चक्रे भवेत्व्याधिविपार्श्वे भवंतष्वे इति श्रामोडे न्यासेषि
लाभयेत्तं वापि सुएवचलं समाहितः निर्यंवकापदिनि भावडवंक्कानथे
घच जङ्घापाति पृष्ठे मायकराला विकरालिका कपिला विषमावर्ता व्यालस्या
कोटरा तथा श्रासनेचलनाभ ग्रामस्वास्थूला विगर्हितः आप्तुनेस्वापिवेयसाश
त्रुनेकेन संपुना उपंत्वा वकृत्वक्राचभय चक्रहृपोउसो सततं छिद्रा च सस्वरमाश्च

हृद्धक्काघटणिका चक्रेणाहनवक्काष्पुनचक्काप्रकीर्तिता वक्रेरेवास्त।
माशुक्काभग्नचक्कानश्चेवच दीर्घचक्कापाणिनाज्ञपक्तिचक्का विशेषिनः मल्लका
म्लानि विश्रुत्य वर्णीलिनासदाबुधैः क्रटेद्धासमाशुक्रः स्फोटवृन्तुयसंयुता
ग्राचिताशुष्कतो घानि पत्रालिमेन्नचट्ने नृतानावृक्षीलाद्येयाश्रुजकानामनि
त्युरा कूडूपाउन्निनाकाशानिष्पाचोद्ध्वंनया रक्तवेष्टनत्री यांसमासंपत्रा
शुभावेहस्ता नस्नावेश्यिवक्काष्टकरालेतिप्रकीर्तितः नवीपोशाश्वनपोशा
सावेशुक्काकरालाविकरालिका मेहमस्याप्लिद्रेयाहनयेकोल्क्कोटरा
स्लानधाशुलायामाश्रुनकसोशुलेनन्न आपिकेनमहास्थुलानोमहेन।
नस्रजयेन. सुभेशुलोनयपवकाकपीसासाद्रमलालिकेपासवश्नुता कूराचे
गप्रदानिनस्फोटना पृविनाशिनी नरवघोहेगलानिनेउः खेदारिद्रदं।
यिका पृहिकाशुष्पिकेहानिः ऊटपारेस्वराचैवनि ष्टराशुणेनाशिनी अर
नासाभौच्चिदाचैवकरालाभपटायिका पाद्रिका शुष्मकेहनिविकराला

ग्र॰रूं॰
लि॰
५॰
50

स्वभावतः कपिला कलिहा निर्णेया लस्या जघनाशिनी क्रोधस्य जनके हेति
तथा वेधुविनाशिनी श्यामे चैव समानानि संयुक्ता सस्यप्रदायिनी भग्नाधनत्वानि
नेभमहास्थूला च्छायप्रदा गण्डिकायामुद्भवाकाची निहासविताससुना पकच
क्रोकलभोस्यान्नमलकासायचञ्चनहा उं राजस्वरोहेया वज्रचक्रानयप्रदा वृ
त्तचिंता वज्रकीटाभग्नावध्यप्रदा हि सा अधोगानिप्रदा सेयानर्थेवायेद्रविता
सा वज्रचक्रान्वयेहेतियशेशीवज्रेत्थिका पाले च क्राय निहं नि हृदहवक्राट
हृत्स्यो अविकृतानिष्कलातेयः उं रिवद्रारिद्रदायिनी शोषायामहिनशोकास्तार
गढहीननलमजयेत् इति अपगालचक्रनिर्णयः स्कन्दे अथ पगाल्राचवस्त्राम्नि
सालग्रामशिलास्तथा नस्थूलेन कृशे भिन्ने नातिह्रासेन कर्कशे करालेवि
करालेच तिर्यक वक्रे विदिग्मुखे स्पृश्य चक्रवोर्ध्वचक्रेमधःपार्श्वशिरामुखे व
क्रतरेऽङ्घहस्वचक्रेपालिचक्रलिकर्णिके भग्नानिनिककपिलकलकाममृपि
गले संधिरपवर्णास्फटिते भयोष्ठवन्नकेनथा श्वेतः स्फटिनभग्नचङ्कुवान

खमलके प्रतिस्थूलम लिरूस्वेस्मेनःसलिलयालिले त्रिकोणेवह्नेरेखाफे॥
लिहूलेनेवलास्मेन अवश्रुत्रनमुलेवदरमपुहूविहृदिते त्रिशूस्नेलरूक्षि
हूस्फेटवैदिकवाक्षिभिः स्पनायावजेनी यस्मालिफामस्वाहडम्बालिकला
लेबिवालेवै जलनाशूसादिकालमविप्छूदे कावेविघ्नकरोतिपंबिविहर॥
स्वर्जेचशोकरे प्रनाशिहेस्थूलवक्रकुर्धरुस्याटनेभमेल अयोवजेपासवश्रे
दयरोगविपायके श्रीरावजेपुत्रवृद्धिप्रतिवश्यकमीहिनं ॐःखेपदेवक
तलेतु मित्रमेवन्धपेचके भूवजेसर्वेभूतेवचयकेवपक्षाभपभृदे पापदेम
यवक्रचनापदेधयवकके विवतविघ्नमेपवकेवरूचके जलूदयु पनिचक्रप
लेबेस्थाद्विवर्णे जलनाशनं अपलेभूत्रवर्णेमतिरिकेतरोगर कपिलेक
लक्षनिमकलेकहूपकामके मधुवर्णेमयमेस्याद्गनिसे वियवर्णेकस्य
टिनष्टजनाशायभमोहमतिलाशाने अस्यान्नमेगदेमगडजेहूसेयादेस्त्रने॥
सयावहेनिम्नशीर्षमतिस्थूलेपनायवे प्रतिरूपमसनादेत्रिकोणेवपु

प्र.मू. नाशाने वज्रेरवोक्तिंतेरथानन्तमेवभयप्रदं उद्वेगदायकं वृद्धेस्फुटच्छिद्रेन्नरोगदं
शि. पैशुन्यस्ते वज्रच्छिद्रे स्फोटमायुष्यनाशने अत्र वज्रचक्रायवायास्मान्नयचक्रोत्व
५१ योमुखो पूजयेयः प्रसादेन दुःखमेवलभेनरः इत्यादीनि स्यालग्रामस्य शिलादोष
51 प्रतिपादिकानि वचनानि साकामायूंन विषयानि कर्षन्ति चतुर्थेन्नाके विदिक्षु
खेमिन्नप क्रमपूजा यावज्जेनो यस्मात्रिकाम स्वात्रपुष्पनोतेवे अलाडेनि कामो
होभाभावप्रदर्शनेनार्थदा समचक्रिकायां मूर्तिनेतप्राणांगंभीरासंप्रदानथाव
सुवर्णमूर्तिश्च समुखो सिद्धिदायिका यावीफलप्रमाणा यो कामरोणांमपतेष्ट
पूजनोयास्रपवेन सर्वसिद्धिप्रदायिका पूजितेफलमाप्नोति वेहलोके परत्र
वा इति शिवार्चनचन्द्रिकायां मत्रिपुरराए इति शिवार्चनचन्द्रिकायां अथ
गटहस्त्यन्वेषणविषमन्केनयोग्यानि मन्त्रविधिममानेच भयचक्रेकवक्रके क
पिलेनरसिंहंचभयचक्रेकचक्रके कपिलेनरसिंहंचवजीयेच्छसलगट्टेदी
नि अलाउप्रगाए प्रापिकेवमहास्थूलानागटहीनेन पूजयेत शोधास्तवमः

हिताश्चोक्ताः नारदीये तु नक्षत्रजपेन इति सामान्यतो ज्ञेयाः शिलामेवं लक्षणानि अथ पद्माले
णादिवर्णभेदेन सप्तधा सालग्रामशिलामूर्तयः तद्विषिकारिणं तत्वं व्याख्यातं यथोच्य
ते हेमशुक्लविल्वप मौक्ते वासुदेवो वासुदेवस्वरूपे संकर्षणस्तथा प्रद्युम्नः शुक्ल
ते वैश्योरनिरुद्धलशूद्रजैः वनाशेज्ञालक्षणे स्मृतानि विशोत गन्पजाद्भिभ वैश्यपदोपव
सेष्ठ्यानथैवः शूद्रजातिभिः इति वराहपुराणे वासुदेवो विप्रजनैः रूपासनैः सुज्ञने
सदा संकर्षणप्रद्युम्नोवानिरुद्धश्च यथाक्रमे दृष्टा हिभिः सुजनो यः सर्वकामफ
लप्रदः विप्राणां मूर्तयः सर्वाः पूजनीयाः प्रयत्नतः इति ब्रह्माण्डे वासुदेवो
ब्राह्मणैस्सपूजनीयो विलप्रदः संकर्षणः क्षत्रियस्य प्रद्युम्नो वैश्यपूजितः अनिरु
द्धस्तु शूद्राणां सुपः सर्वफलप्रदः विप्राणां मूर्तयः सर्वाः पूजनीयाः प्रयत्नतः क्षत्रि
यस्य त्रयः संप्या वैश्यानां द्वयमेव च शूद्रस्यैका भवेन्मायां सर्वदा सर्वसिद्धिदः इति
हंसमौ तमेन विशेषाभिहितः लक्ष्मीनारायणो नेवनन्द सिंहः च्युतकेशवः हिरण्य
गर्भः प्रद्युम्न गोपालगरुडध्वजः रामानिरुद्धश्चाकाश सदामोदरगदाधरः वामन

ग्र.वृ. जमदग्नीलमणिकोटस्यरुक्मोत्तमः पीनाक्षवक्रहीविज्वल ह्रस्वश्रीधरमाधव वासुदेवेति ॥
वि. त्रिधा नः चतुर्विंशतिर्याशिला: २४ चक्रेन्नमास्वयपशास्येसवकासः हयग्रीव इन्यपे:
५२ वनेलिट्टलिविशेषणे अल्पहात्रियविट् शुद्धयनोनाभिदार्वितः त्रिवणस्याधमानाय
52 नजान्वेरिवलयोषितोऽइति नत्रादौ ब्राह्मणप्रख्यामूर्तेयपउच्यते शिलाद्येकादि द्वघ्ना
घ्नाद् शापंचदशान्वितः मनोह्यासर्वदायानेगंडकीसरिडवः इति लक्ष्मीनाराय
णानेन तहिरण्यगर्भ पुरुषोत्तमचतुर्भुजसंज्ञः सालग्राममूर्तेयन्नाध्यानाब्राह्मण
नोप्रजनेषपशास्ताऽसमर्थः अथ क्षत्रियाणां प्रजामूर्तीनाह राघामायायकाद्वेश
एकादशानवाप्पमी दशाद्याविंशतिर्नमः सर्वदामीक्षुदायकइति लक्ष्मीना
रायणानेनकस्याभिरुद्र गोपालराम श्रीधरसंज्ञः मूर्तेयः क्षत्रियानेपूजनेर
प्रशस्ताश्चविमर्शः अथ वैश्यानां मूर्तेयउच्यते चतुर्विंशतिस्तमेव त्रयोदशाद्यन
दशैकोनविंशाविंशोकानिसंयोगाविलाविशामिति वासुदेवप्रद्युम्नदामो
दरमगदाधरपीनाम्बरहारिलक्ष्मीनारायणसंज्ञ मूर्तयो वैश्यानां पूजनेप्रशस्ता

तव इति भावः अथ सत्शूद्राणां स्पर्शनान्मूर्तेर्न बध उच्यते ॥ तयोर्विशेषोकविंशोवक्ष्येकादशा॰
मूर्तयः पंचपकोनविंशा संततः शूद्राणां न फलप्रदा इति माधवकृतलक्ष्मीनारायण
ग्रंथानिरुद्रकेशवपीतांबरसंज्ञा मूर्तयः सत्शूद्राणां पूज्या यास्तत्रैव शुभदा इत्यर्थः
चतुर्विंशति मूर्तिषु वसिष्ठा मूर्तयोन्यस्मिं देह यथोवा महानीलश्रुकंठसंज्ञा यतीनां
मूर्तने यशा लक्ष्मनमा इत्यर्थः स्कंदे ब्राह्मणादि विषय विशा सत्शूद्राणां मध्या पि वा सालग्रा
माधिकारो स्तिन चान्येषां कदाचन स्त्रियो वाप्यथ वा शूद्रा ब्राह्मणाद्विश्याद्यपः स्
नत्पेत्वा शिलाचक्रेलमेते आपन्न पदं इति नत्र ब्राह्मणः सनये स्त्रियोत्स्त्र वियादिन
सत्येन इति विज्ञधर्मोत्तरे ब्राह्मणाचेषु ब्राह्मणाश्चैव सालग्रामशिलार्चने अस्त्रणोरा
मणोश्चैव शूद्रस्य डालनोश्रजेदिति अपलक्षवचनात् ब्राह्मणागमनाश्चैव सर्वेलि
खिते स्त्रियादीनां सालग्रामशिला मूर्तिस्पर्शननिषेधात् तेनैषादिभिः सालग्राम
शिलास्पर्शनं कर्तव्यमित्युक्ते न नकपमिति चेन्न समते ब्राह्मणादिविषयविशोषया
णां स्तुति सत्तम अपिकारः स्मृतः सद्भिः सालग्रामशिलार्चने स्त्रीशूद्राणां यतीनां

प्र॰नृ॰ चतुर्वर्णानां स्वविकर्मणां नैवाधिकारो विहितः शालग्रामशिलार्चने विष्णुभक्तैर्वैष्ण
वि॰ वैष्णवैर्गौतमादिभिर्विहितैः शालग्रामशिलाचक्रे पूजनीये सदा गुणे इत्यादि पद्म
५३ पुराणवचनैः स्वर्वेदाद्युक्तवचनैश्च तत्त्रियादीनां शालग्रामशिलामूर्तिपूजाभक्ति
53 र्जाग्रत्वेणान्त ब्राह्मणस्यैव ब्रह्मणोदेः पूज्यत्वमिति स्त्री शूद्रकरस्पर्शो वज्रस्पर्शाधि
कं स्मृतेति भविष्यलिङ्गपुराणवचने ब्राह्मणस्यैवेत्यनन्यागामित्वावेक्षेदरेणा पव
कारेण ब्राह्मणस्यैव स्पर्शपूजाद्याममधिकारावगमात् त्रियादीनां शालग्राममूर्ति
स्पर्शमात्रेनिषिद्धमित्यवगम्यते एवं च सति तत्त्रियस्त्रीशूद्राणामेवच जनेश्व
र स्पर्शनेनाधिकारोस्ति विलोपाशोकदस्युश्च शूद्रोपाउपनीतोवा स्त्री वाषिपतित
नोपिवा केशवं वा शिवं वापि स्पृष्ट्वा नरकमश्नुते अत्र अपि केवलशब्देन तत्त्रिया
दीनां प्रणवपसंग्रहो ज्ञेयः यद्येवं तत्त्रियादीनां शालग्रामस्पर्शो निषेधस्तर्हि सदा१
चारविरोधः स्यादिति चेन्न अत्रानिषिद्धानां ब्राह्मणैः पूजयेन्निन्दितं तत्त्रियादिनं पूजयेत् २०·
इति वचनेन त्रियादीनां ज्ञानज्ञाणमेतज्ज्ञानवृद्धौ कृतिणः शूद्रादेर्वा निषेधो न तत्त्रि

यादेः ब्राह्मणक्षत्रियविशां त्रयाणामनुनिसमनम् प्रथिकारः स्मृतः सद्भिः शालग्राम
शिलार्चने स्त्रीशूद्रपतितानां चंडालानां च दैवकर्मणि नैवाधिकारो विहितो यः शाल
ग्रामशिलार्चन इत्यादि सर्वोदाहृतवचननिचयात् तथा ब्राह्मणस्यैव स्मृत्याद्यु
शुचेरप्यशुचेरपि स्त्रीशूद्रकरस्पर्शो वज्रस्पर्शाधिकः स्मृत इति वचनप्येवं वा ब्र
ये शुचेरप्यशुचेरपि ब्राह्मणस्यैवार्हत्वं नान्यस्य क्षत्रियादेः स्वशुचेर्वार्हस्प
र्शायोग्यतानशुचेरितिभावार्थः मात्रक्षत्रियवैश्ययोरेव स्पर्शार्चनपूजायामधिकारोऽप्य
शुचिनान्येषामिति भावः किंच ब्रह्मयामलवचने ऽरूपद्विकारीण्यशुचिस्ति
यादि स्पर्शनिषेधपरोऽवगतिश्च तेन यथा स्मृति स्त्रीशूद्रकरसंस्पर्शो वज्रस्पर्शाधिको
मत इति तत्र च शूद्रादिस्पर्शनिषेधपरवचनात् अतएव बृहद्वे यत्र सर्वोदाहृते बृह
न्नारदीयवचने स्त्रीणामनुपनीतानामितरेषां शूद्रादीनामेव ब्राह्मण
स्पर्शनिषेधात् तत्र मेव च शब्देन क्षत्रियाद्युपसंग्रह इति तल्लिङ्गकलनाच्च यो
जिकैव तस्माद्ब्राह्मणेतरक्षत्रियैः स्वदेहस्पर्शपूर्विका शालग्रामशिलापूजा

श्रनृ:
वि.
५५
54

कार्यं न शमलत्वं स्त्रियादिभिरिति मितेश्च स्त्रीशूद्रानुपनीतानामितरेषां दोषः नव
चनैः सालग्रामशिलार्चनेऽयं शूद्रनिषेधः स्वमन्त्रपूर्वव्यतिरिक्तविषयः स
न शूद्रैः स्वब्राह्मणद्वारैः सालग्रामशिलार्चनं कर्तव्यं तथा चोक्तं पद्मपुराणे सोपु
राणे सत्यहे दीक्षायुक्तैस्तथा शूद्रैस्तथा मोक्षविवर्जितैः कर्तव्यं ब्राह्मणद्वारा
सालग्रामशिलार्चनं इत्येवं प्रकारान्तरेण ब्राह्मणद्वारैः शूद्रवर्णैः स्वयं वा न
द्वारा वा सालग्रामशिलामूर्तिकीर्तिसंख्याका पूजनीयेत्यपेक्षितायामाह स्कं
दे सालग्रामसमा पूज्या विषमा न कदाचन विषमेष्वेक एवाऽस्यान्नसमेष्वेनक
दाचनेति अन्यविशेषो वैखानससंहितायां चक्रमूर्तिस्वयंमूर्तिरशोचदशासंख्ये
कः शालिग्रामसंख्याकान्दन्तथैव मनुसंख्यकः तथा षोडशसंख्याकानथाविंशा
तिर्विंशतिः द्वाविंशान्पुत्रसंख्या स्वर्चनाविंशाद्विशोपनः चामवर्णेभ्रुशोभाफला
चतुःपञ्चाशल्लत्वापूः अशीतिमहामूर्तीशानमशीतमंतथा अयवेनं वसेत्तुम
सजनीयाविवर्तणैः चतस्रः पूजिता येन द्वादशाग्नाम भवे वसः मूर्तीनां षोड

यागे तु पूजां कृत्वा विधानतः सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य नात्र कार्या विचारणा गायत्री
वर्णसंख्याया विंशतिचक्रयस्तु पूजनस्य न देति निमस्थमेधफलं लभेत् चतुर्विंश
त्पूजयित्वा तु शिवस्यान्तिकमाप्नुयात् चक्राविंशात्पूजयित्वा विष्णोः सालोक्यतां व
जेत् चन्द्रप्रहितलक्षणा पूर्णिमास्तव त्वा शीतिसंख्यका फलश्रेणी यमेनासौ पूजां क
त्वा विधानतः सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णोः सायोज्यमाप्नुयात् मूर्तेः शतसंख्या
का नानावर्णविभूषिताः यस्य गृहे भवन्तीति स्वस्थलक्ष्मीः स्थिरा भवेत् ना
रायणं त्वा सहदेवशिवनाभं तणवचव स्फटशीन विशेषेण पूजयित्वा प्रयत्नतः
सर्वयज्ञफलं तेषां सदा लक्ष्मीः स्थिरा भवेत् शिलाशुद्धिं च काष्ठशुद्धिं वर्णशुद्धि
न चैव हि केशराणेण च संशुद्धिं नाना पूजां समाचरेत् इति अथ पूर्वोक्तल
क्षणविशिष्टसालग्राममूर्तिपूजाफलप्रतिपादकानि नानापुराणस्थानि
वचनानि संगृह्य लिख्यन्ते तत्राहो पुराणे यः पूजयेद्धरिं चक्रे सालग्राम
शिलोद्भवे राजसूयसहस्रेण तेनेष्टं प्रतिवासरे यदामनन्ति वेदान्ता ब्रह्म

ग्रमू॰
वि॰
५५
55

निर्गुणमश्नुते तस्मात्सोऽभवन्नूनं सालग्रामशिलार्चनात् यथा काष्ठस्थितो व
ह्निर्मथ्यमानः प्रकाशते तथैवात्मस्थितो ज्ञानी सज्जनाद्धि प्रकाशते अपि पापसमा
चाराः न कर्मण्यधिकारिणः सालग्रामार्चनाद्देवरूपा नैव यान्ति यमालये न तत्पापमस्ते
लक्ष्मणान्तेष्वास्वपुरे हरि सालग्रामशिलाचक्रे यथा सर्वमतेस्सदा अपि ह्येकं तत्र
तद्दृष्ट्वा पृथ्वी समागता येनार्चितो हरिश्चक्रे सालग्रामसमुद्भवे कामैकोऽयं मीदेलो
मैव्यामो यत्र न तायिष सोऽपि याति हरेर्लोके सालग्रामशिलार्चनात् यः स्मृत पुनि
गोविंदे सालग्रामे सदा नरः आभूतसंप्लवं यावत्तस्य गृहे पवते दिवः विना तीर्थैर्वि
ना दानैः विना होमैर्विना मखैः मुक्तिं याति नरो वैश्या सालग्रामशिलार्चनात् न
रकं गर्भवासं च तिर्यक्त्वं कृमियोनितां न याति वैष्णवः कोऽपि सालग्रामशि
लार्चकः दीक्षाविधानमंत्रज्ञश्चक्रे यो बलिमाहरेत् स याति वैष्णवं धाम सत्यं सत्
यं मया दिने नैवेद्यैर्विविधैः पुष्पैर्धूपैर्दीपैर्विलेपनैः गीतवादित्रस्तोत्राद्यैः सा
लग्रामशिलार्चनात् कुरुते मानवो यस्तु कलौ भक्तिपरायणः कल्पकोटिसहस्र

स्नानानि रमते नेस विशेषो हरेः लिंगैः सकोटिभिर्दृष्टैर्यत्फलं पूजितैस्तु तैः सालग्रामशि
लायांतु एकेन प्राप्यते कलौ सकृद्दृष्टे चिन्तिते सालग्रामशिलोद्भवे लभते म
नुजो मुक्तिं निरंसाख्येन वर्जितः सांख्ययोगवर्जिता अपि मनुजा नित्यमुक्तिभा
गि भवेतीत्यर्थः सालग्रामशिलारूपी यत्र तिष्ठति केशवः तत्र देवासुरा सर्वे
भुवनानि चतुर्दश सालग्रामशिलाग्रे तु यः श्राद्धं कुरुते नरः पितरस्तस्य तिष्ठ
न्ति तृप्ताः कल्पशतानि दिवि सालग्रामसमीपे तु क्रोशमात्रे समन्ततः कीटकोपि
मृतो याति वैकुण्ठभुवनं नरः सालग्रामशिलाचक्रं यो दद्याद्दानमुत्तमं भूच
क्रेण तेन दत्तं स्यात्सशैलवनकाननं इति स्कन्दे कार्त्तिकमाहात्म्ये श्रीशिवस्कन्दसं
वादे सालग्रामशिलायां तु त्रैलोक्यं सचराचरं मया सह महाभाग लीनं तिष्ठति
सर्वदा दृष्टा प्रणमिता येन स्नापिता पूजिता तथा यज्ञकोटिसमं पुण्यं गवां को
टिफलं लभेत् कामासक्तोपि यो नित्यं भक्तिभावविवर्जितः सालग्रामशिला
पूजासहस्रैवाच्युतो भवेत् सालग्रामशिलाबिम्बं हत्याकोटिविनाशनं इति स्क

श्रनृ: तिस्रः कोटि तिंथ्यानेऽस्त्रिनेच नमस्कारे सालग्रामशिलार्चनं दृष्ट्वा यांति पापान्यनेकशः
ति: सिंहं दृष्ट्वा यथा यांति वने मृगगणा गजात् नमस्कारेति मनुजः सालग्रामशिलार्च
५६ ने पापानि विलयं यांति तमः सूर्योदये यथा कामासक्तोथवा क्रुद्धः सालग्रामशि
56 लार्चने कृतमेमानवो यस्तु कालो भक्तिपरायणः कल्पकोटिसहस्राणि रमते वि
ष्णुसद्मनि सालग्रामे नमस्कारं भावेनापि करोति यः नैव करिष्यति मन्त्रकाले
जन्मभवे सालग्रामे नमस्कारः येनापि कृतो यदि नरः किं करिष्यति
मन्त्रकाले न राघवेः मन्त्रकाश्च लरव्विशाम त्यभुननमंत्रिये वासुदेवं नमस्ते
यामन्त्रकः याविनोदिते सालग्रामशिलायां नरः सर्वपापविमुक्तः स्यात् दृष्ट्वा देवं
वसुन स्थाने मम भक्तितः कल्पकोटिसहस्राणि सुजिनेम विधुतं वैकुण्ठे
हि गुणाते सालग्रामशिलार्चने पूजिनो दृशं नवभक्त्यानमितो देवं नमेनरैः नकः
नेमनिलोके यो सालग्रामशिलार्चने सालग्रामशिलाविमनार्चितेय हरिश्च
क योहिमान्हेस्वरोभूनावे सवेलिङ्गत्रुनम देष्टवे यानि नरके यावहिद्राश्च

तद्दृष्ट्वा संसारदुःखं नाशं नैमिषं जन्म तिनगाधमः वर्षकोटिसहस्राणि कुल्लालाचनवर्जि
तः सहस्रमात्रं विने लिंगे सालग्रामसमुद्भवे मुक्तिं प्रयाति मनुजा नृ वे संख्येन संयुतः स
लिलैः कोटिसहस्रे पंचालेष्वजिने स्तनेः सालग्रामशिलायां तु ये केनापि हितं जवतं ते
स्मान्नत्वा न मद्रमैश्चितर्च्येमम समुद्भवक कर्तव्यं सततं भक्त्या सालग्रामशिलार्चने साल
ग्रामशिला रूपी यत्र तिष्ठति केशवः तत्र देवा सुराः यक्षा भुवनानि चतुर्दश सालग्रा
मशिलाग्रे तु सहस्रं पिंडे न तर्पितः वसंति पितरः न स्नान संख्या न त्राविष्णुने गायत्रि
ने समद्भुतन्नेकेदानैः किमुपापवस्तां वाह्मयनेपनोपे सर्वीनायनेदकेश्वः प्रमाणं
नास्ति सर्वस्य स्वकामं सर्वपूजक लभ्यमाणे होने सालग्रामशिलार्चने यो ददाति स
दा विष्णुः सालग्रामसमुद्भवे विषाय विप्रम्योपनेने वेदभक्तिसमुद्भवे: मानुष्योत्तमे
लोके सालग्रामसमुद्भवः प्राप्यते न विना पुण्यैः कलिकाले विशेषतः सपनः पुरुषो
लोके सफलं तेन सुजीवितं सालग्रामशिला पूजा गृहे यस्य च पूजितः सत्रियस्य द्विय
ग्रामे सालग्रामशिलार्चने यः कुर्यात् स्नानं यो भक्त्या सयाति परमं पदं मनसा वाचा

ग्र॰ वि॰ ५० 57

दिभक्तमानयः करोति स पुण्यभाक् द्वेषेणापि च लोभेन दंभेन कपटेन वा सालग्रामो
द्भवं देवं दृष्ट्वा पापात्प्रमुच्यते शुद्धविवादप्रचारः सत्यशौचविवर्जितः सालग्रामशि
ला स्पृष्ट्वा सद्यः पवित्रो भवेत्ततः तिलप्रस्थप्रदानेन यत्फलं प्राप्यते दिने दिने तत्फलं सम
वाप्नोति सालग्रामशिलार्चनात् पत्रपुष्पफलेनापि मूलेर्वा तृणेन वा जायते महत्पुण्य
न्तस्य सालग्रामशिलार्चिते विधिहीनोऽपि यः कर्मक्रियामंत्रविवर्जितः चक्रसंग्राम
वाप्नोति सम्यक्प्राप्नोति तत्फलं सकृदेकं तान्नां यो जानेवन्ने सालनाय वै नेन रत्ने
भवेत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरं कल्पकोटिं कोटिकोटिभिः कृतेन नरः सर्वे वै किंदु
मासु सालग्रामशिलार्चनात् गारुड पुराणे सालग्रामशिला यत्र देवो द्वारवती
भवः उभयोः संगमो यत्र मुक्तिस्तत्र न संशयः सालग्रामे द्वारिकायां नैमिषे पुष्कर
ले गयायां वाराणस्यां प्रयागे च कुरुक्षेत्रे च पुष्करे गंगायां नर्मदायां गोदावर्यां भागीर
रस्वतीप्रभासे महाकाले नर्मदायां निशाकरे सर्वपापहरं चैव मुक्तिमुक्ति
प्रदानं वै हर हर महादेव यत्र यत्र गोपालो नोनरः सालग्रामशिलास्पर्शी यत्र तिष्ठति

केशवः नवाधैतेस्वसातलञ्च भूतलेतालकादयः सालग्रामशिला यत्र तत्र तीर्थं तपो
यने श्रानेवाप्यजिलाभक्त्यातस्यस्यादयिकं फलम् इति हेमाद्रौ विशेषः स्त्रवे चेड्गट
हेधाभेमल्लिकविलिकियते गदहे तीर्थकोटिगुणं पुण्यं सालिग्रामशिलार्चनः निर्मेव
शुक्लेन तत्रयपाणांवसूभूलके प्रभासे चक्रकृते देवे तथा पिंडारके पुनः कोटितीर्थसि
निश्रोके सुले तीर्थं तथैव च वाराणसी गयाचैव मथुरा नैमिषं तथा गंगाद्वारे सो
कं चैव गंगासागरमेव च ओंकारे नर्मदायां च केदारे च विमुक्तिकं अवंतीकाव
काकांचीयमुनाचसरस्वती गोदावरीतेगाभद्रा तुंगभद्रा च नर्मदा तथा नदी तूपर
वतीक्षणानदीचैवचवेतेतथा श्रीसोमनाथमहाकालदेवविश्वेश्वरं तथा महादेवमहा
नागदेवौवामेश्वरं तथा भद्रेमहालये चैव तथैव शाशिशेखरे भैरवं मृगुरुत्वंगाव
भीमनाटं तथैव च भूतेश्वरं भस्मगात्रं यानि लिंगानि भूतले स्वर्गे च यानि पाताले
यानि रिते गुधिष्ठिर सालग्रामशिलायां तु पूजायां विवसंति ते अन्यानि तीर्थानि सर्वाणि
सूर्य तीर्थानि यानि च स्वरसिद्धकुंतीडागणोद्वि सोकेषु यानि च वसंति नित्यराजे

स्कं॰
वि॰
५८
58

ईश्वरस्तु हे पौत्र नैवेद्ये सालग्रामशिलायास्तु सन्निधौ केशवस्याग्रे वेदशास्त्रस
ख्यातं वेदस्य मेधा दग्धव्याय्ये व्रतानि यान्यनेकानि पुरुषाणामिनृपात्मजः उपोषित
नियमः सर्वे विदशाः पौत्र नैवेद्य सालग्रामशिलायत्र नत्र तिष्ठति पुत्रक तीर्थानि
दानान्यानि यत्राण्येव नीयशिला सालग्रामशिलास्तु यत्र यत्र कोटिका भवेत्
गरुडवै वैष्णवैः कैनस्य स्नानमेव ग्रहणं च वै सालग्रामशिलायत्र हस्तपत्र चक्रकला
किनः प्रभासे यत्फलं मोक्षं प्रामेवार्ह्यौ निशाकरे कोनेहाने भवेत्पुण्यं सालग्रा
मशिलायतः सालग्रामशिलां स्तुत्वा यामे षष्ठमयेत्ताने कारणि कार्यविशेषेण
पुत्र कौमौ पापानस्य कृते भक्ति न सेवन्त सालग्रामशिलार्चने यस्य स्पर्शन मात्रेण
मुक्तो भवति मानवः योऽर्चयति शिला विस्रुः सालग्रामशिलोद्भवं वैष्णवो विष्णुभक्ताय
नैवेद्यं कस्य पुनः दातेः सालग्रामशिलादाने यः करोति हि पार्थिवः अग्निहोत्रादिभिर्यज्ञैः
नैवेद्यं स्वं दिने दिने सालग्रामशिलादानेन कृते पापं न च पार्थिव स्वर्गं मर्त्ये च पाताले पूज
यन्ते वै सपार्थिव सावधानेन चैव मनोरमे देवकीनन्दनाख्यानेन लक्ष्मणगणैश्च कीर्तिः

पिंगलस्लवकोद्याः समुपस्थानि स्वदेशः गण्डकीमणिः हरिक्षेत्रेः केशवोऽनुपमो
नसस्तु लिखा वनेलादनेवास्थित्यैस्मिन्नेसोमहाभागेः चक्रवांपशुवांपत्रोसमणिः
त्वगुणोपम वैज्ञाण्डस्थितिष्ठावदेवोपुत्रोमिशोभनः नागमोगाकिवानानाव
र्णैमेकोयाक्षैपित्रः सुनंदनगण्डकोवसेषु जितः कामसूर्तिदः पवंदानयेत्थानिशाय
नपाप्रनिगटक्षेत्रेदेशधातिशायोपिसेव निलपेन्त्रग्रामोवाएवोक्षेनाघ्नेमहिरण्मणिः
स्तुभिस्तूयमानायायोवासमस्तुशनिश्चरः इतिस्मरणात् नवालस्यशिलावेनम
ण्गेत्वांइतिमावदनिवाच्य विनायभगवदूपेस्वदूपेगण्डकीमणिः प्रतिमाया
नाविनायुतयानाण्ड्या हिंसायाप्रिते अन्नानशक्तिविनायपोमगोन्त्रिवायद्रो विस्तमे
केनयापीमाहिमुखःसपरेश्वरः इहपरनामहिमिस्तेनशश्रीकामरमेखला इन्नात्रनैं
कनेचापियस्मेनोगण्डकीमणिः उपवासादिनायेनप्रतेगण्डकीमणिः इह
पत्रकीपवनानिः समस्तेदक्षानवैजः सर्वशिरक्षादेशेस्वनवासोऽखाभयानोविदे
योगण्डकीमणिः गण्डकीवस्वकोटासयानिसत्यंस्थानिचक्रवां गण्डकीमणिस्तत्र

अनु॰ ग्रामस्त्रिमोपयत्रविप्रले र। म्यादिनाम्नस्पेवयत्रैव सालग्राममतोऽभिधानात्मह
वि॰ यमानगोसहस्रवर्षाणि च तपेन सम प्रविल पृथ्वीप्रदक्षिणफलं वाप्नित्वा सालग्रा
५९ मशिलाचक्रेषु वना निवर्तते ह शोभा दिवाकरेभ्यः सालग्रामस्यापि ब्रह्माण्डेन प्रति
59 पादितं तेन च सप्ततिग्रहेणोभयतोऽपि वर्तते प्रतिग्रहं करणं ज्ञेयं प्रतिग्रहव
र्जितं सच्छन्नेत्रानवं दैवेन च विशेषस्मात्त विस्तारः नरायणेऽकुले भलोके सालग्रामो
ऽह वक्षशिला प्राप्यते न विनाशं पापकलिकाले विशेषतः सर्वम्यः पृथ्वीलोके स
फलं लभते जीवितं सालग्राममेव चक्राङ्कितं प्रस्थाप्य पूजितः यत्किंचित् क्रियते गो
हे वस्त्राभरणमात्रं वे गोदानदिक्षादिकं यज्ञक्रियाकीटादिकं तथा सालग्राम
स्य सन्निधानात्स वैयाजित स्थापयेत् सो विवाहं न स्पृशाग्रेऽध्ययनेन स्वनोऽनतः सोऽपि
यमः सन्निधानापतेन स्वसालग्रामशिलाचने नाशयेत् नित्य पापानि कर्तानि देहव
द्भिश्च अजन्मन एवं सोऽवसालग्रामशिलाश्च यत्र सालग्रामोद्भवैः शैलैः गृहे यस्य
न विद्यते स स्पीहनिम संदेहः एके मयोयथात्मजः सालग्रामशिलायो तु सर्व

रावमतेकृतिः प्रमादमर्चितस्तेन देवादेवो जनार्दनः सालग्रामोद्भवे लिंगे शुचि
नेयेन भूतले दृष्टमात्रेण पयसा मधुना तीर्थवारिणा यः स्नापयति देवेशं सालग्रा
मसमुद्भवे तस्य पुण्यं प्रवक्ष्यामि दृष्टमात्रे निबोधमे वैशाखे किंमहाभागा सरामाया
वनप्रिये मन्वन्तरे वसन्ताद्वाराणां स्थावरे वापमले वामदेवेन नन्दन एव स्नानेन
स्नानेक्षयावे हारदशा यातनाः पर्वकालेन नाधिके पंचामृतेन कर्त्तव्यं तस्मा
त्तस्ते प्रयत्नतः सम्पदं माममावेन न हन्सेव न न्यथिय तीरस्तो तेन येकेनस्त्वे म
सूर्णोतोबनेन सालग्रामशिलास्पर्शाय कुर्वन्ति दिने दिने वोकेनिकाव संसरो
नेवादेवः सर्वासवः सः पश्यति न तोऽसन्त्या सालग्रामशिलाचने जन्मायुतसह
स्राणि कृतं तेनानुसंशयः प्रायश्चित्तं समश्नाणि कृत्वा मानसानि च कलौ ग
कलिपापानि विविधानि स्मरणेन विना कालेवायाः स्वाकाले सालग्रामशिलार्चने
प्रभुविवाप्यतावानः सम्पः सौच विवर्जितः सालग्रामोद्भवे शैले स्पृष्ट्वा मेपिशु
चिर्भवेत् पत्रे पुष्पे फले तोये यन्ममा सर्वे कुर्वन्ति जायते सेवकाः न तले सालग्रा

प्र॰
वि॰
९॰
60

सपालापि ते विधिहीनोपि यः कश्चित्क्रियां मंत्रविवर्जितः करोति दिनिशेषः चक्रो
कपूजनात्सम्यक्फलं वै नशान्तोऽदिने फले चक्रांकितशिलाग्रेतु करोति छागवणे हि
यः पूर्वकालसंप्राप्तः श्रेष्ठे देवतालसवत्सरः यत्र तिष्ठति चक्रांकी देवो लक्ष्मीवतीभ
वः तीर्थकोटिसहस्राणि नवन्तु तिष्ठन्ति वै पूजयन्स्वरूपं श्रेष्ठदेवं चक्रांकितं विद
नः नेत्रगच्छं समस्तभागं संसारविछित्तिं छयति कलिकाले हरन्तो तस्य कोटिविमेलन
शालिय चक्रांकितशिला यस्य हृदये याम्यायते सर्वेपि शालग्रामोद्भवे हृदस्थं ले
हरिजनार्दिपि नवेद्य तेषां भक्ष्यवति सर्वे ते यमकिंकराः शालग्रामोद्भवे शैल
नासिकायां समुद्भवे कलिकाले पितरो जेनसुजन्माति जनार्दन यदीच्छसि
क्षिप्रं रोगेन तैलासवलगांवे शालग्रामसमुद्भवे शैले भक्त्यार्चयम्सरोपते खार्चितः
पूजितो ध्यातः संलग्नशैलनायकः यापि नाशुभकारयिकि पृतन पर्वशालि
नो जन्मप्रभृति यत्पापं जन्मानि नव नेकशः इमान्हुडेसमसत्वा तथाने
सोपि नात्यणेन समनेत्रोणवद्येसन्यः सकेत्याने लचुदया हरिलक्षसमा॰

विष्णुः सर्वदानानाञ्च संश्रयः लक्ष्मीमे या यस्याको नित्यं तिष्ठति सुव्रता सब स्वतो सिद्धिस्तु
ह्रिलयाम सर्वो सुहृद्यो निमसंख्यानः सनतं चैव यज्ञस्तु नावाह विदेश सस्माश्रितः सालग्र
मोगमंत्रयान सविघ्नं कार्यं न चैव च न पापान्नस्य यः नं कर्या ज्ञन्म्या वेमत्तं यः भवेत् दान्वहा
ह्रावि पृथैव चौर वकृभ यतनया सर्वाणि श्रद्धा मयानि नत्र च कार्यं चिन्ता भवेत् त्रा
द्विनाशिलादेव सुहृया मम सुहृत्ताः यत्रापि तोयतेन तस्याम्लो घैदाद शायोजने सा
लग्रामशिला यत्र नत्र संनिहितो हरिः न संनिधौ म्मजेया सएवा विस्मलो केमहो
यते शुणुण संग्रह सालग्राम समीपे न क्रोशमात्रे समन्ततः कीटकोपि मृ
तो यान्ति वैकुंठ भुवनं परं सालग्राम भवेद्देवो देवो द्वारावतीभवः उभयोः संगमो
यत्र मुक्तिस्तत्र न संशयः स्नानोदकं भवेत्तोयं वैन धारयेत्सदा प्रक्षाल्य तानि
वैनायं चक्रांकित शिलादिहे सालग्रामशिलातोयं यमपीत्वा यस्तु मस्तके प्र
क्षेपणे ब्रह्महत्या च निरर्थकं विगयते विष्णुपादोदकं यस्तु कश्चापि वदतो यदि
तस्पृष्टो न रकेयानि यावदिंद्राश्चतुर्दश इति यस्य कस्येण तीर्थ महा एतस्याचार

प्रपं:
वि:
८१
81

तीर्थप्रायानान्सर्वेवैष्णवलमाचारप्रवलप्रायः प्रायश्चित्तगराणमसिद्धः नोद्भिको॥
प्रसेवालत्तैनैव वैदिकोप्रमपि हेमाद्यायनेकश्चविधिप्रधान प्रमदेकरशशि
ला सालग्राम मूलाचार्ययेन् हाश्वनाशिलाकृष्णामदेवंदे मस्योपाने सालग्रा
मशिलोरश्चायांनियायानेकश्च सिंहश्यामापणयांतिवनेवरगजा मृषा म
कलकोतिमत्रनासालग्रामशिलार्चने पापलिनलनशोनिनमः स्मृयोरद्यय
था कि मचिनैलिंग प्रवेविष्णुभक्तिविवर्जितैः श्रुत्वसर्वेश्वविष्णुर्शेषसयार
मलतनवानहिनिन्यायेनविष्णुलानाताथेनशेषावेननुसरसामान्यवप
तिपादनेजावालकालाग्निरुद्रायनेकप्रानिस्मृतिपुराणमानोव्याकोपापत्रे
तिमचविस्तारः सालग्रामशिलाविष्णुना विनेयदिप्रचक्र किंचनवेदृश्या
तैस्तु पूजितैवसवेनवैः नोद्भवलादिपादेवः सोव्याजानेनिपूजक नस्मात्त
ज्जननेनिर्मधीमयर्थं ममपूचक कर्तव्येसततेनभक्त्या शिलालिंगमदेवशमे
ति पकतः सर्वेशनानितपनानिविविधानिच तीर्थानि नियमायज्ञा लिंगस्य

चैकतःसमः कलौ लिंगार्चने श्रेष्ठं च भूलोके प्रकटापने तथा नास्ति निबास्तीति
सृजने कस्यचिन्न चेन इति नाना लिंगार्चनान्मुण्यं स्यात् सर्वे नैव मानवः सालग्रामा
र्चनं नस्य कलौ मार्च निषेधः कृष्णो इत्यादि स्कंदे लिंगाध्यने कवाचेन्मुः दशमाधे स्वे
वायवाद्या भूते लोके च यानि निःश्वासः न विनाशकारे चिरं जन विना केशावशिवस्
ति सालग्रामशिलारूपी यत्र तिष्ठति केशवः तत्र देवाः सुराः सर्वे भुवनानि चतुर्दश
कामक्रोधमद यानि लोभमात्सर्य वर्जित सालग्रामशिलायां चैव पूजनीया
च्युतो भवेत् येषां नामपि [illegible] शीतलः [illegible] क्रमः तेषां मपि [illegible] सा
लग्रामशिला चेनान् सालग्रामशिलाजो [illegible] यामाम पासने कलिकाले विशे
षेण नष्टे [illegible] सालग्रामशिला [illegible] कोशमात्रे समंततः कीटको पि
म्रियते [illegible] मनेनैव भोजनादौ न [illegible] भोजना
नैव सालग्रामजलं पिवेत् सालग्रामशिलायां च न तीर्थं योजनत्रये नवैदानेव
हेमेव सर्वे कोटिगुणं भवेत् सालग्रामशिलावेद्ध्रूनावो [illegible] पानं पातः

ब्र.पु. इहैव निर्मितैश्वन्नकेयायपेत्सरा मुक्तशोचेनयोगुलेन नलसोट्लमिश्रिते कल्प
वि कोटिसहस्राणि वैकुंठे धाम्यपेत्सरा नमेज्ञानचपूजाच नविधिनचभाक्तिना सा
१२ लग्रामशिलापूजनंद्वेदोषोनविद्यते मुक्तिदस्मालिकेपापंमनोवाक्कायकर्म
62 जै नश्यतेनुपूणैविष्णुशालग्रामशिलार्चने अगम्यागमनेपापंपापंतिस्मसेवा
नजे नश्यतेनश्यनेशीघ्रंशालग्रामशिलार्चने सालग्रामशिलायांयोयामूल्यगुरुसा
दयेनरः विक्रीनवानुमेनावयः पदीदिनमोचकः नेमुवेनदकेयानियावद्ध
द्वदिवाकरौ सालग्रामशिलास्पर्शोकोटियज्ञफलप्रदं मरणंजन्ममोपेत
काशेपन्मनफललभेत् गंधमालार्चनैवेषेधूपमूलफलैदशपावलेपनैः
प्रचेयन्मानवोयत्स्वकलोभक्तिपरायणः सर्वपापविनिर्मुक्तोविष्णुलोकेम
हीयते कल्पकोटिसहस्रेषुभुजिनेरमयन्नफले नफलेकोटिगुणितेसालग्रा
मशिलाचने पातांदकेनदेवस्पृष्टतायनसमभिवितः शुद्धतेनात्रसंदेहोयथाशो
ओटकेपीते स्नलभं कोनसेवन्सालग्रामशिलाजले पंचगाव्यसतहसेस्त्रप्रासा

तैः किं प्रयोजनं सालग्रामशिलापानस्य जनान्वयद्विजोत्तमः पृष्टेपृष्टेन यत्तस्य फलेप्सा
मोक्षिमानवः स्त्रिकेयारोदके नैव यस्यानिमकलेवरं नैर्थ्यकोटिसहस्रैस्तु सेवितैः
किं प्रयोजनं सालग्रामशिलातोयं यः पिबेद्विजनासम मातुस्तनं पिबेन्नैव मम भवे
न्मुक्तिभाग्मानवः भक्तिभागवतैर्नैव किं क्रतोश्चिन्नराधिप सालग्रामशिलाविम्बं
किं न पश्यस्यह निशि सालग्रामेन नमस्कारं ये कुर्वन्ति दिने दिने ते यान्ति परमं स्थानं य
त्र देवो जनार्दनः सालग्रामसमीपे तु मरणं पुण्यवमात्महे अवं तच स्थितेनैव वैष्णवे
नारायणस्तदा सालग्रामशिलायेन यः करोति समर्चनं नैर्माचितः कार्त्तिके यस्तया
ऽम्भकविंशति अन्नं मम नैवेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलं सालग्रामशिलालग्नं सर्वं या
ति पवित्रतां मद्दैकापरमाणवक्त्र नविषमेववा शिवस्वनैवभोक्तव्या प्राणैःकण्ठ
गतैरपि शिवनिर्माल्यभोक्ता दिशिवनिर्माल्यपालके शिवनिर्माल्यदानाय स्पर्शनेपा
तपुण्यकृत शिवनिर्माल्यप्रधानाःस्पर्शनीयानसाधुभिः महाजस्क्रनिकर्नःतेनरा
नरकोकमः पत्रादिवाक्यानि वाणलिंगाद्यानि इतिकणि शिवनिर्माल्यनिषेधप्रयाति

ग्रहू: वाणलिंगेन वेदांशो नैव विर्मोलि कलाने सर्वे वाणानि नियाणि पत्रे पुष्पफले जले इत्या
वि दिसंस्पर्शाणि वाक्यादि नयेमः श्रवणाद्दर्शनाद्योगे सालग्रामसमुद्भवे अर्चयेद्देम
६३ वो नित्यं तस्य पुण्यफलं शृणु कोटिलिंगसहस्रैस्तु पूजितैर्जाह्नवीतटे सालग्रामार्चने
63 नमो नित्यं वैनकेन तत्फले यः पुनः पूजयेज्ञ चक्रवर्तीसमायने सपूजयेच्च शिला
सहस्रलोकमानयान प्रयागे यत्फलं प्रोक्तं पितॄणां पिंडपातने तत्फलं कोटिगुणितं
सालग्रामशिलार्चनात् प्रभासे यत्फलं प्रोक्तं ग्रहणे चेद्दुःपर्ययोः कुर्वन्पर्वणि तत्फलं
सालग्रामशिलाग्रतः कैवल्यं भयं नास्ति नास्ति जन्मभयं तथा सालग्रामार्चनासक्त
सर्वयानि पवित्राणि अग्निहोत्रकृतेन च नमादौ सप्तसागरः येनार्चितो हरिश्चक्रे सा
लग्रामसमुद्भवे विनाताने विना मंत्रं विना नैवेद्यं विना मंत्रैः श्रुतिं विना नरः सद्यः
सालग्रामशिलार्चने सप्तलिंगमवश्यामस्त्वमतन्मयो विने सालग्रामशिला स
शेये कदेवानि दिने दिने चोद्धोनिक स्नाने सत्यं तीर्थ देवासवासवः कौन्तेके गृहे
विविक्तानिर्मलस्वभावनात नन्दनेनाशमायान्तिबपहत्यादिकान्यपि विविक्तानिर्मा

स्पर्शात् घ्राणयोगानि यानि मार्जयेत् ॥ अर्पितानि विना शौरेर्याययोग्यानि खण्डशः ह्यनेद
के पिबेत्त्रिमे चैको किं नमिलोहवेः ग्रहात्सुवापि वेनोयेन स्तहमो ब्रह्मणो हानिः कैव
केशवस्य माहिर्व्यास्सवाक्यः नियेवुराणाख्याग्रामो कथितं तत्र ॥ अर्पितानि यमे शाहेन तद
उच्छिष्टाना विधानात् ॥ भोजनं तत्वविस्मा व्यथितेनबलमो भवद्गणात्माय निर्म्हे केचाङ्गाय शा
शानाधिके अर्पितोपापि द्रव्याणः प्राणमेयस्तुहिंसदा ॥ नेहंहि किंकरायाम्यानलोका
स्तपनेयथा ॥ विष्णुभक्तिर्विना नृणां पापिष्ठानां च सर्वदा ॥ उपायेनापिलिनमत्यपः स
न तेनरकात्सुयो ॥ शालग्रामशिलानीयैस्तोमपानुमन्त्रमूर्ध्नि ॥ पादोनद्यानन्तोयेन
पिवेद्व्कदाचन ॥ पतेषांवाक्यानोश्रयः ॥ पंचरात्रेवैद्यानसंहिरमाहिपाठे ननेनत
नुसाह्वानुरोहद्यानिशमाण एषमस्तन वैदिक सार्गानुगोप्रति ॥ विष्णुपादोदके सम्भू
फोनमकं पानिपाव विष्णुखनदंशोनिमयो गपादिजामा हिश्चन स्नातो नेवृथाव्यावि
ऐयान ॥ त्रिरात्र फलदा नास्युः काश्चिदेवं समुत्कर्षणा ॥ नदा चैवन पद्नेणमा सेन सरि
नोपातिः षण्मास फलदा गोधावन्स्तरस्य वजाह्नवी ॥ विष्णुपादोदकस्यैतत्कलांनाईन्ति

प्र॰वृ॰
वि॰
९५
65

षोडशीं गंगायमुनयोर्मध्ये पुष्करे नैमिषारण्ये संसैविनानिवहद्दशः ॐकरुजांगालानिका
लेनतीर्थमहेशानि पुनेतिपापेपापारोटके भगवदनःअपनामतिसत्यः तीर्थेचपुष्करे
तत्रच याग्रवभृद्दलके प्रभासेवज्रकृते त्रेतद्रे विश्वमहालये कोटितीर्थमहाभे
रवुल्कतीर्थेनथेवच वाराणस्यांगयायां चैवमधुरानैमिषेतथा पिंडारके भृगुक्षेत्रे
रामतीर्थेतथैवच गंगाद्वारे पुष्करेच गंगासागरसंगमः ॐकारे नर्मदायांचकेदा
रेचविमुक्तिके श्रीपर्वतेद्वारकायांकावेरीयमुनायां च सरस्वती गोदावरीतेगभद्रायां
गोदावर्यांवसारण्ये द्विमानामीपयोलिचचंद्रभागासरस्वती विनतायांचैवका
वेरेसरस्वतीकेकोनदी विपाशागोमतीचैव नर्मदैवेत्रवतीतथा नदीगरूपव
तीपुण्यानसौवेत्रवहीतथा रुद्रैचैवमहाकालेतथैवशशिशेखरे भैरवे
भृगुक्षेत्रेच भीमनारदमेवच भूतेश्वरे अमरगाते यानि लिंगानि भूतले स्वप्न
लिंगानि येलिंगैतेमेनारिस्तवभाविते सालग्रामशिलायोनसमद्दनिवसतिवे
धरतीर्थेच याज्ञालेसूर्यतीर्थेतथैवच वसंति तत्र गंगांतेचसर्वतीर्थानि सर्वत

सालग्रामशिलायान समीपे केशवस्य हि देवाः सर्वे मखाः सर्वे यज्ञाश्च मे पाटयन्ति या
द्वनद्यानानि सर्वाणि पुराणानि च यागमः तक्षमाहवः सर्वे वेदाश्च मपटेन च तथा साल
ग्रामशिलायां न तिष्ठन्ति गृहे तिष्ठन्ति सर्वदा सालग्रामशिला यत्र यत्र द्वारवतीशिला शोले
चनलक्ष्मीपद्रेतन्न मुक्तिन संशयः अग्निष्टोमसहस्रेण वाजपेयशतेन च यत्
लभते नित्यं तिलैर्नैवेद्यमर्पणात् जंबुद्वीपेन तस्याद्यं च वितं चनयाकन्ने सालग्रा
मसमीपेन सर्वं कोटिगुणं भवेत् सालग्रामशिलावक्त्रे पीठ यद्धार्हानं मरणमे
भूतवक्त्रे तेन वटन्ने सशैलवनकानने शालग्राममध्ये समितेनैयं च भक्षिते केशवोपिरि
मंगलं मसगुण्याणां ब्रह्महत्यादिपातकम् अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधिविनाश
णं विष्णुपादोदकं पीत्वा शिरसा धारयाम्यहं नैवेद्यशेषं तुलसीविमिश्रितं
विशेषतः पादजलेन विष्णोः यः प्रातिनिनं पुरनो हरिः स्वामी निपत्य गुन
कोटिगुणं इति नानापुराणेभ्यो निःसालग्रामप्रशंसावचनानि ॥ अथ तु
पविवेकात्व्रैलहासः पंचकीर्तितः तत्राद्ये मंगलं संत वे तनो विशस्य वर्णं

ग्रं॰ ते ग्रन्थमनुपस्थितेनाग्रे धारे समर्पयेत् सालग्रामस्य पूजनं नियमेन यस्सार
द्वि॰ हिते सालग्राममपटस्यादेहसाधुनवस्वल्पवर्णिते चेतिहासे चनेनास्यप्राशस्त्ये
६५ मपि निश्चिते उपोद्घातस्वरूपोयमुल्लासः प्रथमः स्मृतः ततो द्वितीये उल्लासे साल
65 ग्रामोपयोगि यत् शुद्धान्ते परीक्षणं मासमेव मूर्तिभेदने स्थूलं चक्रशिला स्वल्प
लक्षणसामान्यकीर्तने विशेषलक्षितं ग्रन्थमुल्लासेस्मिन्प्रपंचिते ततस्तृतीये उ
ल्लासे चक्रस्थानादिनिर्णयः मूर्तिविशेषबोधार्थं पंकचक्रायनुक्रमः मत्स्यादि
दशमूर्तीनां संख्यादि लक्षणानि च व्यवस्थाः सर्वे कार्ये च सम्यक् निर्णीतानि च स
स्य मूर्तेः स्वसर्वेषां यकृतिवेन कल्पिता परिभाषास्वरूपेण च कथ्यसंप्रवचनात्
चतुर्विंशतिमूर्तीनां केशवादि समभेदनः लक्षणानि हुतानान्यच प्रकीर्णानां क्रमेण
च पंचायतनलक्षणानि निर्णीतानि सुविस्तरात् पंचमे गात्रमेरान्तपदेः सालग्रामवि
निर्णयः यत्र हि मूर्तिमन्मूर्तीनां लक्षणं विशदीकृते ततः षष्ठे उल्लासे गंडकरवर्णाशि
लानयाशं केचित् संहानिकृतान्तनेषा स्वमंगिलतां फला विवेनिहासं चवलतेनमक

श्रीनृ: समर्पये ततः पंचमउल्लासे सालग्रामस्य लक्षणं तुच्छफलं च नसेके तुच्छमूर्तेश्च समस्त
वि: नै ब्राह्मणाद्यधिकारः कोऽयं कृत्वापि कोविदैः निर्णीतमथ ततः समस्तसालग्राम
६६ प्रशंसने एवं विरचितेऽत्र यो राजा नृपसद्बुद्धिना श्रीसामेटशंनानन्दवैष्णवासन
दृष्टमानसः बभूवुस्तेन लक्ष्मीशः प्रसन्नफलदायकः मीमां माराध्य मालां विलस
तिष्ठते यत्सदृद्भिः प्रवृत्ताश्वचालयमेसिंधोर्विनरण्यवत्तस्यानुकूलः परेषां प्रहे
नेष्मां सकामो महिषी हृस्मजनानां सामपत्रमभवत्पृः सोऽस्मिन्ग्रन्थेन वीनेति तिपतिर्गोवि
नत्तद्रूपाय वभूव ॥ ६१ ॥ इति श्रीसमस्तसामन्तचक्रचूडामणिमरीचिनीरा
जितपादपीठश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीमदनपालहदेवविरचिते नृपविवे
काख्ये निबन्धे सालग्रामप्रशंसारूपः पंचमः उल्लासः ५ ॥
समाप्तश्चायं नृपविवेकाख्यो ग्रन्थः शुभमस्तु ॥ ...सालग्रामवि
॥ ॥ ॥
...वनथे उल्लासे ...वनाशि
...तं फलानि चेतिहस्यं चक्रे नमस्त